

YU ISSN 0027-8084
UKD 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXI/1—5

**БЕОГРАД
1996**

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР :

мр Милица ВУЈАНИЋ, др Даринка ГОРТАН-ПРЕМК,
др Драгана МРШЕВИЋ-РАДОВИЋ, др Мирослав НИКОЛИЋ,
др Асим ПЕЦО, др Љубомир ПОПОВИЋ, др Живојин СТАНОЈЧИЋ,
др Драго ЋУПИЋ, др Егон ФЕКЕТЕ

Секретар:

др ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК

Главни уредник:

др МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ

Наш језик, часопис за питања српског књижевног језика, покренуло је 1933. године Лингвистичко друштво на челу са Александром Белићем, који је уредно седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од књ. X/3–4 до XXI/1–2 уредник часописа био је Михаило Стевановић, а у периоду од 1975. до 1996. г. (књ. XXI/3–XXX) Митар Пешикан. — *Наш језик* излази у свескама, које се обједињују у књиге. Издаје и прима рукописе Институт за српски језик, Београд, Ђуре Јакшића 9, жиро-рачун 40806-603-4-864.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXI (нова серија)

Св. 1-5 (1996)

САДРЖАЈ

In memoriam

Митар Пешикан (1927-1996) (ДРАГО ЂУПИЋ)	1
Библиографија Митра Пешикана (АНДРЕЈ ПЕШИКАН)	8

Граматика и правопис

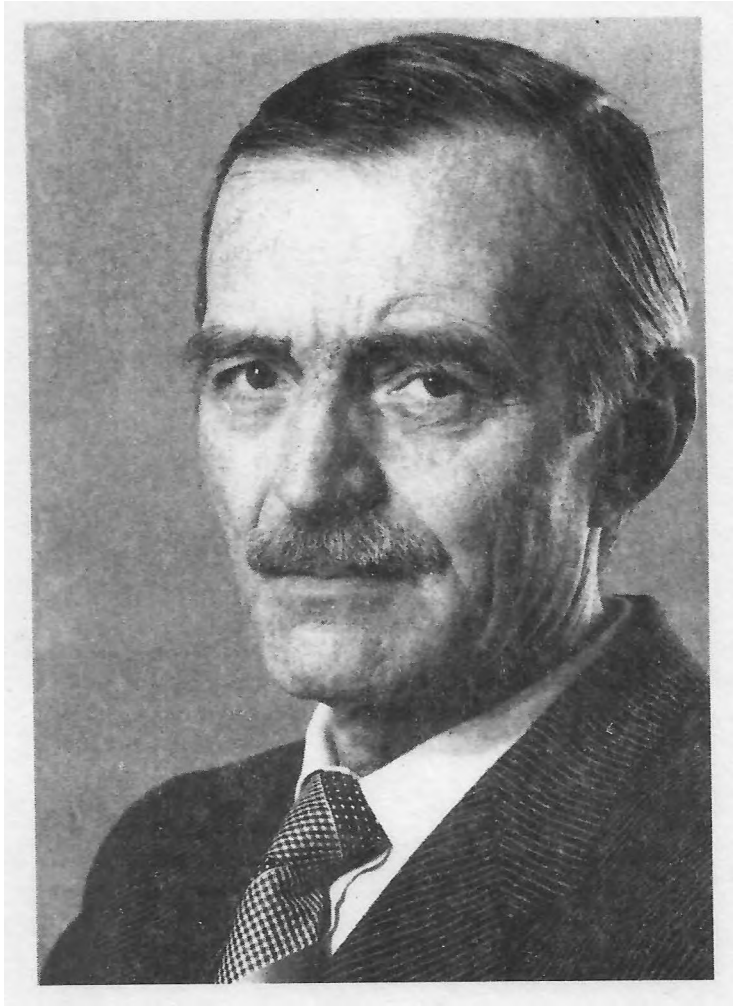
О неким значењима у заменичким (и прилошким) речима на к- (ИРЕНА ГРИЦКАТ)	21
Глагол између рјечника и синтаксе (СРЕТО ТАНАСИЋ)	24
Непроменљиви придеви у српском језику (МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ)	35
Развој правописних схватања код Срба у 19. веку (ВЛАДО ЂУКАНОВИЋ)	55
Неке правописне дилеме (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	65

Лексикологија и лексика

О <i>бојити/фарбаџи</i> и још понечем (МИЛКА ИВИЋ)	71
О платисемији (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	76
Експресивна и стилска употреба збирних именица са суфиксом <i>-ија</i> (СТАНА РИСТИЋ)	85
О неким парадигматским лексичким скуповима (РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ)	96
О компаративима придева с префиксима <i>о-</i> и <i>йо-</i> (РАДА СТИЈОВИЋ)	106
Народни називи за кишу са сунцем (БИЉАНА СИКИМИЋ)	110
Окамењена имена. Прилог познавању предсловенских остатака у орони- мији Црне Горе (АЛЕКСАНДАР ЛОМА)	121
Оними са основом <i>сѣрж-</i> (ЗВЕЗДАНА ПАВЛОВИЋ)	133
Етимолошке белешке (<i>бага, баглама, баге, багла</i>) (СНЕЖАНА ПЕТРОВИЋ)	137
Неки примери укрштања романске и оријенталне лексике (ЗОРКА КАШИЋ)	141
Именице на <i>-ура</i> у нашем језику (АСИМ ПЕЦО)	146
Творба придева са префиксом <i>не-</i> (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ)	163

Стилистика

Из поетског језика М. Црњанског — у светлу Јакобсонових учења (ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ)	171
<i>Стил</i> — појам и дефиниција (МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ)	179

У спомен на академика МИТРА ПЕШИКАНА (1927–1996),
дугогодишњег уредника часописа „Наш језик“

МИТАР ПЕШИКАН
(1927–1996)

У Београду је, послије двије тешке операције, 8. јула 1996. године умро Митар Пешикан, научни савјетник у Институту за српски језик САНУ, дугогодишњи главни и одговорни уредник „Нашег језика“. Био је предсједник Старословенског одбора САНУ, предсједник Уређивачког одбора Речника САНУ, члан Академијиних одбора за Речник САНУ и Етимолошки речник и уређивачких одбора часописа „Српски дијалектолошки зборник“, „Јужнословенски филолог“ и „Ономатолошки прилози“. Био је редовни члан САНУ (дописни од 1985, а редовни од 1994) и члан ван радног састава ЦАНУ (од 1988). Такође је био члан Матице српске.

Митар Пешикан је био неуморни и изузетно квалификовани лингвиста, један од најталентованијих у наше доба. Бавио се многим лингвистичким дисциплинама у српском језику као што су: историја језика, старословенски језик, савремени књижевни српски језик, језичка култура и језичка норма, писмо и азбуке, дијалектологија, лексикографија и лексикологија, ономастика. Изучавао је русински језик и упоредо са српским македонски, његову историју и појаве у њему, а изучавање транскрипције страних имена и старог српског именовног и топономастичког система натјерало га је да се бави и турским језиком, као и другим језицима из којих је српски језик преузимао и из којих и данас преузима имена и топониме. Проучавајући писмо, зашао је у програмирање алфabetског система на рачунарима и програмима премодификације словних система ради олакшавања штампарске технике и примјене рачунара у најсложенијим лингвистичким текстовима.

Митар Пешикан се родио на Митровдан (по којему је и добио име) 1927. године у Трешњеви, у катунском племену Цуце, у брдима између Никшића и Цетиња. Основну школу и прва три разреда гимназије завршио је у Метохији, гдје му је породица била пресељена у међуратном периоду. Рат је провео у родном Трешњеви; 1945/46. школске године завршио је IV, V и VI разред гимназије на Цетињу, са одличним успјехом, VII је учио у Суботици (послије Другог свјетског рата породица му се колонизовала у Војводину, у Ловћенац), а VIII разред и матурски испит у Врбасу. Од 1950. године студирао је српскохрватски језик и књижевност на Филозофском (касније Филолошком) факултету у Београду, гдје је 29. јуна 1954. године дипло-

мирао, са просјечном оцјеном 9,40. На том факултету је 30. маја 1960. године одбранио и докторску дисертацију, под насловом „Староцрногорски средњокатунски и љешански говори“. Још у току студија био је хонорарни сарадник Института за српскохрватски језик САНУ, да би се у њему стално запослио 1. септембра 1954. године и у њему, с једногодишњом паузом због служења војног рока, остао до 30. априла 1996. године, када је пензионисан. Дакле, цио радни вијек — у једној институцији.

Научно дјело Митра Пешикана је обимно и разноврсно. На самом почетку научне каријере показао је интересовање за више лингвистичких области, што је и нормално за тај период у сербокроастици — у овој области било је изузетно мало стручњака, па онај мали број њих најбољих морао се бавити многим питањима те науке, тако да је било врло мало услова за усмјеравање на само једну дисциплину. А Пешикан би вјероватно тако поступио и да је било више стручњака, јер је њега језик интересовао у цјелини. Полазио је од његове писане основе у средњовјековном периоду и од народних говора, да би понајвише проучавао савремену тематику књижевног српскохрватског односно српског језика.

У области *савременог књижевног језика* Пешикан је урадио много. Већ први његови радови из те области показују талентованост и образованог лингвисту, да би се током неколико наредних година изградио у нормативисту савременог књижевног језика првог ранга. Могло би се рећи да није било скоро ниједног питања из савременог језика којим се није бавио. Сваком питању је поклањао озбиљну пажњу и све је било усмјерено ка нормативном у језику и у циљу култивисања израза. Већ у једном од првих радова, у коауторском дјелу са А. Пецом, Пешикан истиче да његовање књижевног језика „иде у основне активности сваке развијене националне културе. Стање писмености у одређеној друштвеној средини представља веома поуздан показатељ стања и степена не само опште културе и образовности, него чак и техничке и друштвене културе. Отуда огроман значај рада на унапређивању језичке културе у свим његовим вишестраним манифестацијама, отуда и посебан друштвени значај практичног извођења овога посла и популаризације основних начела добре писмености“ (*Информатор о савременом књижевном језику са речником*, 1967, 3). Или: „Језик има своје наслеђене и историјски установљене унутрашње законитости. У њему је спроведен сложен сплет одређених система, практично примењен велики број начела и мерила — а све је то дубоко уврежено у наше језичко осећање. Прекорачење тих законитости, нарушавање наслеђених система у ствари је у највећем броју случајева негативна појава у језику. Уношење неке појаве која нарушава језичке системе вуче за собом померање и у погледу других законитости, другим речима — нарушавање једног система подрива и друге систематске односе који су с њим у вези“ (исто, 5). И у цјелом свом даљем ангажовању у области језичке културе и језичке норме Пешикан се руководио начелима која смо навели. Језик је, дакле, посматрао као систем, који се може рушити ако му се руше

сегменти, ако се о свакоме од њих не води рачуна. Сличну мисао Пешикан наставља и у једном каснијем раду, гдје говори о акценту и другим питањима правилног изговора: „За добар књижевни или стандардни језик и за праву језичку културу није довољно старање о томе како треба да буде уобличена писана јавна реч, него су исто тако важна и правила доброг изговора, изговорна норма, *ортоеија*. У тој области најмање стабилизирани део норме јесу питања нагласка (акцента) и ненаглашених дугих слогова (обоје се обухвата скупним термином *ипрозодија*)... За унапређивање и неговање доброг изговора само делимичну помоћ могу дати писани приручници, а пресудан утицај има то колико људи — а пре свега деца и омладина — имају прилике да слушају добро изговорену јавну реч и да слушајући живу реч стичу свест о томе шта је то добар и правилан изговор, који се може прихватити као узор, као владајућа друштвена и културна норма одређене језичке заједнице“ (*Језички приручник* РТБ, 1991, 39).

У комплексу проучавања савременог језика, Пешикан је посвећивао озбиљну пажњу и *ипсму*, пратећи ћирилицу од најстаријих њених времена до наших дана. Истицао је да школски програми „премало пажње посвећују писму, његовој историји и служби“ (*Правовис* МС, 1993, 17) и наглашавао да је то „тематика од великог значаја за свеколику српску културну средину и за културу која се — потпуно или делимично — темељи на српској језичкој и изражајној традицији“ (на истом мјесту). Увидом у библиографију Пешиканову сазнаје се да је области језичке норме и језичке културе посвећивао заиста озбиљну пажњу и у том домену је био наш први и најбољи истраживач и нормативиста.

Врло рано Пешикан је почео да се бави испитивањем *народних говора*. Први и најобимнији његов рад из дијалектологије јесте докторска дисертација *Сшароцрногорски средњокаџунски и љешански говори* (објављена у XV књизи Српског дијалектолошког зборника“, 1965, 1–294), гдје је обрадио љешанске говоре у цјелини а од катунских оне које је назвао средњокатунским, а то су централни говори у овој нахији — Цуца (Горњих и Доњих), Бјелица (Г. и Д.), Загарача (Г. и Д.), Комана (Г. и Д.) и Љешанске нахије (Г. и Д.). Опредијелио се за овако „сужавање“ теме (није обухватио катунске говоре Ђеклића, Његуша и Цетиња, затим Озринића и Пјешиваца) због тога што се катунски говори диференцирају, нарочито акценатски, на неколико говорних типова (међу њима пјешивачки, тј. горњопјешивачки говор карактеришу сва четири наша стандардна акцента). Ту је дао потпуну диференцијалну граматику подручја које је обухватио. Уз то, дао је ту и збирку од око 8.000 ријечи, која је истовремено и регистар књиге и први озбиљнији дијалекатски рјечник неког од говора Црне Горе (прије тога рађене су само краће збирке црмничког и пивско-дробњачког говора).

Каснији Пешиканови дијалектолошки радови студијске су обраде одређених дијалекатских проблема, без обзира на то да ли тему веже за одређену област или не. Много пажње је посветио класифи-

кацији црногорских говора, а међу радовима на ту тему особито се истиче *Прилог картографској обради црногорских говора*, објављен у шестој књизи Гласника Одјелења умјетности ЦАНУ (Титоград, 1985, 177–190), који је у ствари наставак на неке раније радове његове, посебно онај у Зборнику за филологију и лингвистику Матице српске — *Један оштри поглед на црногорске говоре* (ЗФЛ XXII/1, Н. Сад 1979). Ту је, свакако прецизније него у ранијим, његовим и другим, класификацијама направљена подјела ових говора према најзначајнијим, историјским и савременим особинама ових говора: мјесто црногорских говора у штокавском дијалекатском мозаику, однос ових говора према осталима, између осталог и према призренско-тимочким говорима, а посматра појаве од рефлекса полугласа до фонетизма (укључујући и акценат) у цјелини у појединим говорним типовима односно скупинама говора. *Карта II. Дијалекти на тлу Црне Горе и говорни типови у оквиру зетско-горњополимског дијалекта* — показује сљедећи распоред дијалеката: на западу и сјеверозападу је ијекавски новоштокавски (источнохерцеговачки) дијалекат, на крајњем југозападу је источнобокељски, покривен одредницом ијекавски новоштокавски дијалекат и са источне стране мало захваћен староцрногорским говорима, а они захватају тзв. стару Црну Гору, на чијем је крајњем југоистоку мрковићки дијалекат, а у њиховој средини — цио комплекс тзв. катунских говора, црмничких и ријечких, означених племенима и нахијама а не типовима говора. Почев од Грбља до изнад Плава велико је подручје одређено као „Зетско-горњополимски дијалекат“, који на јужној и југозападној страни захвата староцрногорске говоре. Испод главног лука зетско-горњополимског дијалекта су зетски (јужно од Подгорице) и јужнобрдски (сјевероисточно од Подгорице, захватајући Куче, Братоножиће и Пипере). Сјеверозападно од главног лука је средњобрдски, над којим се протеже јужносанџачки дијалекат, чији доњи дио захвата васојевићке говоре (са Беранама и Плавом као центрима) а горњи, са Бијелим Пољем и Рожајама — сјевероисточни дио Црне Горе, и он је полуијекавски, какав је и на дну карте мрковићки дијалекат. Уочавају се двије икавске оазе које захватају говоре муслимана у Плаву и Подгорици. Између сјеверозападног и југоисточног дијела Црне Горе постављена је видна граница између источнохерцеговачког типа говора (на сјеверу и западу) и осталих говора Црне Горе, који су по претходно наведеним критеријумима издиференцирани на мање односно веће навшине. На цијелој карти три су носеће одреднице: ијекавски новоштокавски (источнохерцеговачки), зетско-горњополимски и јужносанџачки. Оваква подјела дијалеката на тлу Црне Горе је изванредан основ за друге, „микрокласификације“, а оне су потребне због чињенице да (све) појаве у црногорским дијалектима, на овај или онај начин, могу да се нађу у осталим дијалектима српскога језика, при чему су неке изражене у виду изоглоса које прелазе републичке границе, а неке се појављују као оазе на различитим мјестима, али са углавном истим особености-ма.

Врло рано Пешикан је дијалектолошку проблематику почео да везује и за *ономастичке реалије*, анализирајући однос именског система, углавном у средњовјековном периоду, и појединих дијалекатских појава. Успијевало му је као никоме другоме да у тој вези утврди узрочно-последичне односе, особито да открива историјски развој дијалекта на основу ономастичких података. То је на својеврстан начин учинио и у главној својој ономастичкој студији — *Зейско-хумско-рашка имена на њочейку џурског доба* (објављеној у ОП III, IV и V, и као посебан отисак, 1984. године). На основу података у турским средњовјековним пописима утврдио је не само именски систем већ и историјску припадност крајева и људи у средњем вијеку и дао низ лингвистичких података без којих историја језика и историјска дијалектологија не могу. И остали његови радови из ономастике су међудисциплинарни: припадају како ономастици, тако и историји језика и дијалектологији. Пешикан у њима даје грађу, што је основ сваке ономастике, али ни његове интерпретације нијесу мање значајне од те грађе. Јер, он у грађи проналази особине значајне за језик у цјелини, не само за његову историју и дијалектологију.

Радови који припадају *историји језика*, с друге стране, повезани су, и то врло често, са старословенским језиком. Пешикан је у овим изучавањима полазио од истине да је, и поред тога што је језик прве словенске писмености у многим детаљима врло добро изучен, ипак остало доста тога што ваља и даље проучавати. У раду *О реконструкцији старословенског фонолошког система* (Јужнословенски филолог XXV, Београд, 1961–1962, 153–159), нпр., аутор истиче између осталог: „Кад је реч о гласовном систему, то се пре свега (недовољна проученост — Д. Ћ.) односи на проблеме фонолошке природе, на старословенски фонолошки систем и његов израз у првобитној словенској писмености. Модерна фонологија још увек је релативно млада грана наше науке, а њен процват пада у време кад је донекле ослабио интезитет проучавања старословенског језика“ (нав. рад, 153), да би даље, иако у релативно кратком тексту, направио солидну анализу фонолошке вриједности гласа *j* и оних, прејотованих и других, који у свом саставу имају ову фонему: глас *j* је био самостална фонема, *ju* и *jon* су у старословенском сачували самостални фонолошки статус, *ja* се налазило у етимолошком односу према *jašu* као према *je*; палатално *p*, *l* и *n* били су посебне фонеме итд. На сличан начин Пешикан поступа и са другим историјским областима у српском језику. Познат је његов рад *Вуков и Даничићев систем глаголских акцената и његове новије модификације* (Јужносл. филолог XXVI/1–2, Београд, 1963–1964, 247–292), гдје је систематизовао Даничићеву и Караџићеву глаголску акценгуацију и показао структуру и међусобне односе различитих акценатских типова. Ту је дата и детаљна таблица понашања акцената у свим глаголским облицима и према слоговима лексема у тим облицима. Тај рад служи као образац и историјског и савременог стања у Вук-Даничићевом глаголском акценатском систему. Тачније речено — то су теоријске основе глаголског акценатског система на Вуковим и Даничићевим основама, које

чак ни Даничић није разрадио у својим акценатским студијама и расправама.

Основна Пешиканова научна дјелатност, везана за његов цио радни вијек у Институту, јесте *лексикографија и лексикологија*. Овдје се бавио првенствено радом на изради и редактурама различитог нивоа великог *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* (Речника САНУ). Као основни редактор, а то је у систему израде овога речника одговорни аутор, уредио је неколико стотина ауторских табака текста (тј. више од једног тома великог формата), а као суредатор и више од тога. Међутим, он ниједног момента не запоставља ни теоријску страну лексикографско-лексиколошке проблематике. Тако се, између осталог, бавио питањима критеријума за утврђивање рјечничких одредница, положаја појединих лексичких система у Речнику, функцијом терминологија у рјечницима (посебно у Речнику САНУ), грамагичком обрадом и синонимијом лексичких одредница, обухватањем ономастике у општем лексикону итд. У једном од првих радова из ове области, у оном који је насловио *Лексичко благо нашег језика и нормативни однос према њему* (Наш језик, нс, књ. XVIII, 80–92) начиње и анализира цио низ питања која су значајна за практични лексикографски рад, теоријски их поткрепљујући у односу на норму савременог језика. Каже да смо данас свједоци праве лексичке плиме или лексичке експлозије, лексичко благо буја и навире, и све то треба покушати, што ни најмање није лако, довести у некакав склад, у некакав ред. Промјене у лексици у српском језику су обимне, чак корјените, јер је дошло до повећане међународне комуникације, што снажно утиче на лексички, па и језички развој у цјелини. Све више се јавља нових префикса и суфикса, и они се не могу запостављати, иако долазе из страних језика. Наш језик их прихвата и покушава да им да своје рухо, али у томе не успијева увијек. Нијесу у питању утицаји само из класичних језика, грчког и латинског, или прилив интернационализма, већ и све новија лексика, којој се језик, и када би хтио, не може одупријети. Много је страних основа које добијају домаће суфиксе, и „сви се ти елементи сразмерно лако лепе један на други, односно на разнолике стране основе — далеко лакше, са мање отпора језичког осећања, него при спајању домаћих творбених елемената. У овоме и јесте основни узрок продирања лексике туђег порекла у наш језик, а не у утицају овог или оног језика“ (наведени рад, 81). Како је страних утицаја све више, језик не успијева да све лексичке елементе прилагоди себи, па се јављају неријетко изворни ликови, посебно код личних имена. Будући да је то тако, наш однос према тим појавама не треба да буде као у граматици, већ као у лексици, што значи — „без крутих схема, без унапред створених судова, који не воде рачуна о конкретним лексичким околностима везаним за дато образовање“ (исто, 87). Језичка прожимања су позитивна особина и језика даваоца и језика примаоца, и језик примаоца у томе не треба да буде престрог, с тим што треба колико је могуће стране елементе прилагођавати домаћима, држећи се нормативних законитости, да се не каже увијек и грамагичких, избјегава-

јући крутост и пуризам, јер они штете језику примаоцу. То значи да у развоју језичке културе не треба чинити ништа нагло и радикално.

Деценијама је Митар Пешикан једноставно бдио над Речником САНУ. Већ од другог тома (1962) он се јавља у колегијуму уредника, да би у посљедњих двадесетак година био на челу уредничког тима и у тој функцији се и пензионисао. Много је, међутим, од те формалне функције значајнија била његова инструктивна улога свим сарадницима, у свим фазама израде Речника. Гдје год би што било нејасно или гдје год би се наишло на какву тешкоћу или проблем — ту је био Митар, и — ток рада се није заустављао. У том смислу био је инструктор, и васпитач, и старији колега, и солидна научна залога за свако лексикографско, али и уопште за свако лингвистичко питање. Јер, Пешикан је био научени и обучени лингвиста и лексикограф, никаквих импровизација код њега није могло бити, и у том смислу према свима је био строг, исто као и према себи. И никада никоме од колега није одбио помоћ редигујући или допуњавајући многобројне лингвистичке текстове, ма која област језичке науке била у питању. Био је строг критичар, али онај конструктивни, послије чије критике су се лакше налазили путеви за рјешавање питања и избјегавала лутања. Био је, дакле, не само учитељ у лексикографији него и у свим областима науке о српском језику, било да је у питању старословенистика, било историја језика, било дијалектологија, било ономастика, било пак савремени језик, његова норма и култура. За све те области смрћу Митра Пешикана његове колеге и лингвистика изгубили су узорног сарадника, водитеља и учитеља — какви се не рађају често. Нека му је за све то, као и за све друго што је учинио у нашој науци о језику, вјечита слава и хвала. Нека мирно почива у земљи Бачкој, која му је била трећи, али као и она прва два — драг завичај!

Београд, августа 1996. године

Драго ЋУПИЋ

БИБЛИОГРАФИЈА МИТРА ПЕШИКАНА

1956.

1. *О глаголима тийа из њећи.* — Питања савременог српскохрватског језика (Сарајево), 1956, III; 104–105.
2. *О неким специфичностима у ујојреби љриповедачког имџераџива.* — Наш језик, 1956, VII; 153–166.
3. *О уметџку -ов- (-ев-) у множини именица љрве врџте.* — Наш језик, 1956, VII; 270–275.

1957.

4. *„Одредни љридев у српскохрватском језику“.* (Осврџ на чланак љроф. С. Ристџића). — Наш језик, 1957, VIII; 171–174.

1958.

5. *Извџеџај о исџиџивању сџароцрногорских говора* (о говору Пјешиваца). — Гласник САНУ, 1958, X; 3.
6. *Најомене о графичкој сџрукџури глагољице* (осврџ на рад Т. Екхарт). — Јужнословенски филолог, 1958, XXIII; 283–285.
7. *Неке најомене о фонетском развоју груџа stĳ, zdĳ, skĳ, zgĳ у српскохрватском језику.* — Јужнословенски филолог, 1958, XXIII; 247–253.
8. *О грађењу имена сџановника у односу на имена земаља и месџта.* — Наш језик, 1958, IX; 196–205.

1959.

9. *Неке најомене о развоју активних љарџиџиџа у српскохрватском језику.* — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1959, II; 88–106.
10. *О месџу енџлиџке у реченици.* — Наш језик, 1959, IX; 305–311.
11. *О означавању ј у љрвобийној словенској азбуци.* — Јужнословенски филолог, за 1959, 1960, XXIV; 231–246.
12. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. I. — Београд, САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1959; CXIX + 694. 4°. [Аутор збирке речи из цуцког Трешњева (прибирано од 1952. године) и учешће у техничкој припреми речника].

1961.

13. *Најомене о новом йравойису*. — Наш језик, 1961, XI; 133–161.
14. *О дајтирању и ауторсџву Мокройољског јеванђеља („еванђеља попа Вукосава“)*. — Старинар, 1961, XII; 157–160.
15. *О реконструкцији старословенског фонолошког сисџема*. — Јужнословенски филолог, за 1961, 1962, XXV; 153–160.

1962.

16. *Речник срџскохрвајског књижевног и народног језика*, књ. II. — Београд, САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1962; XII + (4) + 800 + (2). 4° [Учешће у обради, помоћној редакцији, основној редакцији и суредакцији].

1963.

17. *Вуков и Даничићев сисџем глаголског акценџа и његове новије модификације*. — Јужнословенски филолог, за 1963, 1964, XXVI; 247–292.
18. *О акценџу кајкавског бедњанског говора* (на основу рада Ј. Једваја). — Јужнословенски филолог, за 1963, 1964, XXVI; 556–580.
19. *О одразу грчког језичког осећања на композицију глагољице и глагољских слова*. — Радови Научног друштва Босне и Херцеговине, 1963, XX; 97–104.
20. *О речнику САНУ* (уз рецензију М. Московљевића). — Наш језик, 1963, XIII; 169–196.

1965.

21. *Речник срџскохрвајског књижевног и народног језика*, књ. III. — Београд, САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1965, XIV + (2) + 794 + (1); 4°. [Учешће у основној редакцији и суредакцији].
22. *Староцрногорски средњокајџунски и љешански говори* (докторска дисертација. Поглавља: Увод, Акценат, Фонетика, Морфологија, Синтакса, Текстови, Регистар речи и акценатски речник. Српски дијалектолошки зборник, 1965, XV; 1–294.

1966.

23. *Речник срџскохрвајског књижевног и народног језика*, књ. IV. — Београд, САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1966; (8) + 798 + (1); 4°. [Учешће у основној редакцији и суредакцији].
24. *О начелима обраде и развијања стџручне терминологије*. — Наш језик, 1966, XV; 180–194.

1967.

25. *Информатџор о савременом књижевном језику* (са речником). А. Пецо, М. Пешикан. [Речнички део и са М. Бабић-Вујанић]. — Београд, Младо поколење, 1967; 1–370.
26. *Невоље рада на нашим ојисним речницима*. — Наш језик, 1967, XVI; 193–204.
27. *О класификацији срџскохрвајских глагола*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1967, X; 103–111.

28. *О њореклу словенских акценатајских ѿишова* (осврт на студију совјетског акценктолога В. М. Илича-Свитича). — Јужнословенски филолог, 1967, XXVII; 237–266.
29. *О сисѿему заменичких речи*. — Наш језик, 1967, XVI; 245–267.
30. *Речник срѿскохрвајскога књижевног језика*, књ. I. — Нови Сад, Загреб, Матица српска, Матица хрватска, 1967; 866 + (1); 8°. [Учешће у обради, основној редакцији и суредакцији].
31. *Речник срѿскохрвајскога књижевног језика*, књ. II. — Нови Сад, Загреб, Матица српска, Матица хрватска, 1967; 862 + (2); 8°. [Учешће у обради, основној редакцији и суредакцији].
32. *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika*, књ. I. — Zagreb, Novi Sad, Matica hrvatska, Matica srpska, 1967; 737 + (1); 8°. [Учешће у обради, основној редакцији и суредакцији].
33. *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika*, књ. II. — Zagreb, Novi Sad, Matica hrvatska, Matica srpska, 1967; 840 + (1); 8°. [Учешће у обради, основној редакцији и суредакцији].

1968.

34. *Неке сѿѿне ојаске уз коменѿар о „Горском вијениу“*. — Стварање, 1968, XXIII; 1212–1215.
35. *Речник срѿскохрвајског књижевног и народног језика*, књ. V. — Београд, САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1968; (6) + 798 + (1). 4°. [Учешће у основној редакцији и суредакцији].
36. *Црна Гора и ѿишвања срѿскохрвајског књижевног језика*. — Стварање, 1968, XXIII; 350–361.

1969.

37. *Дванаест ѿ криѿичких најомена о образовању*. — Гледишта, 1969, 10; 1343–1350.
38. *О акценатајским односима ѿростје и сложене ѿривеске форме*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1969, XII; 167–171.
39. *Разликованје власѿишѿих и ајелатајвних имена у ѿѿонимији*. — Наш језик, 1969, XVII; 257–263.
40. *Речник срѿскохрвајског књижевног и народног језика*, књ. VI. — Београд, САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1969; (8) + 798 + (1); 4°. [Учешће у основној редакцији и суредакцији].
41. *Речник срѿскохрвајскога књижевног језика*, књ. III. — Нови Сад, Загреб, Матица српска, Матица хрватска, 1969; 910 + (2). 8°. [Учешће у обради, основној редакцији и суредакцији].
42. *У каквом је ѿроцеју Речник двеју Матица*. Одговор С. Бабићу, Д. Брозовићу, Р. Катичићу и Т. Ладану на текст „Рјечник хрватскосрпскога књижевног језика у процијепу етатизма и унитаризма“. — Дело, 1969, XV; 1–39.

1970.

43. *Лексичко благо нашег језика и нормативни однос ѿрема њему*. — Наш језик, 1970, XVIII; 80–92.
44. *Наш књижевни језик на сѿѿо година ѿослије Вука*. Зборник чланака, поглавља: Питања јединства нашег језика, Из лексикографије, О начелним питањима језичког нормирања, О стању и задацима наше лингвистике.

Београд, 1970; 1–219. (Библиотека друштва за српскохрватски језик и књижевност).

45. *О основима ишиокавске акценџуације*. — Јужнословенски филолог, 1970, XXVIII; 107–142.
46. *О стињању и задацима наше лингвистике*. — Књижевност и језик, 1970, XVII; 24–31.
47. *Стињање проучавања црногорске говорне зоне и даљи задаци*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1970, XIII/1; 185–194.

1971.

48. *Око мрковићких рефлекса јайа*. In memoiam Луки Вујовићу. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1971, XIV/1; 234–251.
49. *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. IV. Нови Сад, Матица српска, 1971; 1006 + (2). 8°. [Учешће у обради, основној редакцији и суредакцији].
50. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. VII. — Београд, САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1971; XI + (5) + 798 + (1). 4°. [Учешће у основној редакцији и суредакцији].
51. *Српскохрватска лексика*. — *Општа енциклопедија Ларус*, I. Београд, Вук Караџић, 1971; 453–456.
52. *Тонономастика и њена примјена у историографији*. — Годишњак Цетињске гимназије, 1971, III; 107–113.
53. *У чему су данашњи сирови око српскохрватског књижевног језика*. — Дело (Београд), 1971, XVII; 237–250.

1972.

54. *Прекрајање језика мимо лингвистичких усџанова*. Философија. Једнако-странични и једнакокраки троуглови. Површ и површина. Кружница и круг. Новинарске реформе акцента. Совјети. — Наш језик, 1972, XIX; 182–187.

1973.

55. *Мокројолско четворојеванђеље, сјоменик значајне фазе у развоју сџа-росрпске писмености*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1973, XVI/1; 61–88.
56. *Писарске секције у сџрушком препису Душанова законика*. — Јужнословенски филолог, 1973, XXX, 525–535.
57. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. VIII. — Београд, САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1973; (6) + 800 + (1). 4°. [Учешће у основној редакцији и суредакцији].
58. *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. V. — Нови Сад, Матица српска, 1973; 1038 + (2). 8°. [Учешће у обради, основној редакцији и суредакцији].
59. *Трећина јосла на изради великог Речника САНУ*. — Наш језик, за 1973, 1974, XX; 11–22.

1974.

60. *Основне сџруктуралне карактеристике русинског гласовног сисџема*. — Јужнословенски филолог, за 1974, 1975, XXXI; 111–135.

61. *Приручник за научни и стручни рад* (уз Каталог старе и ретке књиге Народне библиотеке СРС). — Библиотекар, 1974, 26/4-6; 126-129.
62. *Текстолошки сасишав и основне одлике шекстиа најстаријих српских четворојеванђеља*. М. Пешикан, Г. Јовановић. — Јужнословенски филолог, за 1974, 1975, XXXI; 23-53.

1975.

63. *Значај праћења језичких елемената који се понављају у микрофонији*. Прва југословенска ономастичка конференција. Титоград, ЦАНУ, 1975; 95-102. (Научни скупови, 2).
64. *Један категоријски случај глаголске хомонимије и формалне двовидности*. — Наш језик, 1975, XXI; 14-25.
65. *Још о акценћу презимена на -овић/-евић*. — Наш језик, 1975, XXI; 183-186.
66. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. IX. — Београд, САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1975; (6) + 800 + (1). [Учешће у основној редакцији и суредакцији].
67. *Транскрипција арајских имена у светиљу наше правописне и језичке норме*. — Наш језик, 1975, XXI; 261-266.
68. *О значењу витивања руског јазичног нашилства*. Творчосц I, (Н. Сад), 1975; 5-11.

1976.

69. *О начелима транскрипције имена из језика с којима нисмо били у непосредном додиру*. — Књижевни језик, 1976, V, 3-4; 29-37.
70. *О утицају радија, шелевизије и других новинарских служби на језичку културу*. — Наш језик, 1976, XXII; 69-76.
71. *Општи речник и проблеми стручне, посебно бољаничке терминологије*. — Радови Института за језик и књижевност у Сарајеву, 1976, II; 71-81.
72. *Питања транскрипције имена из далекоисточних језика*. — Наш језик, 1976, XXII; 126-137.
73. *Речник српскохрватског књижевног језика*, књ. VI. — Нови Сад, Матица српска, 1976; 1038 + (2). 8°. [Учешће у обради, основној редакцији и суредакцији].
74. *Уз рефератне и дискусије о начелним питањима*. — Радови Института за језик и књижевност у Сарајеву, 1976, III; 87-90.
75. *Узорци обраде бројева у нормативно-опшном речнику*. — Наш језик, 1976, XXII; 62-63.

1977.

76. *Лексикализација мношине именица и обрада ове појаве у рјечницима*. — Зборник радова поводом 70. годишњице живота академика Јована Вуковића. Сарајево, АНУ БиХ, 1977; 339-347. (Посебна издања, XXXIV, Одјелјење друштвених наука, 6).
77. *Напомене о неким нормативним питањима*. Сукоб језичке логике и примене новог система мера. Либја и „Дамасхирија“. Облик етника и кетика. Облик и промена хипокористика. Изворно и прилагођено писање имена. О писању неких словенских имена. Питања из једног привредног предузећа. — Наш језик, 1977, XXIII; 71-82 и 143.

78. *О потреби и могућностима даљег рада после завршетка Речника Матице српске.* — *Летопис Матице српске*, 1977, књ. 420; 232–240.
79. *О програми виробку сербскогорвајско-руског словника.* Творчосц (Нови Сад), 1977, II; 69–74.
80. *О сџаросрџској глаголској акцентуацији.* (Уз књигу Р. Булатове). — *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 1977, XX/2; 209–217.
81. *Огледи обраде јеванђељског речника срџске редакције.* М. Пешикан, Н. Родић. — *Јужнословенски филолог*, 1977, XXXIII; 165–171.
82. *Пићања орџографске сџандардизације и метода речничке обраде грађе срџске редакције сџарословенског језика.* — *Јужнословенски филолог*, 1977, XXXIII; 157–164.
83. *Савјетовање о љравојсној љроблематици у БиХ.* М. Пешикан, А. Пецо. — *Наш језик*, 1977, XXII; 83–84.

1978.

84. *Исџоријске основе русинског гласовног сџстџема.* — *Русински језик и књижевност.* Нови Сад, Дружтво за руски јазик и литературу, 1978; 115–128.
85. *Пићања и одговори.* (О називима занимања у програму усмереног образовања). — *Наш језик*, 1978, XXIII; 226–228.

1979.

86. *Проблеми нашег језика и џисма.* (Излагања на састанцима сазваним од стране комисије ЦК СКС). — *Српскохрватски језик — актуелна питања.* Београд, Рад, 1979; 13–17, 87–91.
87. *Речник срџскохрватског књижевног и народног језика*, књ. X. — Београд, САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1979, VIII + 800 + (1). 4^о. [Учешће у основној редакцији и суредакцији].
88. *Један оџиџи љоглед на црногорске говоре.* — *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 1979, XXII/1; 149–169.
89. *Колико је џисара џисало Вуканово јеванђеље.* — *Јужнословенски филолог*, 1979, XXXIV; 147–159.
90. *Пуџеви и љроблеми сређивања наше језичке нормџ.* Основи стручне сарадње и рџешавања заједничких проблема. Забуна око писања кинеских имена. Осврт на „Приручну граматику хрватског књижевног језика“. — *Наш језик*, 1979, XXIV; 68–80.

1980.

91. *Двојаки облици глагола мреџи/мријџџи.* — *Наш језик*, 1980, XXIV; 272–275.
92. *Још о класификацији срџскохрватских глагола.* — *Наш језик*, 1980, XXIV; 139–146.
93. *Класификација русинских глагола.* — Творчосц, 1980; VI.
94. *Однос љрема уобличавању џуџиџа имена у разним фазама нашег књижевног језика.* — *Научни састанак слависта у Вукове данџ*, 1980, 10; 77–82.
95. *Основни структурални карактеристике рускеј гласовнеј сџстџеми* (рад под 60, са нешто широм илустративном грађом.). — Творчосц, 1980, VI; 9–33.
96. *Шлеска или Шљонск.* — *Наш језик*, 1980, XXIV; 276–277.

1981.

97. *Даничић-лексикограф и његова обрада функционалних ријечи*. — Зборник о Ђури Даничићу. Београд, Загреб, САНУ, ЈАЗУ, 1981; 277–284.
98. *Из историјске топонимије Подримља*. Поглавља: О одређивању и смештају неких имена из дечанских хрисовуља, Земљописна имена из манастирских даровница у горњем Подримљу, Топонимија слива Белог Дрима у два турска тештера. — Ономатолошки прилози, 1981, II; 1–92.
99. *Најредак у стручној обради писања арајских имена код нас*. — Наш језик, 1981, XXV; 169–180.
100. *Насијавак -за у јужнозетским именима XV века*. — Четрta jugoslovenska onomastična konferenca. Ljubljana, 1981; 419–425.
101. *О употреби унапређивања носивуља у транскрипцији старих текстов*. — Међународни научни скуп, Текстологија средњовековних југословенских књижевности, 14–16. новембра 1977. Београд, САНУ, 1981; 427–432. (Научни скупови, X, Одељење језика и књижевности, 2).
102. *О употреби ономастичких података из турских шефтера*. — Јужнословенски филолог, 1981, XXXVII; 91–108.
103. *Пишања и одговори*. Писање км, кг или km, kg у ћириличком тексту. Центиметар или сантиметар. Има масу 60 кг или тешка 60 кг. Васић Божићар или Божићар Васић. — Наш језик, 1981, XXV; 100–105.
104. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. XI. — Београд, САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1981; (12) + 800. 4°. [Учешће у основној редакцији и суредакцији].
105. *Једно средњовековно дечанско село зајадно од Бијелог Поља*. — Гласник Одјељења умјетности ЦАНУ, 1981, 3; 79–83.

1982.

106. *Зетско-хумско-рашка имена на почетку турскога доба*. (I део). — Ономатолошки прилози, 1982, III; 1–120.
107. *Могуће ономастичке паралеле имена ћиричних станица на римском конвентуалном путу кроз Црну Гору*. — Onomastica jugoslavica, 1982, 9; 91–98.
108. *Начела уобличавања ћиричних имена*. — Актуелна питања наше језичке културе. Београд, Издавач, 1982 [Реферат на скупу у библиотеци „Петар Кочић“].
109. *О употреби проучавања македонске ономастичке грађе из турских каписара*. — Македонски јазик, 1982, XXXII–XXXIII; 579–584.
110. *О селекцији речи у описним речницима*. — Лексикографија и лексикологија, зборник реферата. Београд–Нови Сад, 1982; 209–215.
111. *О синонимичним топонимима у нашим старим споменцима*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 1982, 12; 15–20.
112. *Обрада транскрипције кинеских имена у оквиру нормативистичких пројеката у БиХ*. — Наш језик, 1982, XXV; 265–268.
113. *Поводом неких старих језичких писања у Енциклопедији Југославије*. — Наш језик, 1982, XXV; 265–268.
114. *Постоји ли посебна црногорска књижевнојезичка варијанта*. (Поводом Брозивићевог увођења тога појма). — Актуелна питања наше језичке кул-

туре, Београд, 1982; 333–334. [Прилог дискусији на скупу у библиотеци „Петар Кочић“].

1983.

115. *Зейско-хумско-рашка имена на јочейџку џурскога доба*. (II део). — Ономатолошки прилози, 1983, IV; 1–136 (одн. стр. 121–256 монографије).
116. *Пола века од јокрејџања „Нашег језика“*. — Наш језик, 1983, XXVI; 3–5.

1984.

117. *Зейско-хумско-рашка имена на јочейџку џурскога доба*. (III део). — Ономатолошки прилози, 1984, V; 1–182 (одн. стр. 257–438 монографије).
118. *Мркаљева реформаторска замисао у свейџу укујног развоја нашег јисма*. — Књижевност 1984, 4–5, 1984; 513–519.
119. *О ојсегу средњовековног Дечанског властелинстџва* (с картом). — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику за 1984, 1985, XXVII–XXVIII; 621–623.
120. *О јизв. албанско-влаишкој симбиози*. — *Onomastica jugoslavica*, 1984, XI; 11–28.
121. *Ојџиџа и сџецифична лексика у дијалекајским и истџоријским речницима*. — Лексикографија и лексикологија. Зборник реферата. Нови Сад, Београд, 1984; 125–128.
122. *Правици диференцирања и класификације црногорских говора и неки јроблеми њиховог јрочавања*. — Црногорски говори. (Зборник реферата). Титоград, ЦАНУ, 1984; 49–56.
123. *Речник срјскохрвајског књижевног и народног језика*, књ. XII. — Београд, САНУ, Институт за срјскохрватски језик, 1984; (11) + 800. 4°. [Учешће у основној редакцији и суредакцији].
124. *Сјџара имена из Трејче и око ње*. — Михаилу Лалићу у почаст. Титоград, ЦАНУ, 1984; 71–75.
125. *Неке зейске дијалекајске јаралеле јојава у македонском глаголском сисџему*. — Македонски јазик, XXXV; 117–121.

1985.

126. *О орџографским видовима срјске редакције*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 1985, 14/1; 45–52.
127. *О јџридесетџогодишњици Новосадског договора*. — Летопис Матице српске, 1985, књ. 435; 664–667.
128. *Око часа и саџа*. — Наш језик, 1985, XXVI; 273–275.
129. *Уз чланке о скраћеницама и о инфиниџиву и јрзентџу с везником да*. — Наш језик, 1985, XXVI; 269–272.
130. *Ћирило и Метџодије као јџворици словенског јисма и јрвог књижевног језика*. — Књижевна реч, 10. VI 1985, бр. 258.
131. *Имена из ловћенског села Мајсџора*. — Ономатолошки прилози, 1985, VI; 1–20.
132. *Прилог карџографској обради црногорских говора*. — Гласник Одјелења умјетности ЦАНУ, 1985, 6; 177–190 (са седам карата).
133. *Уз зборник „Црногорски говори“*. — Гласник Одјелења умјетности ЦАНУ, 1985, 6; 191–196.

1986.

134. *Опшорена ишшања нашег књижевног језика уочи Вукове године* (објављено под редакцијским насловом: „Српскохрватски језик, са српским и без њега). — НИИ 14. и 21. децембра 1986, такође у часопису „Књижевност и језик“, в. бр. 136.
135. *Стара имена из доњег Подримља*. — Ономатолошки прилози, 1986, VII; 1–119.

1987.

136. *Дијалектолошка сведочанства шљокавске историјске ономастике*. — Јужнословенски филолог, 1987, XLIII; 49–56.
137. *О данашњем стању нашег књижевног језика (правописна ишшања)*. — Књижевност и језик, 1987, XXXIV/1–2; 109–120. У прилогу: *Опшорена ишшања нашег књижевног језика уочи Вукове године* (стр. 121–129), в. бр. 133.
138. *О именима из шурских јописа Косова у XV веку*. М. Пешикан, Св. Стијовић. — Задужбине Косова, Призрен–Београд 1987; 597–606. У истом зборнику и карта Црквени метоси у Метохији у доба средњовековне српске државе (стр. 361).
139. *О сразмери шейра и аиракоса у Богдановићевим каталозима ћирилских рукописа*. — Народна библиотека Србије, Археографски прилози, 1987, 9; 153–155.
140. *Прилози дошњавању и осавремењавању наше правописне норме. Прилагођено исашње сшраних власишких имена (шранскрипција)*. Коауторски (10 аутора). — Наш језик, 1987, XXVII; 137–158. Објављено и у Летопису Матице српске, књ. 439; 772–792.
141. *Прилози дошњавању и осавремењавању наше правописне норме. Пшшања ушшребе великог слова*. — Наш језик, 1987, XXVII; 337–362. Објављено и у Летопису Матице српске, књ. 440; 129–156. Коауторски (као и бр. 140).
142. *Тшолошка дошњавања Вуковог народног лексичког фонда за шшребе књижевног језика*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 1987, 16/1; 33–42.
143. *Укршшање ономастшкона у Срему и Славонији у другој шоловини XVI века*. — Зборник Шесте југословенске ономастичке конференције, Београд, САНУ, 1987; 371–377. (Научни скупови, књ. 37, Одељење језика и књижевности, књ. 7).

1988.

144. *О ишшшвању црногорских говора између два рашса*. — Зборник Први лингвистички научни скуп у спомен на Радосава Бошковића, ЦАНУ, Гласник Одјелења умјетности, 1988, 6; 219–223.
145. *Прилози дошњавању и осавремењавању наше правописне норме. Сшјено и одвојено исашње ршјечи. Нашомене о још неким шравописним ишшањима*. — Наш језик, 1988, XXVIII; 60–88. Коауторски (као и бр. 140).
146. *Још о шршагошавању имена из енглеског и ишшалијанског језика*. — Наш језик, 1988, XXVIII; 102–105.
147. *Нека ишшшшја ишшања шранскрипције сшраних имена*. — Славистички зборник, Београд, 1988, III; 7–13.

148. *О антропономији Биџољске области у XV веку*. — Зборник Јазичните појави во Битола и Битолско денеска и во минатото, МАНУ, Скопље 1988; 277–288.
149. *Историјска топонимија жупа Брсково и Љубовиџа*. — ЦАНУ, Гласник Одјелења умјетности, 1988, 8; 39–48.
150. *О историјској ономастици Косова*. — Београд, САНУ, 1988; 81–87. (Научни скупови, књ. СЛП. Одељење језика и књижевности. Одбор за проучавање Косова, књ. 1).
151. *О најстаријим турским топонимима предјела Црне Горе*. — ЦАНУ, Гласник Одјелења умјетности, 1988, 8; 49–57.
152. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. XIII. — Београд, САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1988; (8) + 800. [Учешће у основној редакцији и суредкацији].

1989.

153. *О граници српских и арбанаских говора у XV веку*. — Hrvatski dijalektološki zbornik, 1989, 8; 109–113.
154. *Прилози Правоици*. Коауторски (11 аутора). Приредили М. Пешикан, М. Караџа-Гарић, М. Пижурица. — Нови Сад, Матица српска, 1989; 1–127.
155. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. XIV. — Београд, САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1989; (8) + 800. [Учешће у основној редакцији и суредкацији].

1990.

156. *Етимичке прилике у Меџохији у вековима пре Велике сеобе у светлосици ономастиичких сведочанства*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 1990, 20/1; 329–343.
157. *Именослов Врбаса XVI–XVIII века*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1990, XXXIII; 379–386.
158. *Именослов косовских варошких и рударских средина у другој половини XVI века*. — Косовско-метохијски зборник I, САНУ, 1990; 123–132.
159. *Рад на осавремењивању наше правописне норме*. — Наш језик, 1990, XXVIII; 200–213.
160. *Сведочанства старих имена о Пећи и Меџохији у вековима пре Велике сеобе*. — „Три века сеоба Срба“, специјално издање „Јединства“, Приштина 1990; 31–34.

1991.

161. *Акцентаи и друга питања правилног изговора*. — Језички приручник, РТБ, Београд 1991; 39–66.
162. *Имена и наше доба. Умјестно присиљне ријечи Црногорској академији*. — ЦАНУ, Гласник Одјелења умјетности, 1991, 10; 17–32.
163. *О именослову дурмиторског краја*. — Дурмиторски зборник 1: „На извору Вукова језика“, Титоград 1991; 13–19.
164. *Правила писања великог слова*. — Наш језик, 1991, XXIX; 1–34.
165. *О мењању географских имена и урбаних топонима*. — Наш језик, 1991, XXIX; 123–130.

1992.

166. *Попис заорјенског племена Риђана с краја XV века*. Коауторски М. Пешикан, Д. Бојанић. — Зборник за оријенталне студије 1, 1992; 57–92.

1993.

167. *На чему је наш књижевни језик данас*. — Наш језик, 1993, XXIX; 255–257.
168. *Наша азбука и њене норме*. — Београд, Вукова задужбина, Компанија Политика, Завод за уџбенике и наставна средства, 1993; 1–127.
169. *Правопис српскога језика*. М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица. — Нови Сад, Матица српска, 1993; екавско и ијекавско издање; 1–503 (ек.), 1–510 (ијек.).
170. *Уз монографију „Пет векова српског ишћамјарсћива“*. — Наш језик, 1993, XXIX; 131–154.

1994.

171. *Пет векова српског ишћамјарсћива*. Приредили Митар Пешикан, Катарина Мано-Зиси, Миљко Ковачевић (за ауторски удео М. Пешикана в. бр. 172–174). — Београд, САНУ, Матица српска, Народна библиотека Србије, 1994; 1–392.
172. *Сћара ишћамја као развојни сћујањ ћирилице. Оћишће најомене о Лексикону и књизи у целини*. — Пет векова српског шћампарства (в. бр. 171); 61–69.
173. *Лексикон српскословенског ишћамјарсћива*. Писао М. Пешикан, у припреми и прирећивању суделовала још четири сарадника. — Пет векова српског шћампарства (в. бр. 171); 71–218.
174. *Из записа сћарих ишћамјара*. Избор и транскрипција М. Пешикан. — Пет векова српског шћампарства (в. бр. 171); 219–232.
175. *Пейсћогодишћица Оћиоиха ћрвогласника Црнојевића*. — Подгорица, Одбор за обилежаване 500 година прве ћириличке шћампане књиге на словенском југу, 1994; 1–20. [Паралелна издања на енглеском и руском језику.]
176. *Српско ишћамјарсћиво*. П. Ивић и М. Пешикан. — Историја српске културе. — Дечје новине, Г. Милановац и Удружење издавача и књижара Југославије, Београд, 1994; 137–145.
177. *Језичка кулћура и графичка шћехнологија*. — Ш саветовање о графичкој технологији, Зборник радова, Виша политехничка школа, Београдски сајам, Београд 1994; 4–5 [уводно излагање].
178. *Правопис српскога језика*, II издање (ек., уз неке техничке поправке), Нови Сад 1994 (остали подаци као бр. 169).
179. *Уз неке сћрукћуралне одлике имена у йопису Сћаре Црне Горе 1570*. — Зборник Осме југословенске ономастичке конференције, ЦАНУ, Научни скупови књ. 33, Подгорица 1994; 163–173.
180. *Историјска ономастћика као йомоћ у ећимолошћим ишћраживањима*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 1994, XXXVII/1–2; 493–498.

1995.

181. *Поређење йонуђених йравойисних йравила.* — Наш језик, 1995, XXIX; 259–278.
182. *О српском йравойису и језичкој кулйури.* — „Реч“ бр. 9, мај 1995, Београд; 79–85 (разговор са М. Радовић-Тешић).
183. *Правойис српскога језика — школско издање.* М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица. — Матица српска, Нови Сад, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1995; екавско и ијекавско издање; 1–325.
184. *Сведочанствва српске истйоријске анйройонимйе.* Приступна академска беседа одржана на Свечаном скупу Српске академије наука и уметности 30. маја 1995. године. — Глас САНУ CCCLXXVII, Одељење језика и књижевности кв. 16, 1995; 37–45.

1996.

185. *О йравойисној норми у српској језичкој кулйури.* — Наш језик, 1995/96, XXX; 133–147.
186. *Правойисна норма.* — „Српски језик на крају века“, Београд, Институт за српски језик САНУ, Службени гласник Републике Србије, 1996; 171–179.
187. *Истйоријски основи неких односа у сисйему словенског глагола.* Зборник у част проф. Живојина Станојчића. — Српски језик, 1996, 1–2; 197–204. Рад објављен посмртно.

Р а д о в и п р е д а т и з а ш т а м п у :

188. *Слова и слог као свједочанствво о раду Црнојевићке иштйамйарије.* Писано 1994, послато за зборник са цетињског симпозијума 1994.
189. *Карактйер и мисија језика сйаре српске рукойисне и иштйамйане књиге.* М. Пешикан, Г. Јовановић. Послато за зборник са цетињског симпозијума 1994.
190. *Уз издање Окйюиха йрвогласника црнојевићког.* Писано 1994/95, послато и примљено као уводна студија уз планирано фотоиздање ове старе књиге.
191. *Петй векова наше иштйамйе и десетй векова живоштйа ћирилице.* Писано 1994. Предато Вуковој задужбини за зборник Ћирилица и рачунари.
192. *Правойис и информაციони сйандарди.* Писано 1994. Предато Вуковој задужбини за зборник Ћирилица и рачунари.*

(Библиографију приредио *Андреј Пешикан*)

* У изради библиографије Митра Пешикана коришћене су библиографије објављене 1985. приликом избора за дописног члана САНУ (Годишњак САНУ за 1985, кв. ХСЦ, стр. 529–539) и 1995. приликом избора за редовног члана САНУ (Годишњак САНУ за 1995, кв. СЦ, стр. 515–519). Приликом прегледа ових библиографија попуњена је једна празнина додавањем библиографске јединице 105, док су за последње две године подаци дати према рукопису Митра Пешикана.

Граматика и правопис

ИРЕНА ГРИЦКАТ

(Српска академија наука и уметности, Београд)

О НЕКИМ ЗНАЧЕЊИМА У ЗАМЕНИЧКИМ (И ПРИЛОШКИМ) РЕЧИМА НА К-

У заменицама одн. у речима заменичког порекла на к- осим упитног и односног значења може постојати и допусно, а вредна је да се запази појава, позната и другде у словенском свету (има аналогија и у романском) како се код тих речи може јавити својеврсна семантика генерализованости.

а) У егзактно промишљеној и систематизованој расправи Митра Пешикана *О систему заменичких речи*, Наш језик н. с. XVI/4 (1967), 245–267, између осталог стоји ово запажање (263): „Наћи ћемо и-реченице где се *ко год* може заменити са *свако ко*“, а примери се дају овако: „«*Ко дође, биће нам гост*» : «*Ко год дође, биће нам гост*» = «*Свако ко дође биће нам гост*» — где конструкција «свако ко» (општа + односна заменица) изричито показује укрштање значења у типу који смо назвали допусним.“

Према томе: „*ко дође*“, што је семантички једнако са „*онај ко дође*“ и где је служба речи *ко* односна, може да се интерпретира и у смислу допусности, тј. као „*ко год дође*“, и у смислу генерализације, тј. као „*свако ко дође*“. Значењска блискост између *ко год* и *свако ко* евидентна је и разумљива. Блискост између самога *ко*, с једне стране, и *ко год* одн. *свако ко*, с друге, може да се схвати као скраћивање синтагми: *ко год* > *ко*, *свако ко* > *ко*.

У Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, s.v. *ко*, тачка 3.б. је дефинисана: *ојшѣа* [именичка заменица за лице]: *онај који, сваки који*; пример: „*Гађао ножем кога стигне*“. Овде је видљиво скраћивање (а тачније речено, семантичко сажимање): *свакога кога* > *кога* (стигне). У истом речнику, s.v. *који*, под тачком 5. стоји у допусном значењу: *било који, ма који, који год*; пример: „*Брат је мио, које вере био*“. И ово се да тумачити као сажимање: *које год* > *које* (вере).

б) Друкчији случај. У Речнику САНУ, s.v. *како*, тачка 5.а. објашњена је: [временски везник] *кад радња зависне реченице непосредно претходи радњи главне реченице: чим, њек шѣо, (одмах) након*

што. Један пример гласи: „Свакога вечера, како седну за мршаву вечеру, она би му пребацивала ...“. Узимајући у обзир да *како* овде има временску значењску вредност, јасно је (и аналогно тумачењу под *ко*) да је ту *увек како* (одн. *кад год*) сажето у *како* — с тим што је репетитивност дата већ и експлицитно, у синтагми „свакога вечера“, као и у уобличењу глагола (потенцијал). Други примери у одговарајућем низу немају ову семантичку црту, јер им је значење семелфактивно, нпр. „Како спазише странце, сви им потрчаше у сусрет“. Видимо, дакле, да уз глаголе употребљене тако да значе једнократност, *како* има значење *чим, када* (једнократних!), док се уз *praesens consuetudinis* семантика трансформише у *увек кад* или *кад год*. Потиче то из семантичких вредности *како*, приликом његовог наслањања на различите глаголске облике. (Сличан би случај био код примарних временских везника: *што*, *чим*.)

в) Следеће питање јесте — да ли је напред показана генерализованост одн. допусност *увек* и једино резултат евидентног сажимања. У неким језицима постоји појава да у појединим речима из породице таквих заменица, и то неконгруентно употребљених, може и без фактора семантичког сажимања да лежи генерализованост (или генерализована допусност) као траг једног архаичног стања. У руском језику (према речнику Владимира Даља, изд. 1905. г.), s.v. *што* (без детаљније дефиницијске разраде) има примера „что день“, „что у Бога день“ у смислу „сваки дан“. Уп. и пољско *codzień* — све то из круга заменичких речи на *к-*.

Старословенско *џџџ*, уопштено узимајући, замењено је у руском са *что* (срп. *да, што*).¹ Тако постаје јасније рус. *ежедневный* = „свакодневни“ (*еженедельный* и сл.), које кореспондира са поменути *что день* те доказује некадашњу семантичку присутност генерализације такође и у *џџџ*. Истина, *џџџ* и *что*, које је функционално заменило *џџџ*, по значењском пореклу нису исто, јер *что* потиче од велике породице речи са почетним *к-* упитне провенијенције, док *џџџ* то није било; у близости *что* (> *што*) и *џџџ* вероватно је лежало и показано значење репетитивности.² Ваља истаћи да се и у романским речима са почетним *qu-* препознаје иста ситуација. Латинско *quot* значи „колико (њих)“, док је *quotannis* „сваке године“, *quotidianus* „свакидашњи“ и др. Француско *quotidien* у потпуности се поклапа са рус. *что день*.

Ова филолошка тема може се проучавати и даље.

¹ И. Грицкат, *Сјудије из историје српскохрватског језика*, Београд 1975, passim.

² Не треба испустити из вида српско *чим*, по етимологији такође из породице на *к-*. — У сродности је са овим и проблематика руске речи *каждый* (в. код М. Фасмера), где је опет у питању почетно *к-*.

Резюме

*Ирена Грицкат*О НЕКОТОРЫХ ЗНАЧЕНИЯХ В МЕСТОИМЕНИЯХ
(И В НАРЕЧИЯХ) НА К-

Различные слова местоименного происхождения на к- имеют, во-первых, значения вопросительные и относительные, также и уступительные (серб. *ко год*, р. *кто бы ни ...* и под.). Как архаизм встречается специальное значение обобщённости (р. *что день*, польское *codzień*; ср. также в романских языках: лат. *quotannis* = каждый год, фр. *quotidien* = каждый день). Такое же семантическое явление можно проследить и в связи с *еже* (ср. р. *ежедневный* и под.).

СРЕТО ТАНАСИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ГЛАГОЛ ИЗМЕЂУ РЈЕЧНИКА И СИНТАКСЕ

У раду се разматрају нека питања лексикографске обраде глагола која произилазе из чињенице да се у српском језику пасивна дијатеза исказује хомонимичним средствима.

У једнојезичним рјечницима навођење примјера првенствено служи илустрацији одређених значења која се некој лексеми приписују. То, међутим, не значи да се при томе не мора водити рачуна о разним граматичким питањима везаним за дату категорију ријечи која се обрађује. Сасвим је разумљиво што се и у Упутствима за израду Речника САНУ указује на ту чињеницу — нпр. у вези са обрадом глагола: „При обради глагола не треба спомињати да ли је он прелазни или непрелазни — цео или у неком свом значењу, и које падеже тражи уз себе, пошто је то ствар синтаксичког развоја језика, што се, уосталом, види и из примера. — Али се морају давати они синтаксички моменти који су битни за семантику речи, а то значи за лексикографију.“ (чл. 300).

У овоме раду желим да укажем на неке проблеме који се у лексикографској обради глагола у Речнику САНУ јављају у вези са синтаксичким могућностима исказивања пасивне дијатезе у српском језику и да, указујући на те проблеме, евентуално допринесем извјесном побољшању те обраде. Изражавање пасивне дијатезе у српском језику је компликовано синтаксичко-семантичко питање. Ради се о сљедећим чињеницама.

У српском језику пасивна дијатеза се исказује дјвема конструкцијама: 1) помоћни глагол (најчешће) бити/јесам + трпни придјев (прелазног) глагола, 2) рефлексивна конструкција. Обје ове конструкције су хомонимичне. Познато је да трпни придјев садржи двије значењске компоненте: глаголску и придјевску¹. Кад се у датој конструкцији елиминише придјевска компонента, трпни придјев има значење глагола и тада оваква конструкција једино и исказује пасивну дијатезу. Кад се, пак, елиминише глаголска компонента, тада ова конструкција не исказује пасивну дијатезу, већ она има вриједност имен-

¹ Ђорђевић 1931, 162, Стевановић 1956, 208, Милошевић 1972; 1973.

ског предиката, са придјевом уз помоћни глагол. У језичкој пракси увијек се и дешава тако да конструкција о којој је ријеч има или једну или другу вриједност. И други начин исказивања пасивне дијатезе карактерише то да је конструкција којом се она исказује хомонимична: рефлексивна конструкција којом се исказује пасивна дијатеза идентична је оној у којој је у позицији реченичног предиката неки од повратних глагола (у најширем значењу овог појма). Овдје треба подсјетити на чињеницу да у српском језику према прелазном глаголу (који, као што се зна, једино може да се нађе у служби исказивања пасивне дијатезе) стоји неки повратни глагол — уп.: *куйајти* — *куйајти се*, *водијти* — *водијти се*, *замислијти* — *замислијти се*.

Пред обрађивачима Речника САНУ нема обавезе да уз конкретне глаголе показују како се исказује пасивна дијатеза. Ипак, међу примјерима уз поједине глаголе није мали број конструкција којим се тај тип дијатезе исказује. Међутим, хомонимичност средстава за исказивање пасивне дијатезе има утицаја на обраду глагола — било да је ријеч о пасивној конструкцији са трпним придјевом, било да се ради о рефлексивној конструкцији.

Кад је ријеч о конструкцији са трпним придјевом уз помоћни глагол, са становишта лексикографске обраде поставља се питање када је у њој исказана пасивна дијатеза, тј. када трпни придјев има глаголско значење. Логично је да се за илустрацију значења неког глагола наводе такви примјери гдје трпни придјев има глаголску вриједност. И уопште, поставља се питање када се трпни придјев може навести као илустрација глаголског значења, и изван ових конструкција. Посебно се јавља проблем када се може сматрати да је трпни придјев прерастао у прави придјев — у (интерним) Упутствима за израду Речника САНУ (чл. 302) каже се да се трпни придјеви обрађују као засебне одреднице само у тим случајевима. У вези са рефлексивном конструкцијом проблем се састоји у томе да се у њој мора препознати да ли је ријеч о прелазном глаголу, када ова конструкција исказује пасивну дијатезу, или о неком типу повратног глагола. У првом случају примјер иде у одјељак I дате одреднице, у другом случају — у одјељак II.

Утврђивање значења трпног придјева у пасивној конструкцији врши се посредно, а оно се своди на то да се утврди *вршење радње* у времену о коме се реферише датом конструкцијом². Ако нема *вршења радње*, трпни придјев нема глаголску вриједност. Значење конструкције *презент глагола бијти/јесам* + *трпни придјев* може се утврдити на основу њене временске вриједности: ако је у њој трпни придјев са глаголским значењем, онда ова конструкција исказује перфекатско вријеме; ако је трпни придјев у функцији правог придјева, онда конструкција има временску вриједност презент³. Тако у сљедећим примјерима облик предиката исказује прошлост:

² Милошевић 1972, 64–66.

³ Милошевић 1973.

/1/

- 1 Генерал Серм, међутим, тврди да су герилци ... у току не-давне заједничке офанзиве ... *разбијени* у мале групе (Пб, 11. 12. 77, 7).
- 2 Све четири хелије су *сиојене* у једну која је имала три хелијска одјељења (О, 11. 12. 77, 10).
- 3 Досада је *колонизован* један мали број земљорадника у Војводини (Р. САНУ 10, 16).

У првом примјеру временска одредба у *шоку* *недавне офанзиве* јасно указује на то да се предикатом не исказује садашње стање, већ да је у питању прошлост, из чега произилази да је трпни придјев ту употријебљен глаголски. У другом примјеру такву функцију обавјештавања обавља зависна клауза, а у трећем временска одредба *досада*⁴.

У сљедећим примјерима трпни придјев нема глаголску компоненту у свом значењу.

/2/

- 1 То је један дуготрајан процес који није једноставан — чак је понекад *ипрошкан* противречностима (Б, 31. 12. 77, 5).
- 2 Кад вам их казује професор на часовима историје или филозофије, ви *сите* *изненађени* (НИН, 25. 12. 77, 12).

У првом примјеру временска припадност предиката са трпним придјевом утврђује се на основу временске корелације овога предиката са предикатом претходне клаузе, али и унутар саме клаузе са трпним придјевом у саставу предиката постоји јасан показатељ да није ријеч о перфекту пасива: прилог *ионекад* не може доћи уз претеритални облик који је саграђен од перфективног глагола⁵. У другом случају опет се на основу временске корелације предиката једне и друге клаузе утврђује да је посриједи садашњост, а то значи да трпни придјев није употријебљен глаголски.

Постоје и неки други фактори који устројавају значење трпног придјева у саставу оваквих конструкција, а то су: лексичко-семантичка класа глагола, глаголски вид, присуство неког посебног елемента у предикатској синтагми који упућује на једно или друго значење трпног придјева⁶.

⁴ Слична провјера се може извршити и кад је у питању конструкција са перфектом помоћног глагола *бити/јесам*. Овдје је, међутим, потребно добро познавати проблематику шлусквамперфекта у савременом српском језику.

⁵ У српском језику перфективни перфекат не може исказивати радњу која се понавља — Ивић 1983.

⁶ Милошевић 1973, 426.

Што се тиче лексичко-семантичке класе глагола, већ је напоменуто да пасивну дијатезу могу градити само прелазни глаголи. Тако трпни придјиви образовани од других глагола, то је добро познато⁷, имају вриједност обичног придјева. Исто важи и за трпне придјеве који су изгубили везу са глаголом од кога су постали. Посљедњи случај илустрирају сљедећи примјери:

/3/

- 1 Мјеста су удаљена од комуникација, нема услова за допуну норме у другој школи (Пб, 11. 12. 77, 2).
- 2 Цео стас му беше некако накривљен у страну (Р. САНУ 14, 31).

Овдје треба напоменути да нису сви глаголи подједнако склони да граде трпне придјеве са једним и другим значењем: од неких глагола трпни придјеви чешће имају глаголску вриједност (нпр. од глагола кретања, говорења), од других — придјевско значење (од трансформативних глагола). Такође, трпни придјеви од глагола који могу бити прелазни или повратни у језичкој пракси врло често имају придјевско значење у оваквим конструкцијама, посебно кад су у питању глаголи опажања, осјећања и интелектуалних радњи⁸.

Потребно је да све ово има у виду обрађивач да би наводио примјере у којима трпни придјев из оваквих конструкција заиста има глаголску употребу. Увид у досадашњих четрнаест томова Речника показује да ово није увијек случај. Понекад је тешко тачно утврдити о каквом се значењу трпног придјева ради; кад је таква недоумица посриједи, такав примјер не треба наводити. Такође, не треба наводити примјер кад се само на основу ширег контекста може утврдити вриједност трпног придјева, али се не може навести довољно широк контекст.

Прегледајући објављене томове Речника САНУ, уочио сам да се јављају и такви случајеви гдје се за илустрацију глаголског значења даје језичка документација са трпним придјевом у функцији обичног придјева уз именице. Тако је у сљедећим примјерима:

/4/

- 1 У црном, незграпном и *каштранисаном* чуну долази ... рибар (Р. САНУ 9, 345).
- 2 Радило се о изградњи 382 куће за *колонизиране* аграрне интересенте (Р. САНУ 10, 16).

⁷ Види у наведеним радовима Ђорђевић 1931; Милошевић 1972; 1973; Стевановић 1956.

⁸ О томе се може више видјети у раду Танасић 1980.

- 3 Од варива [се] справљају тако зване *кондензоване* (веома јако укуване) чорбе (И., 115).
- 4 Швајцарска извози знатне количине ... *кондензованог* млека (И., 115).
- 5 Воће се већ у великим количинама продаје у *церађеном* односно *кондензованом* стању (И., 123).

Уз глагол *кондензоваи* значење под **I. 1.a.** илустровано је са пет примјера, и у свим је трпни придјев са значењем правог придјева у атрибутој позицији испред именице. Овдје се једино може говорити да придјев „подсећа на своје глаголско поријекло“. Овакву лексикографску праксу треба свакако избјегавати; чак је боље, у недостатку потврда из прикупљене језичке грађе, да обрађивач сам смисли примјер за одговарајуће глаголско значење.

Пред обрађивачем се јавља посебно тежак задатак онда кад треба утврдити границу између трпних придјева који су постали прави придјеви и оних који то нису, јер се, као што је већ речено, само трпни придјеви који су постали прави обрађују у засебној одредници.

Дилеме једино нема онда кад је трпни придјев од непрелазног глагола; у томе случају увијек се ради о правом придјеву⁹. Тако је у сљедећим примјерима:

/5/

- 1 Друго, *заљубљен* сам у једну девојку, али не смем да јој кажем (ИП, 28. 1. 75, 57).
- 2 Мајка је *забринуџа* и утучена (Милошевић 1973, 426).
- 3 Био је *замишљен*, а боре око уста му још дубље (Исто).
- 4 *Смирен* је с погледом кратким преда се (Исто).
- 5 Обојица су били *нагнуџи* над столом (Исто).
- 6 Кад вам их казује професор на часовима историје или филозофије, ви сте *изненађени* и некако тихо, поиздалека *узбуђени* (НИН, 25. 12. 77, 12).

У свим наведеним примјерима са сигурношћу се може тврдити да је трпни придјев настао од непрелазног глагола, односно од повратног глагола, што је знак да се ради о правом придјеву. Истина, сваки од ових повратних глагола има свој пар у виду прелазног глагола (чак и глагол *заљубиџи* у Р. САНУ, али тада овај глагол има и другачију организацију реченице), али је тешко дате придјеве до-

⁹ Цитирани радови Ђорђић, Стевановић, Милошевић.

вести у везу са тим глаголима. (Узгред се може напоменути да у Речнику САНУ *замишљен* нема посебну одредницу, за разлику од Речника МС).

Прије него што покушам да одговорим на питање којим трпним придјевима од прелазних глагола треба дати статус правог придјева, са засебном одредницом у Речнику, навешћу неколико случајева из досадашње праксе.

Под засебном одредницом јављају се, између осталих, сљедећи у досадашњим томовима Речника: *заљубљен*, *збуњен*, *комбинован*. У сљедећим примјерима навешћу неке потврде дате уз ове одреднице.

/6/

- 1 Чини ми се да ме милују твоје *заљубљене* очи (Р. САНУ 6, 93).
- 2 Ту [у рају] станују небесне дјевојке *заљубљених* очију (Исто).
- 3 Дан је провео у *збуњеном* чекању (Исто, 645).
- 4 Али бадава, нема главе ... која би управљала у овом *збуњеном* времену (Исто).
- 5 Свако има маказе — рекао је директор сав *збуњен* и несретан (Исто).
- 6 Продајем *комбиновану* собу (Р. САНУ 10, 47).
- 7 Више разреда, могу се спојити ... у један *комбинован* разред (Исто).
- 8 Дисање му је било испрекидано, речи неразборите, мисао *збуњена* (Р. САНУ 6, 645).

У највећем броју случајева придјев се налази испред именице у атрибутој позицији. Код придјева *заљубљен* и *комбинован* једино се такви примјери и наводе. Код придјева *збуњен* налази се један примјер (овдје под бројем осам) гдје се може схватити да је он у саставу именског предиката. Код неколико примјера придјев се јавља у другачијој позицији — в., рецимо, овдје наведени пети примјер.

Наравно, кад је придјев испред именице, нема никаквог спора да се ради о правом придјеву. Међутим, ово обрађивачу не може служити као оријентир за издвајање таквих трпних придјева које ће обрађивати као праве придјеве под засебном одредницом. Ово проистиче из прости чињенице да сваки трпни придјев саграђен од прелазног глагола у овој позицији има придјевску функцију. Дакле, чињеница да наведени трпни придјеви у овој групи примјера имају у оваквој позицији придјевско значење *не представља никакву њихову по-*

себну одлику у односу на друге трпне придјеве настале од прелазних глагола. С друге стране, постојање правог придјева који је настао од прелазног глагола не искључује могућност да се у одговарајућој ситуацији трпни придјев настао од истога глагола нађе са глаголским значењем — уп.: У главама младих људи *комбиноване* су сваког дана разне могућности.

Шта би онда могло да буде поузданији оријентир обрађивачима при одређивању кад је неки трпни придјев од прелазних глагола постао прави придјев? За ово је потребан такав тест гдје се трпни придјев ставља „на пробу“ без садејствовања било каквих других средстава у реченици или ширем контексту. За то ми се чини погодна управо конструкција *јомоћни глагол + ирпни иридјев*. Ако се у таквој конструкцији трпни придјев схвата као прави придјев, он заслужује да добије засебну одредницу. Пошто се придјеви *заљубљен* и *збуњен* везују за повратни глагол, остаје да се таква провјера обави са придјевом *комбинован*.

/7/

1 Соба је *комбинована*.2 Боје су *комбиноване*.

Очито је да овај придјев задовољава овај услов да би се сматрао за прави придјев.

У Речнику САНУ као засебна одредница обрађен је и придјев (постао од трпног) *зидан*. И ту се у служби илустрације значења овог придјева наводе само примјери гдје се придјев налази у позицији испред именице, као њен атрибут. Међутим, и овај придјев би издржао тест који сам предложио — тако је у сљедећем примјеру: Кућа није била *зидана*, па су Немци шишали кроз дувар (Ћосић, 268).

Друго питање којим се у овом раду бавим јесте то како се хомонимичност рефлексивне конструкције одражава на лексикографску обраду глагола у Речнику САНУ, а мало ћу се дотаћи и трпног придјева од рефлексивних глагола.

Проблем хомонимије ових конструкција компликује се тиме што је у српском језику чест случај да прелазни глагол (који једино може да исказује пасивну дијатезу) има свој парњак у повратном глаголу. Дакле, најчешће се не може на основу самог глагола у рефлексивној конструкцији утврдити да ли је ријеч о једном или другом глаголу. Наравно, и у рефлексивној конструкцији остварује се увијек једна од двије могуће дијатезе — рефлексивна или пасивна, а проблем је како их препознати. Увид у извјестан број примјера у објављеним томовима Речника показује да се понекад за илустрацију неког значења повратног глагола наводи примјер гдје се у рефлексивној конструкцији исказује пасивна дијатеза, дакле, гдје немамо повратни већ прелазни глагол. Са таквим стањем ствари сусрећемо се у сљедећим

примјерима:

/8/

1 Врши се ослобађање југословенских земаља од Турака. У њима се свуда по варошима међу Југословенима *зайиче* добро очувана ... занатска уметност (Р. САНУ 6, 471).

2 Она се не може *заинтересовати* ни за што (Р. САНУ 5, 744).

У првом примјеру и на основу наведеног контекста прије се може закључити да СЕ говори о пасивној дијатези са глаголом *зайичати* него о рефлексивној, са глаголом *зайичати се*. У другом примјеру то је теже установити, али шири контекст упућује на закључак да се и овдје ради о пасивној дијатези:

— Какву књигу? упитао сам је хотимице у нади, да се ипак занимала за оно што ћу читати.

— Ја је нијесам ни гледала ... Она је на твом столу, одвратила ми је она.

— Није ни гледала ... Она се не може *заинтересовати* ни за што. Ништа не може пробудити у ње ... ни сумњу (Новак Вј. 1, 204).

У оваквим конструкцијама препознавање значења представља доста сложен проблем¹⁰. Међутим, обрађивачи морају бити опрезни у избору примјера којима ће га илустровати. Сваки примјер се мора добро проучити. Рецимо, у грађи Речника САНУ нашао сам међу примјерима за глагол *отиснути се* и овај: Тадашњи се патријарх трновски отисне по римском обичају с једне високе стијене (Зеч. Мил. 2, 288). Иако овај примјер наоко не изгледа необично, провјерио сам шири контекст и нашао да је ексцерптор погрешно скратио реченицу, која у дјелу гласи овако: Извршивши то дело, он заповеди да се тадашњи патријарх трновски отисне по римском обичају с једне високе стене. Овдје се већ види да није у питању повратни глагол и да се ради о прелазном глаголу који у рефлексивној конструкцији исказује пасивну дијатезу. Тада се отклања и онај проблем који ме је навео да погледам шири контекст: зашто би се трновски патријарх (сам) отиснуо *по римском обичају* са стијене?

Друго питање у вези са повратним глаголима везано је за илустрацију њиховог значења таквим примјерима гдје се од ових глагола јавља трпни придјев — чешће њиховим размјештањем испред именице, као атрибут, а рјеђе у конструкцији са помоћним глаголом. Тако је у сљедећим примјерима трпни придјев од повратних глагола испред именице.

¹⁰ О томе се доста говори у раду Милошевић 1972.

/9/

- 1 Писац почиње радњу са самоуверењем, убеђено ... али завршава очигледно збуњен, пометен, *дезоријентисан* (Р. САНУ 4, 158 — дезоријентисати се).
- 2 Гледајући на њихова *накривљена* и намрштена лица осјећа, како се и његови образи трзају (Р. САНУ 14, 31 — накривити се).
- 3 Отишла је [Наница] *накрцана* свакојаким записима (Исто, 37 — накрцати се).

Уз глагол *накривити се* јављају се и примјери гдје је трпни придјев у конструкцији са помоћним глаголом:

/10/

- 1 Цео му стас беше неприродно *накривљен* у страну (Р. САНУ 14, 31).
- 2 Религија изгледа као неки стари замак ... чији су зидови *избушени* ... врата *накривљена* и прагови *избијени* (Исто).

О примјерима из девете и десете групе не треба много дискутовати. Познато је, и у литератури утврђено, да само од прелазних глагола настају трпни придјевии који могу имати глаголско значење — од повратних глагола образују се *прави придјевии* по моделу трпног придјева. Зато и није упутно у сврху илустрације неког глаголског значења наводити такве придјеве.

У закључку овога рада може се рећи следеће. Чињеница да се пасивна дијатеза у српском језику исказује помоћу хомонимичних конструкција има одраза и на лексикографску обраду глагола. Кад је посриједи пасив изражен конструкцијом са трпним придјевом, јавља се проблем како одабрати примјер у коме трпни придјев има заиста глаголско значење. Посебно је питање како одабрати трпне придјеве који су постали прави придјевии и који се обрађују у засебној одредници. Чињеница да неки трпни придјев од прелазног глагола у позицији испред именице има придјевско значење још не представља потврду да је он постао прави придјев јер у таквој позицији сваки трпни придјев од прелазног глагола има придјевско значење. Чини ми се много поузданији тест при коме се такав трпни придјев у конструкцији са помоћним глаголом, без икаквих других додатних језичких и контекстуалних средстава, јавља као прави придјев.

У вези са употребом рефлексивне конструкције често се јавља проблем како да се разликује пасивна дијатеза од рефлексивне. По-

требно је водити рачуна да се у функцији илустрације значења неког рефлексивног глагола не наводи примјер гдје рефлексивна конструкција исказује пасивну дијатезу са прелазним глаголом у предикату. Такође, потребно је имати у виду чињеницу да трпни придјев настао од прелазног глагола никада нема глаголско значење, већ само придјевско; зато се у функцији илустровања значења повратног глагола не могу наводити примјери са трпним придјевом формираним од тих глагола.

ИЗВОРИ

Б	<i>Борба</i> , дневни лист, Београд.
ИП	<i>Илустрована Јолићка</i> , недјељне новине, Београд.
НИН	<i>НИН</i> , недјељне новине, Београд.
О	<i>Ослобођење</i> , недјељне новине, Сарајево.
ПБ	<i>Побједа</i> , дневне новине, Подгорица (Титоград).
Зеч. Мил. 2	Зечевић Милорад, <i>Историја средњег века</i> , Београд, 1894.
Новак Вј. 1	Novak Vjenceslav, <i>Tito Dorčić</i> , Загреб 1906.
Ћосић	Добраца Ћосић, <i>Далеко је сунце</i> , Просвета Београд, 1963.
Р. САНУ	<i>Речник српскохрватског књижевног и народног језика</i> , Институт за српскохрватски језик САНУ, књ. I–XIV, Београд.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Ђорђић 1931	Петар Ђорђић, <i>О старословенским ирџиним иридевима</i> , Јужнословенски филолог XI.
Ивић 1983	Милка Ивић, <i>Начини на које словенски глагол овременује ионављану радњу</i> , у књ. <i>Лингвистички огледи</i> , Београд.
Милошевић 1972	Ксенија Милошевић, <i>Неки аспекти семантичког односа конструкција пасивне (са ирџиним иридјевом) и рефлексивне у савременом српскохрватском језику</i> , Књижевни језик I/3–4, Сарајево.
Милошевић 1973	Ксенија Милошевић, <i>Темпорално значење и синтаксичка вриједност конструкција Cop (praes., perf.) + part. pass. у српскохрватском језику</i> , Јужнословенски филолог XXX/1–2, Београд.
Стевановић 1956	Михаило Стевановић, <i>Глаголски облици пасива</i> , Наш језик н. с. VII, Београд.
Танасић 1980	Срето Танасић, <i>Пасивне конструкције са ирџиним иридјевом у српскохрватском језику</i> , Радови Института за језик и књижевност у Сарајеву, књ. IX, Сарајево.

Резюме

Срето Танасић

ГЛАГОЛ МЕЖДУ СЛОВАРЕМ И СИНТАКСИСОМ

Автор у статье занимається вопросом, каким способом тот факт, что в сербском языке средства для высказывания пассивной диатезы являются омонимичными, отражается на лексикографической обработке глаголов в

Словаре САНУ. Когда речь идет о пассивной конструкции со страдательным причастием, проблема возникает в случае, когда страдательное причастие в данной конструкции, а также и вне нее, имеет глагольное значение. Кроме того, в лексикографической практике является вопрос, каким способом можно установить, что страдательное причастие стало прилагательным. Когда речь идет о рефлексивной конструкции, возникает проблема разницы страдательного и возвратного залога в примерах с такой конструкцией. К тому, автор подчеркивает потребность уважения факта, что страдательное причастие, образованное от возвратных глаголов, всегда является прилагательным.

МИРОСЛАВ НИКОЛИЋ

(Институт за српски језик САНУ, Београд)

НЕПРОМЕНЉИВИ ПРИДЕВИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Настављајући инвентарисање и анализу непроменљивих именских речи у српском језику (в. претходну књигу „Нашег језика“), аутор у овом чланку даје попис непроменљивих придева.

Међу именске речи у српском језику граматичари, поред именица, убрајају придеве, заменице и бројеве *један, два, три* и *четири* (уп., нпр., Станојчић—Поповић—Мицић 1989: 67). „Именским речима заједничке категорије рода, броја и падежа, у свакој од врста које их чине, изражавају се одређеним наставцима за облик. Тако у свим именским врстама постоје облици за род, као категорија заснована на разлици пола у природи (мушки, женски, средњи)¹, облици за број, као категорија заснована на уочавању јединке и већег броја јединки (једнина, множина) и облици за падеже, засновани на функцијама које именске речи имају у реченици“ (Станојчић—Поповић—Мицић 1989: 68). То, дакле, важи и за придеве, који, као несамосталне речи, „добивају ознаке рода, броја и падежа зависно од именица уз које стоје“ (И., 82). Као посебна одлика придева истиче се, осим тога, и чињеница да се већина њих остварује у два низа облика (у одређеном и неодређеном виду), док описни придеви, иначе врло бројни, имају и посебне облике компаратива (који се твори од основе придева наставцима *-j(u)*, *-иј(u)* и *-и(u)*) одн. суперлатива (који чине морфема *нај-* и облик компаратива). Кад се и ово узме у обзир, онда произлази да су међу именским речима придеви најпроменљивији (ако се тако може рећи), јер имају посебне облике за род, двојаку деклинацију² и посебне компаративне одн. суперлативне форме.

Наведена својства придева описана су већ безброј пута и врло су добро позната, а овде се износе само као контраст мање, бар у граматицама, истицаној чињеници да постоје и придеви, и то не баш тако ретки и усамљени, који у свим набројаним категоријама и функ-

¹ Нећемо овом приликом улазити у то да ли заиста постоји „природни средњи род“ или не.

² За наше разматрање није битна чињеница да се једна (именичка) све више повлачи пред другом (придевско-заменичком).

цијама имају само један облик, који је истовремено облик за сва три рода, за оба броја и за све падеже, док се компаратив одн. суперлатив (тј. степен заступљености особине означене оваквим придевом) мора исказивати перифрастично.

1. ОРИЈЕНТАЛИЗМИ

Међу непроменљивим придевским речима најчешће су, као и код именица, оне странаго порекла³, с тим што овога пута убедљиву превагу чине оријентализми⁴, међу којима је, опет, највише придева на *-ли* (*-јли*, *-нли* и сл.). Наводимо већн део засведочених, али, због уштеде у простору, без семантичке одн. творбене анализе и етимологије⁵:

<i>абдесли/авдесли</i>	<i>бадемли</i>	<i>бојали</i> (бојанли)
<i>агазли</i> (уп. јагазли)	<i>бајракли/барјакли</i>	<i>брусали</i> (брусајли)
<i>агарли</i> (агрли) (уп. агар)	<i>бакарли</i> (бакрли)	<i>букагли</i> (~ појас)
<i>адамли</i>	<i>баксузли</i>	<i>бурмали</i>
<i>акикли</i>	<i>балукли</i>	<i>бурунџукли</i>
<i>ала(ј)ли</i>	<i>баскинли</i>	<i>вајли</i>
<i>ала̀ли</i>	<i>бајли</i> (бахџли)	<i>варакли</i>
<i>алемли</i>	<i>баџакли</i>	<i>веремли</i>
<i>алмасли</i> (алмазли)	<i>башкали</i>	<i>весвесели</i>
<i>анџикли</i>	<i>башили</i>	<i>веџахетџли</i>
<i>арирли</i>	<i>бејазли</i> (уп. бејаз, бејази)	<i>вилдишли</i>
<i>аркали</i>	<i>белајли</i>	<i>вишњевли</i>
<i>арумли</i> (уп. арум)	<i>берићетли</i>	<i>гајретли</i>
<i>асли</i>	<i>бетли</i>	<i>гајџанли</i> (~ ферман)
<i>асули</i>	<i>бехарли</i>	<i>гибетли</i>
<i>аџласли</i> (аџлазли)	<i>биберли</i>	<i>гримизли</i>
<i>ахлакли</i>	<i>биринџикли</i>	
<i>ачкали</i>	<i>бисерли</i>	<i>дајанли</i> (дојанли)
<i>ашикли</i>	<i>бичумли</i>	<i>дамарли</i>

³ Под *речима странаго порекла* подразумевају се оне које се као такве наводе у општим, описним речницима нашег језика (нпр. РСМС, РСАНУ) или у речницима страних речи (нпр. Вујаковија 1961, Клаић 1974 и др.).

⁴ Подела на оријентализме, англицизме, германизме, романизме итд. понекад је само условна, јер се исти придев јавља у више језика. Постоје, осим тога, непроменљиви придеви чије порекло не знамо поуздано. Тако су нпр. у Речнику САНУ наведени, без етимологије, придеви *џинџел/џинџели* (Лика и Херцеговина), *џрџ* из Вучитрна (Гл. Елезовић), *џангар* (уп. цингерли у нап. бр. 8) 'светлозелен' (одн. „џангарлијаст“, како каже један од купљача) из источне и југоисточне Србије или *масич* 'крepak, чврст, једар (о коњу)', за које само претпостављамо да по пореклу нису српски. То поготову важи за мојковачко *ћићера* (Вујичић 1995), усकोчко *вакеџ*, *кећ*, *набас* (Станић 1990), васојевићко *асал* (тур.?) (Р. Стијовић 1990) и др.

⁵ Нису посебно издвајани придеви који потичу из турског језика (попут *демирли*, *рахметли* итд.) од оних, ређих, који су творени код нас од турске основе и суфикса *-ли* (нпр. *вишњевли*, *гримизли*, *кајмакли* и сл.).

девамли	иликли	кијафейли
деверли ⁶	илумли	кимейли
дели	инсафли	кинали/крнали
дели-доли	ићрамли	ковчали/койчали
демирли (~ капија)	ишиа(х)ли	косийрейли
дерйли (в. стр. 46)		крзли
дефли	јавашили	крмезли (крмзли)
дехшейли	јагазли (јагрзли)	кубели
дибейли	јагрли	кувейли
дикайли	јалдузли	кумашили
дикшили	јазили	курумли
дикли	јаракли	
дирекли	јоргованли	лалели (~ папуче)
дирхемли	јордамли	ласйикли
дуванли	јукли	лезейли
дугмали		лимунли (уп. лимуни)
дузли (уп. ђузел)	кабахайли (уп.	
дурећли	кабат)	мазли
	кабли (уп. кабил)	максули
ђенђили	кавазли	мамурли (уп. мамур)
ђовдали	кавгали	манали
ђозђели/ђозђузели	кавели (уп. кафели)	маразли
ђубрели (~ земља) ⁷	кавзли	марифейли
ђувезли (уп. ђувез)	кадивели/кадифели	(маривейли)
ђузели/ђузли (уп.	кадивли/кадифли	масрафли
ђузел)	кајмакли (~ кафа)	медресли
ђумишли	кајсарли/кајсерли	мекамли
ђунђули	калајли	мелезли
	калемли	мелемли
еждерли	калйакли	мемерли
езијейли	калујли	мемли
	канаайли/канајли	меневли
завали	канафли	меракли
зарафейли	канли	мермерли
зехерли	карадагли	мерхамейли
зејинли	каракашли	мерџанли
зерли	карйузли (уп.	миразли
зихинли	карпузи)	мукајейли
зорли	касавейли	мухурли
	касикайли	мушемали
ибришимли	каймерли	
игбали	кайранли	нагишли (наргишли)
изунли	кафазли (кафезли)	назли
илацли	кафели (уп. кавели)	намли
илейли	кахарли (карли)	намузли/намусли

⁶ Тур. *deverli*, али нар. етимологијом и *ђеверли*.

⁷ Говори се у ужичком крају за пођубрено, ђубревито земљиште (ауторов дијалектолошки податак). Из истога је краја, тачније са Златибора, и претходно наведено *дуванли* (Миловановић 1983).

<i>нафакали</i> (новакм)	<i>ѿабијаѿли</i>	<i>халкали</i> (алкали)
<i>нијеѿли</i>	<i>ѿавли</i>	<i>хамли</i>
<i>нимеѿли</i>	<i>ѿалумли</i>	<i>харекели</i>
<i>нурли</i>	<i>ѿаѿли</i>	<i>харећеѿли/херећеѿли</i>
<i>нуфузли</i>	<i>ѿахѿали</i>	<i>харе(и)ли</i>
	<i>ѿаѿили</i>	<i>харли</i> (арли)
<i>олукли</i>	<i>ѿели</i> (ѿерли)	<i>хасреѿли</i>
	<i>ѿербије(ѿ)ли</i>	<i>хејбеѿли</i>
<i>ѿамукли</i>	<i>ѿерлели</i>	<i>хићеѿли</i>
<i>ѿарали</i>	<i>ѿертѿибли</i>	<i>хујали</i> (ујали)
<i>ѿахали</i>	<i>ѿехлукели</i>	
<i>ѿерли</i> (ѿерали)	<i>ѿокали</i>	<i>чакмакли</i>
<i>ѿур(р)ли/ѿула(ј)ли</i>	<i>ѿокма(к)ли</i>	(чакмакали,
<i>ѿусаѿли</i>	<i>ѿуманли</i> (~ димије)	чакмали)
	<i>ѿурали</i> (ѿурли)	<i>чаѿали</i>
<i>рабиѿали</i>	<i>ѿу(х)афли</i>	<i>чаѿмали</i>
<i>рахмеѿли</i>		<i>чекмели</i> (~ сандук)
<i>реѿмали</i>	<i>ћеифли</i> (ће(ј)фли)	<i>чекркли</i> (~ челенка)
	<i>ћемерли</i>	<i>челикли</i>
<i>сабурли</i>	<i>ћенарли</i>	<i>чехрели</i>
<i>саваѿли</i>	<i>ћерећели</i>	<i>чивиѿли</i>
<i>сајали</i>	<i>ћерћели</i>	<i>чикмали</i>
<i>салианеѿли</i>	<i>ћибарли</i>	<i>чинели</i>
<i>самурли</i>	<i>ћибурли</i>	<i>чичекли</i>
<i>сахѿли</i>	<i>ћилиѿли</i>	<i>чохали</i> (чојали)
<i>сачмали</i>	<i>ћирѿили</i>	
<i>себеѿли/севеѿли</i>	<i>ћисеѿли</i>	<i>ѿамали/ѿамли</i>
<i>севайли</i>	<i>ћосли</i>	<i>ѿанфезли</i>
<i>севдали</i>	<i>ћошели</i>	<i>ѿиѿа(ј)ли/ѿиѿали</i>
<i>севли</i>		<i>ѿумбусли/ѿумбуѿли</i>
<i>седевли/седефли</i>	<i>узурли</i>	
<i>сейеѿли</i> (~ сандук)		<i>ѿајкали</i>
<i>серѿли</i>	<i>фајдели</i>	<i>ѿегали</i>
<i>сесли</i>	<i>фаркли/феркли</i>	<i>ѿенли</i> (уп. ѿен)
<i>синѿирли</i>	<i>фелаћеѿли</i>	<i>ѿећерли</i>
<i>сирћеѿли</i>		<i>ѿефћеѿли/ѿеѿиѿели</i>
<i>скрли</i>	<i>хавли</i> (авли)	<i>ѿехерли</i>
<i>сојли</i>	<i>хаирли</i> (аирли)	<i>ѿидеѿли</i>
<i>сомли</i>	<i>хајзли</i>	<i>ѿикли</i> (ѿикали)
<i>срклеѿли</i>	<i>хакикли</i> (акикли)	<i>ѿимѿирли</i>
<i>срмали</i> (срмајли)	<i>хакли</i>	<i>ѿуѿхели</i>
<i>срчали</i> (срчајли)	<i>халили</i>	(ѿу(х)вели). ⁸
	(~ се(р)ѿада)	

⁸ Поменућемо овде и драгачевско *ѿингерли* (уп. жангар у нап. бр. 4) 'зелено-плав' (Комадинић 1992, 88, где грешком, као и у неким другим сличним случајевима, стоји „зелено-плава боја“). Из истога је краја и прид. *улегли* (И., 85), мада је у примеру који ауторка наводи *улегли* прилог (или бар придев у прилошкој функцији). Несумњиву потврду за придев *улегли* имамо из Амзића код Нове Вароши: *улегли* чарапе (Николић 1991, 411). „Улев“ је иначе 'некаква' шара у ткању или плетиву.

Број и фреквенција оваквих придева, прозодијски карактеристичних по томе што у новошпотокавштини имају узлазни (најчешће кратки) акценат на пенултими, били су једно време (или су још увек⁹) у неким народним говорима толики да су постали модел по којем су се творили (и творе) придеви не само са оријенталном одн. турском него и са српском основом¹⁰, нпр. *бисѐрли* 'бисерни', *борили* 'налик на бор, сличан бору' (~ јела) („Бранково коло“ 1899, 488), *врага̀ли* 'вражји' (из нар. песме, РСАНУ), *гвоздѐли* 'гвозден' (~ капија из нар. песме, РСАНУ), *голу̀бли* 'који је као голуб (о боји)', 'модри-кастосив, сивкаст, плавакаст'¹¹, *гран̀али* 'извезен, ишаран у виду грана' (С. Поровић, РСАНУ), *жер̀авли* ('који је боје жара')¹², *жубор̀ли* 'жуборав' (~ вода), *златѝали* 'златан' (РСАНУ), *иму̀ћли* 'имућан' (С. Поровић, РСАНУ), *јар̀кли* 'разметљив, кочоперан, важан' (РСАНУ), *киѝали* (*киѝли*) 'украшен китама, китњаст' (у нар. песмама, РСАНУ), *куна̀ли* (Шкаљић 1973, РСАНУ), *мирѝсли* (*мирили*) 'мирисан' (РСАНУ), *обра̀зли* 'поштен, карактеран', *оћка̀ли* (: хт(ј)ети) 'радан, приљежан'¹³, *сйру̀ка̀ли* 'који је са више струка', *широ̀ка̀ли* 'који лако и много троши (новац и сл.), расипан' (Шкаљић 1973, Вујичић 1995), *чемѐрли* 'чемеран' (Шкаљић 1973) и сл., али и са другим.^{13а} Тако имамо, нпр., *анасо̀ни* ('зачињен аносоном, анисом'), *брао̀ни* (< нем. braun), *виолѐйли* (< фр. violette, уп. ниже и виолет)¹⁴, *вирга̀зли* (: виргаз < лат. virga) 'витак као виргаз, као прут', *дукато̀ли* (тал. ducato), *дуну̀кли* (< дунук < нем. dunkel?), *ђинђу̀вели* (~ узда) (: ђинђува < мађ. gyöngy), *мода̀ли* 'који је у моди, модеран' (: мода < фр. mode < лат. modus), *мушѝйра̀ли* 'вичан војној вештини, увежбан' (: нем. Muster или тал. monstro), *џаниџѝрли* (: панцир < тал. panziera), *џаѝрика̀ли* (: паприка

⁹ „Та је појава и данас врло жива у многим народним говорима, поред осталог и у дробњачком“ (Ивић 1966: 133).

¹⁰ На ово скреће пажњу и П. Ивић, наводећи Вуковићеве примере из дробњачког говора: *образли*, *широка̀ли* (Ивић 1966: 133).

¹¹ У РСАНУ је лексема *голубли* квалификована као индивидуална пишчева, у овом случају Настасијевићева творевина („Покуњена јој мила главица, замуњене јој голубли очи“). И уз неке друге речи из Настасијевићевог књижевног опуса стоји, више у првим него у новијим томовима Речника САНУ, иста квалификација — 'индив(идуално)'. Напа сазнања о говорима и лексичи западне и југозападне Србије показују да се поједине од тих речи јављају у народним говорима (у Настасијевићевом завичају и југозападно од њега), одакле их је Настасијевић и увео у језик књижевности. Такав је случај и с придевом *голубли*, који је засведочен на Златибору (уп. Миловановић 1983). С друге стране, немамо других потврда, осим Настасијевићеве, за *извор̀ли* 'изворски' (~ вода).

¹² Ауторов дијалектолошки податак из ужичког краја.

¹³ Говори се, према усменом саопштењу С. Реметића, у околини Кладња. Из истога је краја и *басѝали*, *кава̀јли* (уп. кавели), *кијамѐйли* (~ вријеме), *крма̀ли*, *курва̀ли* (уп. нем. Krüge), *намѐйли*, *начай̀али*.

^{13а} Тешко да овде спада драгачевско *мурузли* „[који је] боје зрна зрелог кукуруза“ (Комадинић 1992, 76), мада Бернекер не искључује везу им. *кукуруз* са нашим придевима *кукурав*, *кукураси* 'кудрав' (уп. БЕМ, s. v. кукуруз, где се наводе и друга. убедљивија тумачења).

¹⁴ Придеви *брао̀ни* и *виолѐйли* засведочени су у Драгачеву (Комадинић 1992, 63).

< мађ. *parrika*) и сл.¹⁵ Ово значи да се *-ли* у наведеним придевима (али и у многим придевима с оријенталном основом) понаша као регуларни српски творбени морфем, тј. суфикс, као што су то нпр. *-ан* или *-ни*.¹⁶ Да је *-ли* у нашем језику самосталан творбени суфикс, и то релативно продуктиван, сведоче и прилози типа *образли* (Станић 1990) и др.

Поред наведеног, јављају се и образовања попут *гојјли* (са нашом основом *гој*) 'гојан' (у народној песми и код И. Цепелића), *грандјли/гранјли* 'гранали' (Винавер, РСАНУ), *златјли* 'златан, златали', *ипрошјли*, одн. *ђинђурјли* (: тал. *gingillo?*) — вероватно аналогично према придевима типа *белајли*, *калајли* и, поготову, *срмајли*, *срчајли* и сл.

На одомаћеност придева на *-ли* (који су практично сви, без обзира на основу, непроменљиви)¹⁷ указују и негиране форме типа *небајли*, *несојли* (РСАНУ, Станић 1990), које су, иначе, врло ретке међу непроменљивим придевима страног порекла^{17а}, као и оне настале префиксацијом типа *ипређузели*, *ипређрамли* (Шкаљић 1973) и сл.

Мада су нераспрострањенији и, обично, непознатији, бројчано су релативно добро заступљени, наравно у много мањој мери, придевски оријентализми на *-и* које није у саставу суфикса *-ли* и које није, као у *-ли*, обавезно кратко. Речници, из којих је заједно са обликом придева најчешће преузимаан и њихов прозодијски лик, засведочују приближно исти број непроменљивих оријенталних придева на *-и* и оних на *-и*:

алмаси, *алијуни*, *араби* (уп. арабат), *ајдеши*, *бакам*, *баруди* 'који је боје барута', *бејзи* (уп. бејаз), *вишњев* (уп. вишњевли), *денизи*, *ервахи* (Шкаљић 1973, а у РСАНУ *-и*) (уп. ерваиле), *зејини*/*зејини*, *јабани*, *јакуши*, *јорговани*, *кави*, *кани* (~ бити), *каризи*, *кахваји*, *крмези* (уп. крмезли), *куруми* (уп. куршумли), *лахани*, *лахури*, *лулеђи*, *лумуни*, *ман* (РСАНУ, а Шкаљић 1973 *ман*), *муши*, *паршокали*, *ипрози*, *рази* (~ бити), *сафи* (уп. саф), *фани*, *хали*; одређену продуктивност овога типа придева потврђују и *голуби* (уп. голубли), *кујуси* (: купус) 'зелен као купус' (РСАНУ, где се као први акц. лик наводи *кујуси*);

алаци, *аси/аси*, *асли* (и прил.), *бајаги*¹⁸, *биринци* (РСАНУ, а Шкаљић 1973 *-и*), *бруси* (уп. бруса(ј)ли и бруса), *бурунци* (уп. бурун-

¹⁵ Не знамо шта је у основи драгачевског *цимијли*, а сумњамо у 'зелену боју, боју цимине' (Комадинић 1992, 86).

¹⁶ Наше граматике, чак ни оне велике, не помињу *-ли* међу придевским творбеним суфиксима (уп. Маретић 1963, Стевановић 1975). Уосталом, у њима се постојање непроменљивих придева, ако смо добро видели, уопште не разматра.

¹⁷ Уп., ипак, *вакли*, *-а*, *-о* (*-е*) (РСАНУ, са потврдама из ист. Србије) и факултативне комп. попут *дерџији*.

^{17а} Уп. из најновијег лексичког слоја *нефѐр* (: фѐр, енгл. fair) (~ понашање и сл.).

¹⁸ Много обичније као прилог, али се јавља и у атрибутој функцији; уп. *бајаги љуковник* и сл.

цукли и бурунцу), *gāni* (РСАНУ, а Шкаљић 1973 *gānī*) (може бити и прилог), *дифџи*, *ђиди*¹⁹, *егленџи*, *џкиш*, *џски* (*џиџи*), *ешреџи* (~ дукати), *инџи* (уп. инџе), *јаланџи*, *јенџи*, *јџни*, *каџи*, *кари* (уп. карли), *кариџи*, *кахваџи* (уп. кафели), *кафџеренџи* (тур. kahve rengi), *кџмзи*, *маџи* (*маџи*), *меџиди*, *миксџуми* (перс. misk + тур. üzüm) (~ грожђе), *иаџи* (Његош, уп. пађ), *сџвди*, *срмаџи* (уп. срмали), *суџмаџи*, *фрџенџи*, *хазреџи*, *челеџи*²⁰, а овамо вероватно спадају и придеви *дерманџи* и *џурунџи* (код Шкаљића *дерманџи* и *џурунџи*, али у Речнику САНУ досад обрађени оријентализми на *-џи* имају кратку ултиму).

Придеви на кратко *-и* потпуно одударају од регуларне форме ном. м. рода српских придева, код којих је то *-и* у стандардном језику увек дуго. Оно се, међутим, у нашим придевима јавља само у одређеном виду (који понекад може бити и једини, као нпр. *мали* и др.) и у компаративу одн. суперлативу, што није случај с наведеним оријентализмима на дуго *-и* типа *јорговани*, *лимун*.

Још слабије су уклопљени у наш морфолошки систем релативно усамљени оријентални придеви на *-а* (*-ā*), *-е* и *-у* (*-ū*): *ала* 'шарен', 'пегав', *брџса* 'извезен брџсом (врстом конца)', *каба* 'сиров, неотесан, прост, груб'; *хасџа* (*асџа*) 'болестан, слаб', 'немоћан'; — *ихџа* 'препорођен'; — *ђумре* 'ситан, мален', 'скуп'²¹, *ерџиле* 'исти, истоветан' (~ отац), *инџе* 'танак', 'лак' (уп. инџи), *иаџе* 'свеж' (~ хлеб, ~ вода, ~ печење)²²; — *бурунџу* 'који је од бурунџука (танког провидног платна)'; *џблехџу* 'луцкаст, ћакнут, будаласт'. То, међутим, није једини разлог њихове индеклинабилности, што показује и следећа листа непроменљивих придевских оријентализама:

*аџал*²³, *аџаз*, *аџар* (*аџер*), *аџад*, *аџгин*, *аџур* (*аџор*), *аџл* (уп. ала(ј)ли), *аџдум*, *аџум* (и *харум*), *аџик*²⁴, *бараџар*²⁵, *бараџ*, *баџал*, *беџдух* (Клаић 1974, а у РСАНУ је то им.), *беџаз* (*беџаз*), *беџам* (*нам беџам*), *беџер*, *беџи* (*беџ*), *биринџик* (и им.), *буџум* (*буџом*, *буџун*) (и прил.), *ваџин*, *велаџеџи*, *гаџи* (*гаџиб*), *гаџиб* (*гаџи*) (и им.), *гаџил/гаџифиџ*, *дџарџин*, *дикаџи*, *дџуз* (~ панталоне)²⁶, *дџузун*, *дџур*, *дџуруз*, *ђуџез*, *ђуџел*, *џкрем*, *џксик* (*џексик*), *џљаџ* (тур. helâk), *џсмер*, *џхвен*, *џхел*,

¹⁹ У РСАНУ стоји да је то узвик који се јавља и у атрибутској служби (потврђено великим бројем примера), а у РМС да је непроменљиви придев.

²⁰ Постоји и недеклинабилна именица *челеџи* ('господин, челеџија').

²¹ Наведено (само) у РСАНУ без етимологије (оријенталне?), са потврдама из Левча (за прво) и околине Лесковца (за друго значење).

²² У неким народним говорима (нпр. златиборском и ускокком) засведочена је и форма *иаџи* (нпр. ~ вода).

²³ Тако код Клаића (1974), а у РСАНУ: *аџал*, *-а*, *-о*.

²⁴ Код Клаића (1974) то је само прилог, Шкаљић (1973) има као граматичку квалификацију „adj. i adv. indecl.“, а РСАНУ 1. „прид. (обично непром.)“, 2. „у прилошкој служби“.

²⁵ У РСАНУ је *бараџар* третирано као непроменљиви придев ('раван, једнак'), који се употребљава и „у прил.(ошкој) служби“. РМС се није изјаснио о примарној врсти речџи одреднице *бараџар*, већ је наведено: 1. прил., 2. прид. непром. (што је, чини се, боље решење).

²⁶ Станић (1990) наводи из Ускока и твореницу насталу префиксацијом: *наџуз*.

жџиџиел (уп. жинђели), зџиџф (*зџиџф*), зџерек, зџериџ (и прил.), зуђур(џи), изгџалсуз (и им.), иџах (уп. ихја), индиђи (уп. инце, инци), ислаџх, иђикаџи, јџнлиџи (*јџнлаиџи*), јџрам (~ пугине), кабаџи (уп. кабахатли), кабаџил, кабаџул, каџдур, каџил²⁷ (*каџел*), каџлајсуз, каџлеш, канзар, каџли, каџис (: тур. *harpılık*), каџрим (уп. карли), каџиџил/каџиџил (и им.), кџешеш (кџевез), кџемеш (~ брада), кџибџар (уп. џибарли), кџавешџи, кџџ (и јџој, са срп. у-), кџеџиџил (*кџеџиџин*), коџансуз, лаџзум/лаџзун (и прил.), лаџик, лаџл¹ (~ папуче, Вук Рј.), лаџл² 'нем', лезџейсуз, маџбул, маџул/маџул, маџкул, маџмџр/маџмџр, маџиџух (*маџиџуф*, *маџиџув* и сл.), маџхрџум (*маџхрџум*), маџхсуз (*маџксџуз*, *маџхсџус*, *маџзџус* и сл.) (и прил.), менџвиџи или сл., маџр/маџр, мука(ј)џи (*каџеџи*), муџајим/муџаџим, муџниџ, муџниџазир, муђемел, муџиџаџ (*муџиџаџи*, *муџиџаџ* или сл.), наџик (*наџиџи*), на(х)оџш (Шкаљаџи 1973 *наџоџш*, Станиџи 1990 *наџоџш*, Вуџичиџи 1995 *наџоџш*) (уп. хоџи), џаџ (уп. пађи), џериџиџан (и им.), џис, џиџиџман, рџезил, рџаџиџи (*раџиџи*) (чешће у прилошкој функцији), саџин (*саџим*), саџф (уп. сафи), сеџрек (и прил.), сеџрбез (*сеџрбез*)²⁸, сеџф (само у изр.: бити ~), џемиз, џу(х)аџф, џескин, џџр²⁹ *хаџзур*, *хаџран* (~ бити), (х)арабаџиџи (уп. араби), хаџх/хаџс, хаџсул (*аџсул*), хаџфџф (постоји и као им.), хџш (уп. на(х)оџш), џурук, џен, џереџиџи (данас обичније као именица) и сл.³⁰ Занимљив је и придев *гџлсуз* (Призрен, РСАНУ), чија семантика ('недовољно топло одевен') упуђује на српску основу *го(л)*³¹.

Наведени придеви имају наставак *-џ* као што га у ном. јд. м. рода има и стандарднојезички придев *нов*. Ту, међутим, престаје свака формална подударност међу њима. Наиме, придев *нов* има, као што је већ истакнуто, и облике ж. одн. ср. рода (*нџва*, *-џ*), облике одређеног вида (*нџви*, *-џа*, *-џе*), хетероморфне падежне облике јединице (*нџвџга*), (*нџвџме*) итд. одн., по ређој им. деklinацији, *нџва*, *нџву* итд.) и множине (*нџви/нџви*, *нџвиџ*, *нџвим* ...), као и облике који исказују различиту меру (компаратив *нџвиџи*, *-џа*, *-џе*, суперлатив *наџнџви*

²⁷ Шкаљаџи (1973) квалификује овај придев као „indecl.“, у Речнику САНУ стоји „обично непром.“ (што важи и за варијанту *каџел*, али је *каџиџ* „непром.“, а *каџел* променљиво), док се у РМС наводи као и сваки други придев регуларне деklinације: *каџил*, *-а*, *-џ* (в. и напомену бр. 31).

²⁸ Код Клаиџа (1974) *сеџрбез* је само придев, у РМС само прилог, а код Шкаљаџи (1973) придев и прилог.

²⁹ Шкаљаџи 1973 и Клаиџ 1974 наводе овај придев као индеклинабилан, РМС: „обично непром.“

³⁰ Уп., нпр., из Проџиђења: „тџенеф, приџи. непро. — *мрџиав*. — Паде чокс и остаде тенеф“ (Вуџичиџи 1995). Биће да је од тур. *telef* (уп. код Шкаљаџи „*telef biti = rpropasti, rpropastiti se*“ и сл.).

³¹ Чак су и међу оријенталним придевима на сугласник ретки регуларно променљиви, изузимајући оне на *-аџи*, типа *муџанџиџи*, *сакаџи* и сл. који су потпуно укљопљени у наш морфолошки систем (вероватно према нашим придевима попут *кџиџаџи*, *нџгаџи*, *иџлеџаџи*, *рогаџи* итд.), а деklinабилни су, нпр., и придеви *алеџ/алеџ*, *јџгун*, *-а*, *-џ*. Неки други су то само делимично и факулггтивно, нпр. *зџниџил*, *каџил* („посрбљеније“, али и необичније форме *зџниџио*, *каџио* деklinабилне су редовно и имају посебне наставке за женски одн. средњи род). Ови придеви, међутим, не знају за компаратив одн. суперлатив (уп. *алеџ* : *џрвен*, *јџгун* : *џуџлив*, али *јџгунџиџи*, *јџгунџиџиџи*).

jū, *-ā*, *-ē*). У овој сложеној морфолошкој игри придеви типа *мор* (као и они типа *шећерли* или *иаћи*) не учествују.

2. ЕВРОПЕИЗМИ

Оно што је речено за непроменљиве придеве из оријенталних језика, који су у наш дошли из турског или посредством турског, важи у начелу и за непр. придеве из западноевропских језика — романских, енглеског и немачког. Постоји, међутим, извесна разлика у њиховом статусу у нашем језику. Док су оријентализми најчешће дијалекатски одн. регионално обележени или архаични, већина европеизама карактеристична је за савремени језик у целини или за језик образованих слојева, урбану средину и сл. Но, и међу њима има доста оних који се употребљавају (или су се употребљавали) само у појединим подручјима српскохрватског језика или су већ застарели. Ово нарочито важи за поједине германизме, уобичајене само у одређеним деловима и градовима Хрватске (нпр. североисточне) или и у северној Србији (тј. Војводини). И ове придеве наводимо само у адаптираном облику, и то са значењем уобичајеним у нашем језику, уз напомену да је најчешће тако и у изворном језику:

англицизми: *грџи* 'ошамућен, грогиран (обично о боксеру)'; *дубл* (и им., енгл./фр. *double*) 'двострук' и сл.; *инстантн* 'на брзину припремљен', 'намењен краткотрајној употреби', 'који се брзо припрема' и сл. (~ кафа, ~ супа); *каки*³² 'жућкастосмеђ'; *кул* (шатр.) 'смирен, хладан', 'изузетан, посебан, прима', 'који је у тренду'; *макси* (енгл. скраћеница од лат. *maximus*) 'који се одликује упадљивом дужином сукње (о моди)', 'који одговара таквој моди (о хаљини, сукњи и др.)', 'који је уопште знатно већих димензија од уобичајених, сразмерно врло велики'; *миди* 'који се одликује средњом, умереном дужином сукње, хаљине и сл. (о моди)', 'који одговара таквој моди (о сукњи, хаљини и сл.)', 'који је уопште умерених, средњих димензија' (~ музички стуб); *мини* (енгл. скраћеница од лат. *minimum*) 'који се одликује упадљивом краткоћом (о хаљини, сукњи и сл.)', 'који се одликује таквом одећом (о моди)', 'који је уопште знатно мањих димензија од уобичајених, сразмерно врло мали, минијатуран' (~ ауто, ~ голф, ~ телевизор); *ојен* (у изразу ~ турнир, обично у тенису, или, чешће, као именица); *секси* 'сексуално привлачан'³³; *супер* 'изврстан,

³² Према Клаићу (1974) ова реч је изворно персијска (енгл. *khaki*), а значи: 'тканина боје као прашина, тј. жутосмеђа (већином за униформе)'. У РСАНУ није наведена етимологија, али зато изричито стоји да се ради о непроменљивом придеву, са значењем 'који има боју сухе земље или прашине, жућкастосмеђ'. Наведени су примери: ... крвавим *каки* униформама (Крлежа), ... у *каки* униформи (Калеб), ... енглеске *каки* боје (Давичо), ... дугмета ... топлог френча *каки* боје (Московљевић). Они показују да је овај придев у наш језик дошао из енглеског, што опет не оспорава његово вероватно персијско порекло.

³³ Овога данас тако 'модерног' придева нема у РСМ (1973. г.), али га наводи Клаић (1974), уз напомену: „и најновије вријеме често употребљаван придев за ознаку сексуалне заводљивости, нпр. *секси-дјевојка*, *секси-бар* (локал с 'лаким женама'), *секси-мода* (начин облачења са сврхом djelovanja на сексуалне осјећаје)“.

сјајан', 'врхунски', 'исправан, поштен'; *иди-иди* 'савршен, првокласан, врхунски'; *иди* 'најгорњи, највиши, врхунски'; *фѐр* 'поштен, исправан, коректан' (~ игра, ~ поступак) (уп. и *нефер*, Клајн 1992); *фий* спорт. 'који је у доброј форми, спреман, способан (за такмичење)'; *флџки* 'чупав, кудрав' (обично о псу, па отуда и као име псу); *хај* 'који припада високом друштву, отмен' (~ кругови);

германизми: *брџон* (*брџун*) 'мрк, смеђ'; *вициг/вициг* 'шаљив', 'духовит, досетљив' (уп. савремено разговорно *вицкаст*); *глџи* (уп. клот) 'раван, без набора'; *грџо* 'сив'; *дџнкл* (у РСАНУ се наводи из БиХ и *дџнук*, вероватно истога порекла) 'таман, загасит'; *ехџи* 'прави, истински'; *кайџи* 'пропао, упропашћен, разбијен, скршен, сломљен, мртав'; *кџк* 'одважан, смео', 'наметљив'; *клџи* (уп. глат) 'једноставан', 'једнобојан'; *мџмџн* (: нем. Melone одн. фр. melon) 'бледожут' (Банатски Моноштор, РСАНУ); *идџф* 'изненађен, фрапиран, ошамућен' (бити ~, остати ~); *рџш* 'добро печен, хрскав' (употребљава се и као прилог: ~ печено); *идџеџи* 'тамноплав' (~ одело)³⁴; *фџјн* 'фин'; *фџли* 'лажан', 'погрешан' (~ потез); *фџриџиџ* 'готов, завршен', 'спреман, приправан', 'мртав'; *фџш* 'леп, стасит; лепо обучен, дотеран'³⁵; *флџјсџиџ* 'марљив, вредан'; *флџх* 'пљоснат, раван'; *фрџј* 'слободан, који се ништа не плаћа, бесплатан' (бити ~); *фрџх* 'дрзак, безобразан'; *фрџкџиџ* (нем. *verkehrt*) 'обратан, супротан';³⁶

романизми: *бџж* (фр.) 'који је као љуска бадема, бледосмеђ' (~ боја); *блџнко* (*бјанко*) (тал.)³⁷ 'непопуњен, неисписан' (~ кредит, ~ меница, ~ овлашћење, ~ потпис); *блџнд* (фр. и нем.) 'плавокос (о човеку)', 'плав (о коси)'; *брџрдџ* (фр.) 'тамноцрвен'; *брџнетџ* (фр.) 'смеђ, црномањаст' (уп. *брџнетџ* као им. м. рода); *брџџиџо* (тал. и нем.) 'укупан (за тежину робе заједно са амбалажом)', супр. нето (~ запремина, ~ приход, ~ тежина); *видлџеџи* 'љубичаст, виолетан' (фр.); *дрџј* (фр.) 'светломрк, мркожут' (~ боја, ~ ливреје); *џксџџра* (лат.) (и прил.) 'засебан, посебан, одвојен', 'изузетан, изванредан'; *кџџиџ* (у Васојевићима *кџџџиџ*, Р. Стијовић 1990), 'једнак, исти, изједначен (с неким у нечему)', 'међусобно подмирен, измирен' и сл. (бити ~); *крџм* (фр.) 'који има боју крема, жућкастобео, бледожут (боја ~ бела, ~ гамашне, ~ рукавице, ~ свила); *лџла* (*лџлџ*) (тал., фр.) 'плавкастоцрвенкаст, светлољубичаст' (~ боја, ~ марама); *марџд* (фр.) 'болестан, болешљив, слаб'; *маџџ* (фр. и нем.) 'који је без сјаја, загасит' (~ боја); *мџрџџџс* (лат.) 'мртав пијан' одн. 'пренеражен, запрепашћен'; *мџлџџиџлџкс* (лат.)

³⁴ Према Клаићу (1974), *идџеџи* је „tamnoplava boja tkanine, osobito mornarske uniforme“ названа тако „по austrijskom admiralu Wilhelmu Tegethoffu iz 19. st.“

³⁵ Клаић (1974) тврди да уз овај придев „dolazi i komparativ: fešiji“.

³⁶ Много више непроменљивих придева из немачког језика наводи се у Клаић 1974, нпр. *гајл*, *гемџџџлџх*, *глајх*, *глокиџ*, *гнџдџ*, *грџл*, *виџџџџиџ*, *семџи*, *(ун)џаџџџџлџх*, *флџџџџџиџ*, *фрџ*, *хајџџџлџх*, *хџрџџ*, *шџварџ*, *шеџџџџиџ*, *шџџџ*, *шџџџџџџџиџ* итд.

³⁷ Вујаклија (1961) и Клаић (1974) упућују *бјанко* на *бланко*, с тим што Клаић даје етимологију само код прве форме (тал. bianco), а Вујаклија код обе (исту). У РМС се обе форме третирају равноправно, али се за другу каже да потиче из немачког, што стоји и у РСАНУ, који засведочује само *бланко*. Сигурно је да у савременом српском књижевном језику фигурира практично само *бланко*.

'вишеструк, мултипли' (~ склероза); *нејто* (тал.) 'чист, прави, обрачунат без амбалаже, без трошкова' (~ износ, ~ приход, ~ тежина); *нобл* 'отмен'; *оранџ* (фр.) 'наранџаст'³⁸; *ијейија/ијейијо* (шп.) 'шаран ситним коцкама у две различите боје' (~ капут, ~ тканина)³⁹; *иорјабл* (фр.) '(пре)носив' (~ компјутер, ~ писаћа машина, ~ телевизор); *иријама*, (*иријама*) (лат.) (и им.) 'савршен, најбољи'; *резеда*⁴⁰ (лат.) 'сивкастожутозелен'; *роза/розе* (фр./нем. < лат.) 'ружичаст'; *соло* (тал.) 'сам, појединачан и сл.', 'који изводи само једно лице' и сл. (~ певач, ~ песма, ~ сцена); *ијиркиз* (фр.) 'плавичастозелен одн. зеленкастоплав, тиркизни'⁴¹; уп. и *монсијр* (фр.) као први део полусложеница у значењу 'огроман, дивовски', 'чудовишан' (~ држава, ~ процес, ~ оркестар), као и тал. *ијуји-кванји* 'сви такви, сви скупа'.⁴²

Међу придевима из енглеског, немачког и француског језика има више оних на сугласник него на самогласник, док код талијанизама преовлађују индеклинабилни придеви на вокал.⁴³

Иако је, по једном истраживању, „укупан број придева за означавање боје приближно исти у енглеском (218) и српском (205)“ (Хлебец 1995: 46), чињеница је да управо међу тим придевима имамо у нашем језику велики број туђица, међу њима и доста непроменљивих. Претходно поменутих додајемо и *окер* (грч. *ochrós*) '(светло)смеђежут одн. (светло)жућкастосмеђ'. У РМС је реч *окер* само именица која значи врсту иловаче и црвенкастожуто боју, али је Хлебец (1995: 41) с правом наводи међу нашим придевима. Од именица које означавају (или су означавале) боје настали су и многи други непроменљиви придеви, најчешће преко често употребљаваних синтагми типа *драј одело*, где је *драј* прво била именица са значењем боје у атрибутској, придевској служби, а одатле онда и прави придев. То би могло бити и објашњење за непроменљивост придева типа *драј*, *окер* и сл., у чијој морфофонолошкој структури нема иначе ничега што би утицало на њихову индеклинабилност или непостојање компаратива и суперлатива.

Често се као средство адаптације јавља суфиксација (понекад удружена с одређеним фонетским променама), и то како код оријен-

³⁸ У РМС нема уопште одреднице *оранџ*, док је код Клаића (1974) то именица са значењем „1. наранџа. 2. наранџаста боја“. Како смо, на већ описани начин, од значења 'наранџасте боје' у међувремену добили значење придева 'наранџаст', јасно је зашто се данас *оранџ* сматра (и) придевом (уп. Хлебец 1995: 43).

³⁹ Код Вујакије (1961) *ијейија* је „крупније зрно или грумен чистог злата“, али у РМС стоји: „*пепјита* и *пепјито* прид. непром. шп.“

⁴⁰ У уживком крају и *резеда*.

⁴¹ Међу придевским називима за боје у српском језику наводи Хлебец (1995: 39) и *меланџ* ('светлосивкастосмеђ или светлосмеђесив'), очигледно из француског језика (*melange*). *Меланџ* је код Вујакије, код Клајића, у РМС и РСАНУ само именица.

⁴² Уп. пример из РМС: Коме су ауторитети један Аристотело, Хегел и *ијуји-кванји*, томе је то узвишено! (Сремац).

⁴³ Уп. и *ледеро* „(према тал. *ledere*, повредити, озледити) реч у служби *ирилога* или *иридева*, којом се указује да је *неијито* озлеђено, *иовређено*“ (РСАНУ, са двома потврдама из Црне Горе, од којих је једна А. Јовићевића а друга М. Пешикана).

тализама, тако и код европеизама (без обзира на то да ли означавају неку боју или не). У тој функцији јављају се различити српски суфикси, од којих поједини (нпр. *-асиј*) унеколико модификују значење неизведеног придева:

алав (< ал+ав)⁴⁴, *азуран* (: *азур*), *видлетан*, *ексичан*, *заифан/заифан*, *јагрзасиј*, *кабулан* (: *кабул*), *каилан*, *лиласиј*, *мавен* (тур. *mavi*), *магбулан* (< магбул + ан), *морав* (< мор+ав), *окерасиј*, *оранжасиј*, *јаћан* (уп. паћ), *розикасиј*, *сербезан* (постоји и одговарајући прилог *сербезно*), *ширкізниј*, *ћдрав*, *фалшан*, *(х)арабајтан*, *(х)асулан* (: (х)асул) и сл.

Има, међутим, много придева који вероватно уопште нису настали у процесу адаптације непроменљивог придева страног порекла, већ потпуно независно од њега, уобичајеном комбинацијом стране основинске и домаће суфиксалне морфеме, нпр.:

калајниј, *кафен*, *мемљив*, *јамучниј*, *челичниј*, *чохан(и)*, *ћошкасиј*, *шећерниј* и сл.

Такви придеви понашају се у нашем језику као и други регуларни придеви, што значи да имају посебне облике у деклинацији и, евентуално, компарацији. Занимљиво је да се по речницима и за поједине, додуше ретке, наведене недеклинабилне придеве наводе као могући и облици компаратива одн. суперлатива. Тако у Вуковом Рјечнику (из 1852) имамо „*дертли**, адј. indecl. (супр. дертлији, ја, је)“, што се (уз коментар „ретко“) констатује и у РСАНУ. Шкаљић (1973: 44) наводи ову могућност за *бејтер* (али се у речничком делу овај придев не квалификује као непроменљив), *дертили*, *каил*, *феркли* и *хасул*, а Клаић (1974) за *феш*. Аутору је из ужичког краја познато *решивиј* и *шазијиј*, а уп. и пример наведен у РСАНУ под *варкли* 'скупоцен'; 'врстан, одличан', због којег тај придев није у овом речнику означен као непроменљив: *Донит'* ће ми звоно и *варклије*, | Од бисера, од злата сувога (Нар. песма).

3. НАЛИК

Сви досад наведени непроменљиви придеви (или бар њихов суфиксални морфем) потичу из неког од страних језика (углавном из оних из којих је и већина других позајмљеница). Постоје, међутим, и индеклинабилни придеви који су у целини словенског одн. српског порекла, али је њих врло мало.⁴⁵ Од три-четири која смо пронашли у консултованим речницима, само један спада у књижевнојезички

⁴⁴ Мало је вероватно да *-ав* овде није суфикс, већ да је *а* настало асимилацијом: *алав* > *алав*?

⁴⁵ У Речнику САНУ се као непроменљива реч наводи, поред осталих, и „*дум-дум* прид. непром. вој. (обично у полусложеницама) *иодешен да се расирсне њри удару ради наношења шеже ране (о мейку, зрну)*“, која би могла бити домаћег порекла (од узвика *дум?*). Питање је само колико је то уистину придев. Домаћег би порекла могло бити и пиротско *налеиј* 'приправан, готов, спреман (нпр. на свађу)'; уп. *налејтан* и *налејљив* у цитираном речнику.

лексички фонд: *налик* 'који подсећа, који личи на некога, нешто, који је као неко, нешто, сличан'⁴⁶. Код старијих писаца (и српских и хрватских) тај је придев могао бити и деклинабилан:

Сви имају сродства знаке, у чему су сви вообшче еданъ на другогъ *налики* (П. Руџанин, Теофронъ или искусный совѣтникъ, Будим 1813, 230). Њиове лађе есу много *налике* на Европейске (А. Бранковић, Карактеристика или описаніе народа..., Будим 1827, 159). Найпосле све одбацуе, што ни е на нѣгово *налико* (О обхожденіу с людма, од барона Адолфа Книгте, превео Т. Павловић, Будим 1831, 78). Покликните окружне Христьяне. | Све јуѣкае на старе *налике* (С. М. Сарајлија, Пѣванія черногорска и херцеговачка, Лајпциг 1837, 5). Да такога, башъ ни *наликога* | ни у чему, то ли у свачему (И., Одгѣвъ на Превратный Стрмоглавъ ..., [Бгд 1843], 21). Јасније је [i] од иже, т. ј. лакше га је читати, јер није ни наједно писме тако *налико*, као иже што је на наш (НИ — стсл.) (А. Драгосављевић у Вуковој преписци V, Бгд 1910, 232). Чудновато је, како им је судбина *налика* (Ј. Игњатовић, Увео листак, Н. Сад 1878, 52). То је горостасно дрво *налико* на борили јелу (Н. Косановић, „Бранково коло“ 1899, 488).

Tu mu [je] voljna volja i sva sila zadavljena na pèrvom koraku u život, sred prizorah maštovnih, ni malo *nalikih* na sbiljnost sveta (S. Krainski, Iridion, preveo A. Tkalčević, Zgb. 1865, 195). Vesela joj i slobodnija sестrica nije bila ni malo na nju *nalika* ni vanštinom ni dušom (I. T., „Vienac“ 1875, 703). Та tamburica i nije porijeklom naša, donijeli su nam ju ... od Arapa, nju i *nalika* joj glazbala (V. Novak, Dva svijeta, Zgb. 1901, 220). Između Büchnerovog „Kraft i Stoffa“ i ovih atributa jedne supstancije ima nešto vrlo *naliko* (Lj. Dvorniković, „Vienac“ 1903, 189). Glasoviti Renoirov „Most na Seni“ (ne treba ga zamijeniti s *nalikom* slikom Edmonda Moneta) jedva da ima više mekoće u tonovima (M. Nehajev, „Vienac“ 1903, 741). Sove su se počele svojim ludim, na smijeh *nalikim* užkanjem javljati (K. Š. Đalski, Pod starim krovovima, Zgb. 1912, 109). Zvižduk kao svaki put, kada ulaze u stanicu, onda stanica *nalika* tolikim drugima (A. Milčinović, Mali ljudi, Zagreb 1919, 73).

У грађи за Речник САНУ нашла су се и три оваква примера из тридесетих година XX века, од два аутора из Хрватске (али једног српског, другог хрватског):

Ова средина није *налика* ни чешкој ни америкањској (А. Прибићевић, Селѣк, Згб. 1936, 56). Figure u makedonskoj popijevci [se] izvoде posebnim načinom, *nalikim* na staccato u instrumentalnoj muzici (B. Širola, „Zbornik za narodni život i običaje“ XXVII, Zgb. 1930, 203). У ... primitivnom pjevanju sami su mekani i klizavi tremoli ili na njih *nalika* glisanda (И, 229).

⁴⁶ У РСАНУ се наводи и регионална варијанта *налич* (са потврдама из нар. песме и народног говора). Уп., осим тога, у истом речнику и у истом значењу неobicно *наслик*, што је поткрепљено са два примера С. Вулетиха из „Босанске виле“. Од тога је писца и потврда за „налице прид. непром. (?) покр. који одговара истини, стварности, истинији (?). — Јуче сам се разговарао с Мухамедом Рчком ... Ако му је и девета налице ту је и доста јада ... “. Оба ова придева (*наслик* и *налице*) могла би се можда тумачити као индивидуална пишчева (Вулетихева) творевина (нема их нпр. у РЈАЗУ), али у то не можемо бити сигурни.

У поменутој грађи има, међутим, много више примера са непроменљивим овим придевом, поготову у новијој. У томе погледу поново нема разлике између српских и хрватских аутора, а нема је ни кад се ради о падежном облику именице која означава појам с којим се врши поређење. И код једних и код других убедљиво преовлађује конструкција (*бити*) *налик на некога, на нешто*:

Сестра *налик* на брата (Вук, Рј.). Свака жена на свог мужа *налик* (И., Српске народне пословице, Бгд 1849, 346). Ђевојка кад набаса на огледало ... дигне га па пошто у њему виђе, не знајући да је оно она него мислећи да је нека друга *налик* на њу заблену се у огледало (И., Српске народне приповијетке, Беч 1853, 156). Но на противљиваква зла почини, | Ни *налик* су Милошева на та (С. Журналовић, Укорњ на бунтовне Србе у Србији, Н. Сад 1843, 20). Красна л' беше, кад беше на свету, | И на твоју доста *налик* Цвету (Б. Радичевић, Песме, Н. Сад 1900, 152). Кромљ обшгинства тога, јошт' е сродство у многоме *налик* на тежину (В. Маринковић, Начела физике, I, Бгд 1851, 95). И беше *налик* на њу та калуђерица као да су две сестре рођене (В. Ђорђевић, Путничке црте, II, Бгд 1869, 13). Тврдињица Троица *налик* је на крст (Устанак у Боци Которској 1869, превео С. Новаковић, Бгд 1870, 21). Само сам гледао, је ли која [девојка] *налик* на тебе (Ј. Ј. Змај, Певанија, Н. Сад 1882, 474). Дете ... доноси на свет клице многих физичких особина својих родитеља, које могу у свакојаким приликама да се развију, чим дете бива на своје родитеље више или мање *налик* (Ј. Панчић, Из природе, Бгд 1893, 108). Из групе сисара, који су по кроју тела свога највише *налик* на човека, ваља поменути ... мајмуне (Ј. Жујовић, Камено доба, Бгд 1893, 11). У свем том нема ... књижевности која би бар по чему год била сродна или макар *на лик* на какву год врсту књижевности на свету (С. Протић, „Дело“ 1894, књ. 2, 169). Обарај [Љубојевићу] клеветнике и све који су на њих *налик* (А. Гавриловић, Деспотова властела, Бгд 1896, 89). Умилно дете, *налик* на Цвету | — На бабу своју, на жену моју (В. М. Јовановић, Из брачног живота, Бгд 1896, 126). Они носе ... лаку хаљину од беле вуне, *налик* на тогу („Кића“ 1905, 224). Оне се [наочаре] праве од безбојног стакла и *налик* су на чашицу (В. Пелагић, Стварни народни учитељ, Бгд 1903, 220). Послужили [су нас] неким пићем *налик* на рум (Љ. Ненадовић, Писма из Италије, Бгд 1907, 24). Нађени су трагови цивилизације *налик* на оне у Египту (И., Писма из Немачке, Бгд 1922, 34). Желео је уредити своју земљу да буде колико толико *налик* на друге државе (И., О Црногорцима, Бгд 1929, 135). Све [је то] далеко од ма каквог осећања, које би било ма и *налик* на љубав (Ј. Лазаревић, Приповетке, I, Бгд—Згб. 1898, 3). И њему је као и Вертеру најмилији онај писац ... где је све *налик* на живот читаочев (И., II, Бгд 1899, 38).⁴⁷ Девојка баш према момку, а, што веле, *налик* једно на друго ко две зеленике (Ј. Веселиновић, Слике из сеоског живота, II, Бгд 1899, 25). Дисање му беше *налик* на хркање (И., Целокупна дела, I, Бгд, 91). Све су те изјаве и честитке *налик* једна на другу (Р. Домановић, Целокупна дела,

⁴⁷ Ова два Лазаревићева примера, као и други које ради уштеде у простору нисмо навели, показују да у реченици *Да, флаутиа, рекох ја, ујраво није флаутиа али је јако налик* (Ј. Лазаревић, Приповетке, I, Бгд — Згб. 1898, 34) имамо заправо елипсу (елелиран је или ак. *на флаутиу* или, што је мање вероватно, дат. *флаутии*), а не самостално употребљен придев. (У вези с овим примером в. и напомену бр. 53).

II, Бгд, 162). Прије него што ће ми се родити прво и једино мушко дијете, изгубио сам вид. Сви кажу: *налик*, Андрија, на те (II. Кочић, Целокупна дела, I, Бгд 1907, 274). Развуче [Буја] усне, нешто — *налик* на осмејак (II. М. Адамов, На селу и прелу, Бгд — Ср. Карловци 1901, 118). Они су пролазили ... улицама и уносили у свјеже предвечерје ... нешто мрачно и туробно, *налик* на спровод (В. Милићевић, Беспуге, Сарајево 1912, 44). То је справа *налик* на собу али без пода (М. Дукић, Физика за више разреде средњих школа, Бгд 1922, 7). Киплинг узима за хероје три проста војника ... па направио од њих нешто *налик* на три мускетара (М. Марковић, „Венац“ 1925, књ. XI, 42). С људима ... имао је пријатељство на љубав *налик* (С. Јовановић, Платон, Макиавели, Берк, Маркс, Бгд 1935, 86). Обе жене ... ни у чему *налик* једна на другу, спријатељиле су се и живеле у слози (М. Шолохов, Тихи Дон, I, превео М. Московљевић, Бгд 1946, 426). Склонио сам га [оружје] од дима, јер није више *налик* на оно што га је Одисеј оставио (Хомер, Одисеја, превео П. Папакостопулос, ред. М. Стојиљковић, Бгд 1950, 185).

Уп. и:

Код високог Џорџа *налик* на бика ... био је тај исти жиг (II. Голсворди, Сага о Форсајтима, Бгд 1975, превео М. Ђорђевић, 16). Из њих као да је избијала топлина и мирис *налик* на топлину и мирис из цвета (И., 19). Гђа Хејман је била једина удата сестра Форсајтових — у једној кући ... по облику *налик* на жирафу (И., 28). У својој великој наслоњачи ... седео је стари Џолион ... са својом седом главом, челом *налик* на кубе (И., 44). Руковети траве *налик* на перје покривале су неравну површину земљишта (И., 65).

Примери из дела хрватских аутора:

Nju nenadno obuзе неко ђутљиво ђувство, *налик* на осјећање нејасно, неразумљиво (J. Leskovar, Sjene ljubavi, Zgb. 1898, 7). *Nalik* је то бијело i нежно лице ... на старинске портрете (V. Novak, Poslednji Stipančići, Zgb. 1899, 5). Brazgotina је била *налик* ... на крст (I. Brlić-Mazuranić, Zgode i nezgode šegrta Hlapića, Zgb., 44). Stara kljusad ... frapantno је *налик* ... на ... ђупавог кондуктера (D. Anđelinović, Sinovi zemlje, Zgb. 1929, 5). Zjenice му ... не бијahu више жуте као у козе, no округле i crне, *налик* на зреле купинове jagodice (V. Nazor, Pastir Loda, Zgb. 1946, 16). Mati га је чекала код пријелаза — golema, mršava starica, običajem i држанjem neobično *налик* на sina (I. Dončević, Bezimeni, Zgb. 1946, 151). Nešto [se] tjeskobno prostire *налик* на osjetnu kišu (B. Pavlović, Velesajam, Zgb. 1953, 23). I niko nije mogao u читавом arsenalу svojih uvjerenja naći ne samo kakve bilo odgovore, nego ni *налик* što на odgovor (L. N. Tolstoj, Ana Karenjina, II, preveo St. Kranjčević, Zgb. 1946, 375). Kad bi bar та majmunica nekako izgledala, ali *налик* је на rodu (J. Hašek, Doživljaji dobrog vojaka Švejka, II, preveo Lj. Jonke, Zgb. 1946, 90). Višnja ... је *налик* на trešnju (R. Domac, Botanika za više razrede gimnazije, Zgb. 1958, 169). To ubogo stvorenje *налик* је више на pregaženu dječju lutku nego на ђovjeka (M. Krleža, „Republika“ 1959, 7—8/14).

Уп. и примере за негирано *неналик*:

Да смишљам створење у свему ... *неналик* на оца и на свој род, вјеруј, не би га смислио такога, као што је тај Кићун Радојев (С. Матавуљ, Ускок, Бгд 1902, 106). Келнер [му] уместо пијаног шарана донесе неку рибу *неналик* на рибу (С. Џунић, Кусиодол, Бгд 1983, 20).

Знатно је ређа (нарочито код србијанских аутора), али не и необична, конструкција (*биџи*) *налик* *нечему*, *некоме*:

Ето младост веће стратих идући по свиету / ... *Налик* пчели, што на сваком попостаје цвиету (М. Пуцић, Пјесне, Карловац 1862, 44). Унска је долина ондје *налик* мочвару (М. Стојановић, Шала и збиља, Сењ 1879, 90). Бјела [вила] *налик* бијелу голубу — / На свјетлости чаровној се њиха (О. Утјешеновић-Острожински, Недјељко, Беч 1888, 7). Сјеверно ... налази се омање село, *налик* Бајицама (С. Матавуљ, Из Црне Горе, Н. Сад 1888, 3). Снежни намети по увалама, *налик* су белим пегама по зеленкастој хартији („Венац“ 1925, књ. XI, 155). У очима му нешто *налик* забринутости, жалби (П. П. Кецић, Приче, Згб. 1931, 15). Госпођица фон Б., вама је *налик*, драга Лота (Ј. Ф. Гете, Јади младога Вертера, превео С. Винавер, Н. Сад 1949, 83). Моја дрвена дјевојчица има лице *налик* бизантијским светитељима (В. Јелић, „Republika“ 1959, 9/3).

Има како у којој [reci] *škobalja* (*nalik* *kljenu*) *mladica* ... *somova* (М. Pavlinović, Puti, Zadar 1888, 112). One nježne kratke šume, više *nalik* *parkovima*, *nego* li *pravim* *šumama*... (К. Š. Đalski, Pod starim *krovovima*, Zgb. 1912, 333). Sve te žene jedna drugoj *nalik*. / Čerkesinja ko *Vlahinjica* (М. Ogrizović, Hasanaginica, Zgb. 1909, 151). Sva su mjesta jedno blizu drugoga i mnogo *nalik* jedno drugome (P. Vlašić, Hrvati u Rumunjskoj, Bgd 1928, 17). Bežanka *crljena* od *žurbe* i *ognja* *nalik* *nakostriješenoj* *vrani* što *udara*, *vrti* se kao *kakav* *poludjeli* *zvrk* (S. Mihalić, „Republika“ 1959, 4–5/17). Fizionomije ... su po malo čemu *nalik* jedna drugoj (P. Matvejević, „Republika“ 1959, 4–5/40). Njihov [je] *skup* *nalik* *živom* *biću* (И. „Republika“ 1960, 1/7).

Конструкција *налик* *нечему* (*некоме*) идентична је оној коју имамо код придева *сличан*, као што је и њихово значење идентично. Отуда се у свим наведеним примерима из претходне групе може придев *налик* заменити придевом *сличан* а да при томе не дође практично ни до какве синтаксичке, семантичке, па ни стилистичке промене. Обрнуто, међутим, не важи увек. Тако се реченица *Тај љосћуџак је врло сличан ономе који је љимењен и у његовом љрећходном филму* може трансформисати у реченицу *Тај љосћуџак је врло налик ономе (или: на онај) који је љимењен и у његовом љрећходном филму*, док се она са синтагмом типа *Сличан љосћуџак љимењен је и у његовом љрећходном филму* не може трансформисати у реченицу **Налик љосћуџак љимењен је и у његовом љрећходном филму*⁴⁸. Јасно је из овога да је придев *налик* не само морфолошки него и функционално дефектан. Он се данас најчешће (мада не и обавезно) употребљава као именски део предиката (обично у синтагми која је допуна глагола *биџи*)⁴⁹, а придев *сличан* у тој, али и у класичној при-

⁴⁸ Истина је, додуше, да се међу многобројним примерима које смо прегледали нашао и један сродан: Писма, што ми амо стижу, чита дашто понајприје надстојница као и другдје по *налик* *заводима* (Б. Будисављевић, „Бранково коло“ 1909, 565). Међутим за већину данашњих компетентних говорника српског језика конструкција *љо налик заводима* није граматички коректна.

⁴⁹ Само привидно то не важи за употребу придева *налик* у вишечланим субјектским синтагмама типа *Руководиџи љправе налик на љерје* покривале су неравну

девској функцији, као атрибут именице у двочланим субјекатским и објекатским синтаagmaма.

Поред две наведене конструкције (*налик* + *на* + ак. одн. *налик* + дат.), код старијих се писаца јавља и конструкција *на(лик* + ген., нпр.:

Одма иза оца прифати мати сомун с вином и говори добру молитву *налик ове горње* (В. Врчевић, Низ српскијех приповиједака, Панчево 1881, 257). Роспрудла (нем.), печеница *налик ђулбасије* (Ј. Ј. Змај, Друга певанија, св. II, Бгд 1896, у напомени). У рађе су ови органи *налик бубрега* и леже са обе стране главе и шкрга (Р. Лазаревић, „Нова искра“ 1900, 205). Ходећи путем, свакоме сукаше пара из поздара *налик дима* из душњака (Ст. М. Љубиша, Причања Вука Дојчевића, књ. II, Бгд 1903, 73).

У неким примерима налазимо с истим падежним обликом *на лик*:

У дворишту видје, да је манастир озидан *на лик њворица* (С. Матавуљ, Бакоња Фра-Брне, Бгд 1893, 40). Тврда и велика кула, опасана у три реда јаким зидовима који *на лик градских илајина* даваху свему изглед подобре тврђаве ... (А. Гавриловић, Деспотова властела, Бгд 1896, 16). А по ходнику и дворишту све већа ларма, узвици и чак нешто *на лик њесме* (С. Ранковић, Порушени идеали, Бгд 1900, 241). Смотај пруже и њим оплети крпље *на лик медвједове сивоје* (Ст. М. Љубиша, Причања Вука Дојчевића, књ. I, Бгд 1902, 75).

Ово може бити само ствар правописне конвенције, тј. начина писања појединих сложеница.⁵⁰ Могућно је, међутим, тумачити *на лик* као синтагму са значењем 'у облику (нечега, некога)' и сл., како је то, највећим делом „кривицом“ управо аутора ових редака (који је тада на располагању имао само примере из ове друге групе), учињено у Речнику САНУ (сф. *лик*). Било како било, тј. читали спорне форме као *налик*⁵¹ или *на лик/на лик*, наведени примери указују на један од могућних разлога због којих је придев *налик* непроменљив, а који је уочен и у вези с недеклинабилношћу именице *јодне* (Николић 1995—1996, 22). Ради се, наиме, о томе да је *налик* новија сложеница⁵² синтагматског порекла чије су саставнице сасвим прозирне и које српски (и хрватски) говорник подсвесно третира делом

површину земљишта (Сага о Форсајтима, 65). Међутим, та се синтагма може реконструисати као реченица: *Руковети њраве које су налик на њерје* ..., а то је позиција у којој се *налик* јавља као и у претходно наведеној реченици.

По Маретићу, „*obično se nalik uzima u prilikama, gdje bi pridjev srodna značenja, na pr. naličan ili sličan stajao u nominativu*“ (РЈАЗУ, s. v. *nálik*).

⁵⁰ Делује занимљиво, примамљиво и провокативно чињеница да се у свим примерима из обе ове групе може *на(лик)* заменити са *јојуји*, које се у граматицама и речницима третира као (сложени) предлог (а то је категорија непроменљивих речи!).

⁵¹ „Ак. би се управо очекивао *nálik* (т. ј. *nâ lik*) као *nâtrâg* (т. ј. *nâ trâg*), али је промијенjen у *nálik* по свој прилици према именицама и придевима, као што су: *nâčin, nâgon, nâlet, nâlog, nâloš, nârod, nâsad, nâslon, nâstran, nâstup, nâuk, nâzut* и т. д.“ (Т. Маретић у РЈАЗУ, s. v. *nálik*).

⁵² „Između rječnika samo u Vukovu ... Nijedne potvrde nije se našlo prije XIX vijeka“ (РЈАЗУ, s. v. *nálik*).

као комбинацију, и то комбинацију непридевских речи (*ипредлог + именица*), а тек делом као јединствен, самосталан придев.

Поменута комбинација је за наше придеве творене с префиксом врло особена. Могло би се заправо рећи да је *налик* једна од ретких наших придевских твореница (у стандардном језику можда и једина) с префиксом и именицом (а не с придевом) као творбеним морфемама. У сваком случају, у РМС се није наша ниједна друга одредница с комбинацијом *на + им.* која би била придев. Насупрот томе, уп. прилоге *навлас, наглас, наноћ, најџраг* и др., с једне, и придеве *наглув, нагнуо, накрив, накисео, најџуо* и сл., с друге стране.

Указујемо, коначно, и на чињеницу да се *налик* употребљава и у функцији прилога, за шта, међутим, има врло мало потврда, и то из XIX века⁵³.

4. РЕЗИМЕ

Досадашње излагање указује на огромну, али мање-више очекивану несразмеру у броју непроменљивих придева (и придевских суфикса) страногa и српског порекла. Познато је да туђице често остају неадаптиране (или непотпуно адаптиране) у прозодичком одн. фонолошком погледу (уп. нпр. *асистѐнѝ*, са силазним акцентом на последњем слогу и финалном секвенцом *-нѝ*), па није чудно да тако, у неким случајевима, буде и у домену морфологије.⁵⁴ Тешко, међутим, да се тиме може објаснити зашто је у нашем језику много више непроменљивих придева него недеклинабилних апелативних именица (уп. Николић 1995—1996), јер се и у једном и у другом случају најчешће ради о речима страногa порекла. Пошто претпостављамо да удео именица у томе слоју нашег лексичког фонда није мањи од удела придева, разлоге за постојећу несразмеру ваљало би тражити на другој страни. Чини се да би то могли бити карактер и функција придева у језику, тј. „зависна употреба њихова“ (Белић 1958: 39) одн. чињеница да се различитим облицима придева само „обележава његова функција или веза са именицом“ (И.), па „није чудо што има доста језика са употребом облика у којима придеви немају никаквих обличких ознака“ (И.).

⁵³ У РЈАЗУ стоји „*nalik, adv. (adj.), similis*“, мада се за адвербијалну функцију ове речи наводе само два примера, а за адјективну преко десет. У РСАНУ је пак *налик* квалификовано као непроменљиви придев, јер се за прилошку службу и у врло богатој Академијиној грађи нашло врло мало потврда — два већ објављена у РЈАЗУ и један помало необичан пример из језика И. Гарашанина. Иначе, „најоригиналнији“ лексикографски поступак примењен је у РМС, у којем читамо: „*налик* непром. (на некога, на нешто) *сличан* (*некоме, нечему*); *слично*“(!?), при чему је ово „слично“ поткрепљено, изгледа, Лазаревићевом реченицом наведеном у напомени бр. 47.

⁵⁴ Ваља, ипак, нагласити да ти случајеви нису ни тако чести ни тако значајни. Управо у вези с непроменљивим придевима у Вуковом речнику (1818), који су најчешће турског порекла, П. Ивић констатује како је то „један од ретких примера утицаја турског језика на морфолошку структуру нашег језика“ (Ивић 1966: 133).

Додајмо на крају и упозорење да презентирани инвентар непроменљивих придева, иако врло обиман⁵⁵, не треба никако схватити као потпун (неки придеви одн. варијанте појединих придева нису наведени) и дефинитиван (није, између осталог, прегледан Елезовићев „Речник косовско-метохиског дијалекта“, а ни новији дијалекатски речници говора источне и југоисточне Србије), као и већ поменути чињеницу да се у њему можда налазе и они придеви који се више нигде не говоре (или се говоре само понегде и врло ретко).

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Белић 1958:** Александар Белић, *О језичкој њрироди и језичком развоју*, I књига, Нолит, Београд.
- БЕМ:** *Български етимологичен речник*, том III, Софија 1986.
- Вујаклија 1961:** Милан Вујаклија, *Лексикон стираних речи и израза*, у редакцији Д-р Светомира Ристића и Д-р Радомира Алексића, Просвета, Београд.
- Вујичић 1995:** Милош Вујичић, *Рјечник говора Проиђења (код Мојковца)*, ЦАНУ, Подгорица.
- Вук, Рј.:** Вук Стеф. Караџић, *Српски рјечник исјумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Беч 1852.
- Ивић 1966:** Павле Ивић, „О Вуковом Рјечнику из 1818. године“, Поговор књизи *Српски рјечник (1818)*, Сабрана дела Вука Караџића, књ. друга, Београд, стр. 17–188.
- Клаић 1974:** Вратолјуб Клаић, *Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratice, priredio i dopunio Ž. Klaić, Zora, Zagreb*.
- Клајн 1992:** Иван Клајн, *Речник нових речи*, Матица српска, Нови Сад.
- Комадинић 1992:** Гроздана Комадинић, *Ткачка лексика Драгачева*, Научна књига, Београд.
- Маретић 1963:** Т[omislav] Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, треће непромијенјено издање, за штампу приредили М. Hraste и Р. Rogić, Matica hrvatska, Zagreb.
- Миловановић 1983:** Емилија Миловановић, „Прилог познавању лексике Златибора“, *Прилози њроучавању језика*, 19, Нови Сад, стр. 15–70.
- Николић 1991:** Мирослав Николић, „Говори србијанског Полимља“, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXXVII, Београд, стр. 1–548.
- Николић 1995–1996:** Мирослав Николић, „Недеклинабилне именице у српском језику“, *Наш језик*, књ. XXX, св. 1–5, Београд, стр. 15–43.
- РЈАЗУ:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, svezak 30, Zagreb 1911*.
- РМС:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6, Матица српска (од 1 до 3 и Матица хрватска), Нови Сад (од 1 до 3 и Загреб), 1967–1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–14, Институт за српскохрватски језик, САНУ, Београд 1959–1989.
- Станић 1990:** Милија Станић, *Ускочки речник*, књ. I и II, Научна књига, Београд.

⁵⁵ Премда — наведен овако, на једном месту — број непроменљивих придева у нашем језику изгледа прилично велики, њихов удео у укупном фонду наших придевских речи, поготову у савременом књижевном језику, није тако значајан.

- Станојчић–Поповић–Мицић 1989:** Живојин Станојчић — Љубомир Поповић — Стеван Мицић, *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*, Београд — Нови Сад.
- Стевановић 1975:** Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, I, Научна књига, Београд.
- Р. Стијовић 1990:** Рада Стијовић, „Из лексике Васојевића“, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXXVI, Београд, стр. 119–380.
- Хлебец 1995:** Борис Хлебец, „Придевски називи за боје у српском и енглеском“, *Знамен*, број 1, Петриња 1995, стр. 37–47.
- Шкалајић 1973:** Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom — hrvatskosrpskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.

Summary

Miroslav Nikolić

INDECLINABLE ADJECTIVES IN SERBIAN LANGUAGE

To a certain extent this paper is an installment of the paper on indeclinable nouns in Serbian language (published in the previous issue of *Naš jezik*). There is in this work an inventory of indeclinable adjectives, which is mostly composed of loanwords (Orientalisms and Europeanisms), and much less of the words with the Serbian stems and the foreign (Turkish) suffixes, while there is only one adjective found from the literary-linguistic lexical fund completely of the Serbian origin — *nálik* ('sličan' = similar).

ВЛАДО ЂУКАНОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ, Београд)

РАЗВОЈ ПРАВОПИСНИХ СХВАТАЊА КОД СРБА У 19. ВЕКУ (о translацији фонема у графеме и основном правописном принципу)

У раду се разматрају могући типови корелације фонема и графема и проблематизује се традиционално схватање „фонолошког правописа“, које подразумева однос „једна фонема=једна графема“, у контексту развоја правописних схватања код Срба у првој половини 19. века.

Теоријске праснове савременом схватању правописа, као што је познато, поставио је Сава Мркаљ у *Салу дебелог јера* 1810. године. Он се, тачније, бавио само једним сегментом правописа — питањем корелације елемената скупа фонема са елементима скупа графема. Мркаљ је у елаборацији проблема пошао психолошким смером од *написаног* ка *изговореном*, те је разлучивао следеће односе између та два скупа:

1. „Единозвучна писмена“ — једна графема представља једну фонему (нпр. *а, б, в, г, д* ...);
2. „Многозвучна писмена“ — једна графема представља више фонема (нпр. *џ : /џ/, њ : /њ/, џи : /шт/*);
3. „Звукопремљива писмена“ — једна графема представља различите фонеме (нпр. *в : /в/, /и/; њ : /и/, /ј/*);
4. „Замљива писмена“ — више различитих графема представља једну фонему или једну секвенцу фонема (нпр. *е, ѓ : /је/; у, г : /у/; и, њ, в : /и/*).¹

У предложеном решењу, међутим, он је променио психолошку перспективу и активирао смер од *изговореног* ка *написаном*. Другим речима, он је на прво место поставио питање скупа фонема у српском језику, први је дефинисао тај скуп² и први је успоставио једнозначно

¹ Мркаљ (1810: 6–9).

² У Мркаљевом попису фонема недостаје једино фонема *ц*, као што примећују Могуш и Вончина (1983: 20–21), али они, с разлогом, претпостављају да је за њу резервисана графемска репрезентација *џ*, коју налазе на једном месту у Мркаљевој књижици (*Мађарска*).

пресликавање фонемског у графемски скуп. Тај његов смер и попис преузео је Вук 1814. године у Писменици.³

Шта је Вук у Писменици подразумевао под *йравойисом*? Он каже да се писменица може поделити на три дела — на „правописанье и правописованье риечи“, на „познавање и скланьяње риечи“ те на „состављање разговора из риечи“. У првом делу „требало би говорити: *о йисменима; о срицанью, о чийанью, о гласоудареньу; о уйо-йребљаванью различни знака* (као што је точка, запіата и пр.) и *велики йисмена*.“⁴ Правопис би се, дакле, бавио скупом графема, интерпункцијом и писањем великог слова. Надаље у Писменици Вук, сасвим прагматично и позивајући се на Мркаља, од свега овога говори само о скупу графема, тачније о сувишности и неопходности појединих графема, јер и сам у предговору претпоставља: „Перва и највећа критика, која ће срести ову моју Писменицу, бит’ ће сверху начина правописања ...“⁵ Другим речима, у Писменици је забележен почетак теорије правописа, у коме из практичних разлога фигурира само један елемент: функционалност скупа графема.⁶ Тиме је Вук направио прву вододелницу са дотадашњим правописним узусом и са својим будућим противницима.

Већ 1816–1817. године Вуку се отворио нови сегмент садржаја појма *йравойис*. Љуба Стојановић претпоставља да је практична потреба узбучавања одредница за речник довела Вука пред дилему да ли писати по „етимолошком“ или „фонетичком“ правопису, како Стојановић дефинише тај проблем.⁷ О овоме се Вук нашироко консултовао с Мушицким, те с Гершићем и Соларићем. У свом првом писму о овом проблему, упућеном Мушицком, Вук је поставио проблем: „Шта мислите вы: треба ли писати, *женидба, свадба, удадба, йросидба, косидба, или женийба, сватйба, удайба* и пр. *клубко* или *клуико?* *Шибка* или *шийка?* *узкій* (узакъ) или *ускій?* *задушибина* или *задужбина?* *Гаћникъ, йомоћникъ, добросрећникъ* или *гаћинькъ, йомоћинькъ, добросрећинькъ?* Немојте се вы ту одмахъ уплашити и побѣћи корѣну прозваномъ, него добро промыслите и потражите имаю ли другій езыци тако што (као *мозакъ, мозга, дрозакъ дрозга!*) Или писати *йаиче, йаичій, йаичица, или йачій, йачица?* *мачче, маччейина, маччица, маччій, или маче, мачейина, мачица* и пр. *йуйице* или *йуце?* *срдчаница срчаница*.“⁸ Вук је овде, заправо, поставио проблем примене свог скупа графема, који се манифестује кроз проблем

³ В. у СПГС I, 10, 12.

⁴ СПГС I, 8.

⁵ СПГС I, 6.

⁶ Клајн (1976: 64): „Функционално је у правопису оно што је *дисјинктивво* (у односу на значење) ...“

⁷ Стојановић (1924: 136). Разлог је сасвим логичан (с обзиром на основно начело кога се Вук држи) и сасвим практичан. Вук у августу 1816. године пише Копитару да су речи за Речник „већ одавно скупљѣне, и постављѣне у азбучный редъ ...“ (Преп. I, 164), али нема никаквих назнака какво је решење тада примењено.

⁸ Преп. I, 122.

бележења гласовних промена (једначење по звучности, дисимилација, упрошћавање сугласничких група). У преписци с Гершићем допунио је проблем једначењем по месту творбе (и променом *л* у *о* на крају слога). Битно је, међутим, да поставка и Вуково решење проблема гласовних промена нису доносили никакве начелне измене у мркаљевском скупу фонема које треба бележити, односно у предложеном скупу графема⁹. Решењем за које се определио Вук је направио другу вододелницу са дотадашњим правописним узусом и са својим будућим противницима.

И за друге ауторе правопис је, најпре, и формално био део граматике. Тако је нпр. код Павла Соларића, Милована Видаковића, у рукопису Бабукићеве српске граматике, код Димитрија Милаковића, Јована Поповића, Илије Захаријевића, Петра Нинковића, Владимира Вујића. Неки од ових аутора, истина, нису обрађивали у својим граматикама правописна питања, али су сви експлицитно помињали правопис као део граматике. Код свих ових аутора постоји практично једногласје — правопис чине *правила примене скупа графема* (која су увек на првом месту и најобимнија), *правила дељења речи на крају реда* и *правила иншертјункције*, што се углавном слаже и с Вуковим схватањем изнетим у Писменици. Такво схватање правописа код Срба траје све до краја 19. века, закључно с Новаковићевом граматиком из 1894. године.¹⁰

Дакле, већ у периоду од 1810. до 1817. године отворена су четири темељна теоријска питања која се тичу схватања правописа — 1) питање броја елемената апстрактног скупа фонема, 2) питање корелације апстрактног скупа фонема и апстрактног скупа графема, 3) питање корелације фонема и графема при бележењу конкретних фонема и (одређених) комбинација фонема, те 4) питање корелације фонема и графема при бележењу фонетских промена на морфолошким границама унутар речи.

Погледаћемо како се према овим питањима односе две супротстављене ортографске концепције, „вуковска“ и „умерењачка“, средином 19. века.¹¹

⁹ Уп. Мркаљ (1810: 13): „Колико се до мога мнџниа каса, требало би нам писмена *дъ љъ нъ* (као што имамо *ѣъ*) под каквим нибуд обликом изрезати, пак танкому еру онда казати пут за дебелим. Тако би азбука наша добила 29 писмена ... Сва би нџна писмена онда јединозвучна била. Она би управ у оно совершенство дошла, кое азбуки еднога езика принадежи.“ Вук је, наравно, графички обликовао ова слова и додао графему (и фонему) *џ*, уз напомену да је *џ* „код нас готово само за туђе рјечи (осим увјецвати, нарудџина).“ Уп. Вук (1818: XXXV).

¹⁰ У 19. веку правопис је био издвојен у самосталну целину тек три пута: 1836. Евгеније Јовановић објавио је у Будиму књижицу *Орвографіа сербска*, 1852. Димитрије Тирол у Темишвару *Общеупотребительный правописъ србскогъ езика за употребленіе учеће се србске младежи*, док је у Гласнику Друштва српске словесности исте године објављен *Србскій правописъ* Јована Стејића.

¹¹ Као главног представника „умерењачке“ концепције узећемо Јована Стејића, писца *Српскогъ правописа*, и решење које он у свом правопису предлаже. О „умерењацима“ в. Суботић (1991: 92).

На нивоу апстрактних скупова, из перспективе *транслације фонема у графеме*, теоријски се могу издвојити следећи односи између фонема и графема:

1) стабилна корелација монограмског типа: једна и увек иста фонема има једну и увек исту графемску репрезентацију (/б/ : б, /к/ : к, /о/ : о, /њ/ : њ);

2) нестабилна корелација монограмског типа: једна и увек иста фонема има једну али не увек исту графемску репрезентацију (/и/ : и, *ѝ*, њ; /ј/ : *ѝ*, *и*)¹²;

3) стабилна корелација диграмског типа: једна и увек иста фонема има једну и увек исту графемску репрезентацију (/љ/ : *љ*; /њ/ : *њ*; /ћ/ : *ћ*; /џ/ : *џ*).

Како свака фонема има дискретну графемску репрезентацију, сва се ова три типа корелације могу идентификовати као *фонолошка корелација*. Под наведеним условима на фонолошкост корелације не утичу ни стабилност/нестабилност корелације ни структура графемске репрезентације фонеме.¹³

На нивоу бележења конкретних фонема и комбинација фонема ситуација је сложенија. Поменути типовима односа, опет из перспективе транслације фонема у графеме, могу се додати и следећи:

4) нестабилна корелација диграмског типа: једна и увек иста фонема има једну али не увек исту графемску репрезентацију (/и/ : *ѝ*, *ѝѝ*).

5) стабилна корелација монограмског типа с контракцијом у графема: две и увек исте фонеме имају једну и увек исту графемску репрезентацију (/ја/ : *ја*, /ју/ : *ју*);

6) нестабилна корелација монограмског типа с контракцијом у графема: две и увек исте фонеме имају једну али не увек исту графемску репрезентацију (/је/ : *ѝ*, *е*).

¹² Занимљиво је да се графема *ѝ* не јавља у Стејићевом попису слова наше азбуке, али да се њена употреба нешто даље нормално прописује, уп. Српски правопис, 1852: 4, 8.

¹³ Насупрот уобичајеном тумачењу фонолошког односа који се представља као однос једне фонеме према једној графема (схваћеној као један типографски знак, слово), мислим да се на теоријском нивоу нужно мора говорити о односу једне фонеме према једној графемској репрезентацији. На однос *графема : графемска репрезентација* различити аутори упозоравају различитим терминима, најчешће разлучујући слово од графеме. Тако В. Блажек дефинише графеме као слово или неколико слова, који стоје у односу према једном и само једном звуку или према једној и само једној комбинацији звукова (в. Аморова, 1977: 94). Френсис разлучује графеме (које се састоје од једног слова) и комбинације графема (које се састоје од два или више слова), а Аморова (1977: 94) закључује како у његовој концепцији постоји структурно изједначавање слова и графеме. С друге стране, Маклохлин и Хол гледају на графеме као на структурне јединице независног писаног система, које, као такве, могу стајати у односу према словима а да се не поклапају с њима. Отуда њих двојица деле графеме на просте и сложене (диграме), при чему се у случају сложених графема не ради о њиховим слободним комбинацијама, него о ентитетима који функционишу као недељиве графемске јединице (в. Аморова, 1977: 94–95).

7) стабилна корелација диграмског типа с контракцијом у фонеме: две и увек исте фонеме имају једну и увек исту графемску репрезентацију (/ље, ља, љу/ : *љѣ, ља, љу*; /ње, ња, њу/ : *нѣ, ња, њу*).

И у овим случајевима, из перспективе транслације фонема у графеме, можемо говорити о фонолошкој корелацији, јер свака од секвенци фонема има дискретну графемску репрезентацију.

Фонолошка корелација, дакле, има седам варијетета у два суб-морфемска нивоа успостављања везе између изговореног и написаног. У нашем случају (што подразумева српски језик и вуковску ћирилицу¹⁴) начелно је прихваћена искључиво *стабилна корелација монограмског типа*.¹⁵ Кажем „начелно“ зато што се овај стабилни однос аутоматски дестабилизује, чим се с нивоа узајамног односа апстрактних скупова фонема и графема, односно с нивоа бележења појединих фонема и појединих комбинација фонема, пређе на ниво примене скупа графема, већ у равни морфолошких граница у оквирима лексема. Ту се питање фонолошке корелације фонеме и графеме усложњава преласком на нови ниво, укрштајући се с питањем бележења фонетских промена у поменутих оквирима. Јасно је, наиме, да питања писања фонеме /j/ између различитих фонема¹⁶ или бележење алтернације *м/н* испред *б*¹⁷ немају исти ранг, из перспективе бележења изговореног, као једначење по звучности или палатализација. Прве две појаве спадају у флексибилне, слабије дискретне фонетске промене, потоње у фиксне, изразито дискретне фонетске промене. С друге стране, прелазећи на нови ниво, ниво примене скупа графема у бележењу лексема, сусрећемо се с новим низом односа фонема и графема, који се практично класификују према томе шта се од фонетских промена региструје на нивоу лексема.

На том нивоу можемо разлучивати следеће *јравописне принципе*:

1. фонетски принцип — региструју се све фонетске промене у оквирима лексема;
2. фонолошки принцип — региструје се фонемски састав конкретних лексема, тачније, у лексемама се: а) региструју фонолошки

¹⁴ За разлику, рецимо, од мркаљевске ћирилице у којој постоји комбинација 1. и 3. типа корелације.

¹⁵ Такав теоријски однос фонема и графема, по својој природи, носи у себи наговештај могућности *фонетског односа* између изговореног и написаног, а било је и покушаја да се он у српском језику практично оствари. Код Стејића стабилна корелација монограмског типа постоји у бележењу следећих фонема: /б, в, г, д, љ, ж, з, к, л, м, н, о, п, р, с, т, њ, ф, х, ц, ч, џ, ш/; не важи у потпуности за фонеме /а, е, и, у, ј, љ, њ/.

¹⁶ Уп. шта Симић (1991: 87) каже о „великој акустичкој и артикулацијској нестабилности“ фонеме /j/. В. о истом и Костић (1979: 91–92), Ђорђевић (1984: 113), Симић/Остојић (1981: 187–188). Ова артикулацијска нестабилност чини сасвим логичним правописне недоумице око бележења фонеме /j/, и у невуковским и у вуковским верзијама српских правописа.

¹⁷ Симић (1991: 155): „Слабост нормe проистиче у овом случају од неуверљивости њене мотивације: дистинкција у писању није чврсто утемељена на разлици у изговору.“

условљене алтернације на граници између морфема, односно на граници морфолошких и творбених јединица, што заправо значи да се региструје састав сваког појединог аломорфа (једначење по звучности, по месту и начину творбе, упрошћавање сугласничких група); б) региструју се морфолошки и творбено условљене алтернације (палатализација, јотовање); в) региструју се неке фонетске промене у сугласничким групама независно од њихове позиције (дисимилација, сугласничке групе у позајмљеницама);

3. морфонолошки принцип — региструје се фонемски састав репрезентативног (јаког) аломорфа, а игнорише се фонемски састав осталих аломорфа¹⁸; другим речима, границе између морфема су блокиране;

4. историјски/етимолошки принцип — не региструје се актуелни фонемски састав лексеме него се задржава њен наслеђени графички лик¹⁹;

5. идеографски принцип — графеме нису корелати фонема, него графички маркери одређених морфолошких и семантичких категорија²⁰.

Још откад су Шафарик и Даничић 1847. године експлицитно формулисали питање правописног принципа као однос „историјског/етимолошког“ и „фонетичког“ правописа постоји у нашој лингвистици одређен степен неоснованог апсолутизовања тих двајца принципа. Они се разлучују све време, али је суштину спора око главног правописног принципа најјасније изнео Јован Хаџић у *Трећем уџбуку* 1846. године,²¹ на што је са супротних гледишта одговорио Даничић 1847. године у *Рајту за српски језик и његово правопис*. У чему се разликују та два гледишта? Прва је разлика у гледању на скуп потребних графема, али је много занимљивија друга разлика, она која се тичала основног правописног принципа. Хаџићево правописно решење уважавало је у доброј мери фонолошки принцип. Он је регистровао, рецимо, морфолошки и творбено условљене алтернације (палатализацију и јотовање),²² али је до поларизације долазило код фонетски условљених алтернација на граници морфема (једначење по звучности, по месту и начину творбе, упрошћавање сугласничких група). Када се занемаре појединачна застрањивања и с једне и с друге стране, остаје утисак да разлике нису биле тако велике, као што се може учинити када се каже да су била супротстављена два правописна принципа. Ова два принципа су, заправо, коегзистирала, уз ограничено присуство историјског/етимолошког и идеографског принципа.

За илустрацију ове тврдње могу послужити општа правила правописа која даје Димитрије Тирол: „Правопис управља се по слѣду-

¹⁸ Уп. Брозовић (1988: 108).

¹⁹ Уп. Суботић (1991: 95): „Оно што је у прошлости било морфонолошки, или чак фонолошки правопис, са изменама у језичком систему (пре свега гласовним), са синхроног аспекта је историјски принцип, у њему се огледа старије а не актуелно стање у језику.“ (Истакао В. Ђ.)

²⁰ Види детаљније у Суботић (1991: 94–95).

²¹ СГПС III, 219–220.

²² СГПС III, 232–233.

јућимъ основоположењима. 1. Србске рѣчи ваља писати, као што се нај правилнѣ изговараю. 2. Особито ваља на коренитость рѣчій па-зити; па зато производне рѣчи мораю се онымъ писменима писати, као што е корена написана была ...²³ Или, рецимо, Илїја Захарије-вић: „Главнo е правило правописања: Речи треба онако писати, као што се правилно и изговараю.“²⁴ Тирол, дакле, у прва два правила поставља оба принципа, и фонолошки и морфонолошки, и оба уважава. Фонолошки принцип он уважава, јер каже, на пример, „кадъ у сложенымъ рѣчма после з дође *й, ѡ, х, к, ц, ч*, онда се претвори з у *с*, н. пр. *расїейѣъ, искусиѣи, истиокъ, истииснуѣи, ускрсѣ, исходѣ, исчезнуѣи, исцѣлїиѣи*, и т. д. По овоме дакле не ваља писати *разїейѣъ, искусиѣи, истиокъ, истииснуѣи, ускрсѣ, исходѣ, исчезнуѣи, исцѣлїиѣи* ...“²⁵ Морфонолошки принцип, пак, уважава када прописује: „... про-изводне рѣчи мораю се онымъ писменима писати, као што е корена написана была, н. пр. *градскїй, людскїй, Србскїй, усїмено*, одъ *градѣ, люди, Србинѣ, усїа*; а не *грацкїй, Срїскїй, усмено*.“²⁶ Мале разлике у детаљима постоје у Стејићевом правопису, али и он уважава оба принципа, и фонолошки и морфонолошки. Тако за префиксе *из, раз* и *уз* испред самогласника и испред сугласника *б, в, г, д, ж, л, м, н, р, с, ц* Стејић предлаже морфонолошко решење, а за исте префиксе испред сугласника *к, ѡ, ѡ, х, ш* предлаже фонолошко решење.²⁷ Или, рецимо, о предлогу *с* он каже: „И у сложенымъ рѣчима правилно остае у овој частици писмо *с* неизмѣнѣно, изузевши неколико ова-ковы рѣчи, у којима се пред *б* и *г*, место *с*, пише *з*, на пр. *збогѣ, збыл, збыти се, зборѣ* ...“ Опет имамо комбинацију фонолошког и морфонолошког принципа.

Одавде се види да је фонолошки принцип веома заступљен и у ономе што се у нашој литератури паушално подводи под „етимо-лошки правопис“. Проблем је, заправо, лежао у мањем или већем степену уважавања фонолошког односно морфонолошког принципа, у ограниченом броју типских позиција, али је потка текстова писаних „супротстављеним“ правописним узусима средином 19. века фоно-лошка. „Историјски/етимолошки“ правописни принцип распознаје се понајпре у (сасвим недоследном) задржавању *ѣ* и *ы*. Када је коначно прихваћена реформисана, редукована азбука, етимолошки принцип се угасио, а све до наших дана преостала су поједина типска решења која уважавају морфонолошки принцип.

У расправама које су се водиле о Вуковим решењима ова се питања каткада разлучују, каткада не, али су ипак присутна. Из тих расправа види се да је проблем *йравойиса*, осим два темељна питања, у себи обједињавао читав комплекс проблема, који се временом ла-гано тањило.

²³ Тирол (1852: 3).

²⁴ Захаријевић (1847: 101).

²⁵ Исто, 6.

²⁶ Исто, 3.

²⁷ Српски правопис (1852: 8–9).

У том комплексу на првом месту стоји повезаност питања правописа (и скупа графема и правописног принципа) с питањем типа стандардног језика, односно с питањем основице стандардног језика. Нарочито је избор лексике, тј. проблем њеног посрбљавања или славенизирања, представљао јак аргуменат обема странама²⁸.

Следи затим питање повезаности процеса читања и писања, односно темељни однос између изговореног и написаног. Мркаљ и Вук мењају дотадашњи смер *писање* → *говорење*²⁹, који је, могло би се рећи, психолошка основа „етимолошког“ типа правописа, у смер *говорење* → *писање*, који је психолошка основа „фонетског“ типа правописа. У овом контексту занимљива је следећа Брозовићева опаска: „Оставе ли се по страни стари станд. језици с хисторијским правописним начелом ... и разматрају ли се само млади или релативно млади станд. језици, онда долази у обзир (уколико није преузет какав готов туђи правопис) само избор или морфонолошког начела ... или пак избор фонолошког начела ...“³⁰ У нашем случају избор фонолошког или морфонолошког начела није била једина могућност избора, јер смо ми имали управо ситуацију историјског наслеђивања правописа, ситуацију континуираног правописа, тако да ни психолошки смер који у први план ставља написано није био без основа. Међутим, главну улогу одиграла је горепоменута истовремена промена основице стандардног језика, која је омогућила и олакшала оптимизацију правописа, што је Вук добро осетио.

²⁸ Уп. нпр. шта каже Адам Драгосављевић (1840: 81): „Како кои народъ стане на своме езъку кнѣиге писати и читати, и како се мртвѣи езъкъ са живимѣи промене; таки ту и ортографѣя, коя ништа друго нѣе, већъ альѣина речѣи, промену свою добыва.“ Или сам Вук у *Одговору рускоме рецензентѣу* из „Данице“ за 1826. годину: „Раићева је најславнија рукотворина *Истѣорѣја народа Славенски* ...; али је у њој језик, као што је свима познато, *никакав*, т. ј. нити је Славенски ни Руски, а још мање Српски, него бесправилна смјеса сватри језика ...; а како је *никакав* језик, тако је *никаква* и ортографѣя.“ (СГПС II, 277) С друге стране, нпр., Добрић: „... ми морамо оне речѣ, нејмакоје у србском, од славенског узѣмати. То признаемо, то е общѣе мишлене: о том е уверен сваки србски писатель, потом се већѣ и влада ... А кад ми од славенског езѣка речѣ узѣмати морамо, зашто небѣ ми и *славенску Азбуку* узелѣ, уколико нам служѣти може.“ (СГПС II, 144)

²⁹ В. нпр. његову племику с Добрићем 1821. године. Добрић у Додатку Новина српских каже: „Може битѣ рећише когод ѣменѣ се тешко на то писане навѣкнутѣ; ... то смо исто ѣмалѣ у старој Азбуцѣ, коју смо само читалѣ, гледајућѣ очѣма мутнѣм, и неѣспѣтѣваоућѣ, зашто е ово слово овде, а нѣе друго!“ (СГПС II, 145) Или старца Куцкала који 1821. године каже: „Одовуд се види, да свакиѣ народ у правом писанѣ свог почетку без *написане* Грамматѣке свое е може битѣи и мора зато, што се ова, ако ћемо да савршенѣи буде и подпуниѣ, не само из беседног, него и из писменог езѣка правити има; премда се прѣвѣи Грамматѣке свое почетак, слова, срицанѣ и читанѣ научити мора.“ (СГПС I, 125) Или нешто даље: „Прво како ће ко *писати*, док, ако ништа, прѣвѣи Грамматѣке свое почетак, т. е. слова, срицанѣ, *читанѣ* и напис слова, не зна?“ (Исто, 128; курзив В. Ђ.) Уп. и Светића у трећем Утуку: „И разумѣ треба у писанѣо да се пѣта, а не само уво; а и око кодѣ написанѣи рѣчѣи има свое право, ерѣ колико писанѣ мора одговорити уву, толико и оку, коме се непосредствено односи: коренѣ езѣка и рѣчѣи презирати и одбацати значи езѣкъ у коренѣ ударати ...“ (СГПС III, 227)

³⁰ Брозовић (1988: 107–108).

И коначно, као битан елеменат јавља се однос према дотадашњем разуђеном правописном узусу као однос према традицији, према националној прошлости и садашњости. Отуда у предговору правопису који је за Друштво српске словесности сачинио Јован Стејић стоји и следеће образложење: „Съ овакимъ управо историчнымъ правописомъ да уедно ние Друштво и напредуюћу езикословну науку, нѣна начела и све слѣдствености савршено задовољило, то оно ни мало не таи, и то се и по себи разуме; но Друштво е и о томъ уверено, да са овимъ нѣговимъ засадъ поставлѣнымъ правописнымъ правилами заиста може напредуюћа наука поне онолико, ако не и више, бѣгти задовољна, колико се задовољава са правописима велики европейски народа, кои одъ многи столѣтїя имаю и своя учена друштва, и велика училишта, и безбройна па и исполнска средства за свою просвету и свое езикословно изображенѣ, и кои су стекли онако велико књижевно благо.“³¹

Међутим, овај комплекс споредних тема које су утицале на правописна питања временом се лагано смањивао. И како су неке теме силом историјских прилика отпадале, тако се мењало и оно што се налазило у фокусу самих правописних приручника. Када је перспектива *дошата написаног* (дакле, традиционалног, затеченог стања) с формалним прихватањем реформисане азбуке изгубила снагу битног аргумента, из правописа је нестало питање потребног скупа графема, нестало је и питање историјског/етимолошког принципа у правопису. Од онога што одређује правописне принципе преостала су само питања која се тичу бележења гласовних промена, и у оквиру њих комбинација фонолошког и морфонолошког принципа у прилично ограниченом броју типских позиција, с јасном предношћу фонолошког принципа у укупној маси текста. С друге стране, метастазирали су неки сегменти правописа, претсјечно конвенционалне природе, нпр. делови о великом слову, спојеном и одвојеном писању речи, интерпункцији и транскрипцији, који кроз читав 20. век заузимају највећи простор у правописима, а уопште не утичу на питање основног принципа правописа.

ЛИТЕРАТУРА

Амирова 1977	Т. А. Амирова, К истории и теории графемике, Москва 1977.
Брозовић 1988	Далибор Брозовић, Павле Ивић, Језик, српскохрватски/хрватскосрпски, хрватски или српски (Извадак из II издања Енциклопедије Југославије), Загреб 1988.
Вук 1818	Вук Стефановић Караџић, Српски рјечник истолмачен њемакцијем и латинскијем ријечма, Беч 1818.
Драгосављевић 1840	Адамъ Драгосавлѣвић, Постаанакъ Славенски слова или пиcменость каква е и каква треба да е у Србскомъ езъку, Београд 1840.
Ђорђевић 1984	Бранивој Ђорђевић, Граматика српскохрватске дикције, Београд 1984.

³¹ Српски правопис (1852: 2–3).

Захријевић 1847	Илија Захарјевић, Србска Грамматика, Београд 1847.
Јовановић 1836	Евгеније Јовановић, Ореографија србска, Будим 1836.
Клајн 1976	Иван Клајн, Конвенционално и суптинско у правопису, Правописна проблематика у Босни и Херцеговини, Сарајево 1976, 59–73
Костић 1979	Ђорђе Костић, О култури говора (Основи), Београд 1979.
Могуш и Вончина 1983	Милан Могуш, Јосип Вончина, „Сало дебелог јера либо азбукопротрес“ Саве Мркаља, Загреб 1983.
Мркаљ 1810	Сава Мркаљ, Сало дебелог ера либо азбукопротрес, Будим 1810.
Преп. I	Вукова преписка I (државно издање), Београд 1907.
Симић/Остојић 1981	Радоје Симић, Бранислав Остојић, Основи фонологије српскохрватскога књижевног језика, Титоград 1981.
Симић 1991	Радоје Симић, Српскохрватски правопис, нормативистичка испитивања у ортографији и ортоепији, Београд 1991.
СПГС I–III	Скуљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића I–III, Београд 1894.
Српски правопис 1852	Србский правопись (сачинио и по заключенија Друштва уредіо садашній нѣговъ Подпредсѣдатель Јованъ Стеићъ), Гласник Друштва српске словесности 4 (1852) 1–15
Стојановић 1924	Љубомир Стојановић, Живот и рад Вука Стеф. Караџића, Београд–Земун 1924.
Суботић 1991	Љилана Суботић, Типови ортографских проседеа у предвуковском периоду, Научни састанак слависта у Вукове дане 20/2, Београд 1991, 91–96
Тирол 1852	Димитриј П. Тиролъ, Общеупотребительный правопись србскогъ языка за употребленіе учеће се србске младежи, Темишвар 1852.

Summary

Vlado Dukanović

THE DEVELOPMENT OF THE UNDERSTANDING OF ORTHOGRAPHIC RULES IN THE 19TH CENTURY SERBIA (ON TRANSLATION OF THE PHONEMES INTO THE GRAPHEMES AND ELEMENTARY ORTHOGRAPHIC PRINCIPLE)

During the period 1810 to 1817 four basic theoretical problems concerning the orthography of the Serbian language were opened: 1) the number of elements of the abstract set of phonemes; 2) the correlation between the abstract set of phonemes and the abstract set of graphemes; 3) the correlation between phonemes and graphemes in registering specific phonemes and (certain) phoneme combinations; 4) the correlation between phonemes and graphemes in registering phonetic changes on morphemic boundaries within the lexeme. In the mid-19th century usus of writing of the Serbian language showed seven types of phonological correlation in two submorphemic levels in establishing connections between spoken and written languages (the level of relation between abstract set of phonemes and the abstract set of graphemes, ie. the level of relation between phonemic and graphemic combinations). When in the course of analysis we shift to morphemic and lexemic levels the question of the phonological correlation acquires a new dimension and becomes the issue of elementary orthographic principle.

ЕГОН ФЕКЕТЕ

(Институт за српски језик САНУ, Београд)

НЕКЕ ПРАВОПИСНЕ ДИЛЕМЕ (Питања и одговори)

Тема рада се дотиче извесних правописних недоумица у вези са писањем званичних назива установа, страних валута, скраћеница и њихових падежних и других граматичких или творбених ликова, с посебним освртом на употребу ћириличног односно латиничког писма у тим случајевима у писаној пракси.

Уредништво Нашег језика примило је од колега запослених у одељењу коректуре ГП „Штампарија Политика“ писмо у којем се, поред осталог, вели: „Суочени с неким правописним проблемима недефинисаним у правописима, молимо вас да нам одговорите на следећа питања:

1. Употреба латинице у ћириличним текстовима:

а) Како се пишу називи фирми које су регистроване латиницом; да ли је обавезно писати *Control banka* и сл. или се допушта и: *Кон-џрол банка*?

б) Како се пишу ознаке страних валута: уколико их није неопходно писати латиницом, у којим се случајевима може употребити ћирилица?

в) Како писати скраћенице као што су: *dr med. sci.*; да ли се може пресловљавати у ћирилицу или ваља задржати изворну латиничку графију?

2. Како писати присвојне и падежне наставке с именима или другим речима написаним страном, изворном ортографијом: да ли се између основе и наставка ставља цртица или се пишу спојено, нпр. да ли је правилно *Johanson-ov* или *Johansonov*, *Johanson-a* уместо *Johansona*, *Henry-ev* или *Henryjev*, *Henry-a* или *Henryja*, *bypass-a* или *bypassa*?

3. Каква је конгруенција скраћеница; правило је да је слагање скраћеница условљено граматичким родом скраћенице, а не родом пуне основне речи; како се слажу скраћенице САД, СРЈ и сл.?

*

Пошто налазимо да одговори на ова питања (која смо, иначе писмом већ упутили Штампарији Политика) могу бити од користи и за наше читаоце, објављујемо их и овде, дакако у за ову прилику прилагођеном облику.

Дакле, пођимо редом, најпре са питањем наведеним под

(1a) Називи фирми, институција и сл. које су регистроване латиницом, односно које у себи садрже изворно страну лексику и латиничку ортографију (исто се односи и на стране апелативне речи уопште) могли би се третирати бар двојако:

Називе (као и друге речи) могуће је у ћириличком окружењу писати и латиницом и ћирилицом; ћирилицом онда када:

(a) задовољавају (поприме) прозодијско-граматичке одлике нашег језика (могу се изговорити „ло нашки“, могу се уклопити у наш морфолошки систем, мењати по падежима и сл.),

(b) уколико се могу сматрати делом и нашег лексичког фонда, дакле као речи које су прихваћене и одомаћене у нашем језику (*Со-рош фондација, Комерцијална банка, Иманише, Њујорк џајмс, њој рок концерти, синема клуб, реншакар, џајм ауш* и сл.) и

(c) уколико је с обзиром на претходна два критеријума (прилагођеност изговора и лексичко-семантичка уоданост) ушло у обичај да се такве речи, па и називи, имена и сл. пишу ћирилицом. Мада принцип по коме се неко правило изводи на основу тога да ли је нешто „ушло у обичај“ или није може изгледати необичан, ипак се уоданост и распрострањеност какве језичке појаве или правописног манира мора узети као релевантан фактор за нормативну прескрипцију, јер оно што је у пракси стекло „право грађанства“ тешко да се може пренебрегнути, па отуда не може а да не утиче и на нормативна правила и решења.

То, другачије речено, значи: речи које су постале саставни део нашег језика које су се, дакле, уклопиле у наш језички израз и граматички систем, не треба у ћириличким текстовима писати ни латиницом ни изворним правописом већ транскрибовано, нашим писмом, онако како се у нас изговарају. То се односи и на називе и имена (нпр. *Мајетш шоу, Франкфуртјер алгемајне цајтунг, Форин офис* и сл.) јер се ради о појмовима који су за нас с датим изговором општепознати, односно нашем систему саображени ликови (при чему нам, рецимо, њихово изворно значење и не мора бити знано).

С друге стране, све оно што одудара од наведенога остајало би написано латиницом, односно изворном ортографијом, дакле: *Control bank/Bank; Commerz/Komerc Bank; International Court of Justice* или сл., поготово што би наши ликови, типа *Комерцијална банка* и сл. вероватно захтевали званичну пререгистрацију имена. На исти начин, на пример, неће се ћирилицом писати ни фразе типа *L'état c'est moi; In memoriam; Folk and roll hit; Juke box hit; L'art; No comment; Sweet*

*movie*¹ и сл. јер овакви изрази у нашој језичкој свести не функционишу као разумљив и у нас прихваћен, домаћи лексички материјал.² Смешно, отуда, или неприкладно (бар засад) делују ћирилицом написани страни изрази, такви као *Национал Амјузментс*, *Њуз Корпорејшн*; *Секјуриџас Дајта*; *Борд „ИЦН Фармасјукџикалс“*³ и сл., док је, с друге стране, писање латиницом склопова као: **Business Clab/Club/ Klub**, **Express**, **YU rock** и сл. сасвим непотребно и представља манир којем једва има оправдања.

Нажалост, мора се признати и то да у нашој правописној литератури, и не само њој, нема сигурнијег ослоња у томе шта се данас осећа као страном, а шта не, па тако у многим случајевима најчешће остаје да се правописна решења у вези с тим устале и утврде у самој пракси на основу језичког осећања и разумевања или, евентуално, на основу постојећих преседана; није, на пример једноставно проценити, а тиме се и за начин писања одредити, у случајевима типа *Ke-d-orсеј/Кедорсеј*; *Форењ офис/Форењофис*; *Јунајџед џрес*; *Артс канал*; *бизнис џрес* и сл.⁴: да ли их писати у изворном или преиначеном облику, латиницом или пресловљено, одвојено или спојено и сл.

(16) О писању ознака страних валута правопис се није изричито изјашњавао. Правило о томе може се изводити аналогично из одредби правописа које говоре о скраћеницама за мере, типа *W* (ват), одн. *kWh/квч.*, тј. из става правописа да се „обичније културне скраћенице најчешће пресловљавају у ћирилицу, али се могу задржати и као латиничке“.⁵ По нашем мишљењу, изворно (латиничко) писање ваљало би задржати и у скраћеницама страних валута, јер су то међународне ознаке које имају готово логотипску симболику (као што је то случај и у неким другим приликама, типа: VW, BMW, IBM, SONY, CNN, CD и сл.), мада се неће погрешити и ако се наведу ћирилицом, поготово ако се таква решења у пракси уходавају.

¹ Примери су узети углавном из дневне штампе (ТВ програми).

² О проблему писања и читања страних лексичких елемената (скраћеница, речи и израза) исп. детаљније у раду Е. Фејете, *Страни лексички елементи и ћирилично писмо*, Наш језик, књ. XXX, св. 1–5 (1995–1996), стр. 53–62.

³ Примери из листа Политика, овај последњи из наслова на стр. 9 од 20. јула 1996. Иста напомена односила би се и на случај писања WC ћирилицом (као у поднаслову истог броја Политике на стр. 10 „Јавни ВЦ пред амбасадом“). Уосталом, таквих примера непримерене ћириличке „транскрипције“ има у нашим штампаним текстовима све више.

⁴ Несналажења има отуда свакаких; налазили смо не само колебања у одређењу за једну од азбука, већ и мешања као: *Прес клуб/Pres klub/Press club*; *Бизнис прес/Business press/Бизнис press*; *РС клуб/ПЦ клуб*; *Уја медиа објективс*; *YU шоу 10*; *Мода linea*; *СОС Инџер Дил весџи* (примери из ознака телевизијским емисијама, одн. назива ТВ програма); више о овим недоумицама говори се у поменутоме моме напису у *Нашем језику*, књ. XXX.

⁵ Ставове правописа и цитате наводимо према *Правопису српског језика* Матице српске из 1993. године, аутора М. Пешикана, Ј. Јерковића и М. Пижурице. Иначе, о писању и интерпретацији скраћеница у говорном језику исп. у моме напису *О читању скраћеница*, Наш језик, књ. XXIX, св. 1–5 (1994), стр. 327–331.

(1в) Питање — можемо ли скраћеницу *dr med. sci.* пресловљавати у ћирилицу захтева сложенији одговор. Наиме, дилеме нема око писања скраћеница *др* и *мед.* — оне се, по правилу, пишу у ћириличким текстовима ћирилицом, а у латиничким латиницом (исто као и *мр/мр; инж./инж.*⁶ и сл.).

Што се пак скраћенице *sci.* тиче, можемо рећи следеће: то је једина скраћеница која се завршава на самогласник; у писању се обично наводи латиницом, с обзиром на то да подразумева латинску реч — 'scientia' (= знање, наука); како се та реч у нас не употребљава, скраћеница *sci.* се разуме као латинска скраћеница (скраћена латинска реч) па се отуда и пише латиницом (једнако тако као што је некада, из истих разлога, било уобичајено да се и скраћеница (титула) *dr* пише латиницом, што се понекад, мада сасвим неоправдано, чини и данас, чак и уз ћирилицом написана имена); затим, та се скраћеница не употребљава самостално већ само у спрези са друге две, са 'др' и 'мед.', као трећи члан скраћеничке конструкције (*dr med. sci.*); њена посебност је и у томе што се у пуном облику не изговара као латинска реч ('сцијенција') већ се увек „преводи“ нашом речју — 'науке' (тј. 'dr med. sci.' се чита као — 'доктор медицинских наука'.⁷

С обзиром на то да је скраћеница *sci.* у овом облику с вокалским завршетком у пракси уобичајенија од других ликова, не бисмо препоручивали да се сведе на *sc.*⁸, али бисмо је можда могли у ћириличком окружењу писати ћирилицом. Изгледа нам, наиме, мање подесним мешање два алфабета у склопу јединственог низа (*др мед. sci.*), без обзира на то што би се за латинички лик те скраћенице можда могло наћи више оправдања. Уосталом, без обира на наш став, и у овом случају ће пракса бити та која ће пресудити и показати која ће од две постојеће солуције превагнути.⁹

(2) У вези са питањем — да ли наставке за придевске и падежне облике додавати с цртицом на имена изворно писана латиницом, подсетили бисмо на одредбе новог Правописа Матице српске у којем стоји, прво, да се у ћириличким текстовима имена само изузетно на-

⁶ И по старом Матичином правопису (1960) и новом (1993) за *инжењер/инжињер* скраћеница је само *инж.* одн. (латиницом) *инж.* а не — *инг./инг.* како се понекад налази у пракси.

⁷ Разлог лежи у томе што скраћеница *др* уз име медикара не означава научни ранг већ значи само 'лекар', па се онда скраћеницом *sci.* жели начинити разлика између 'доктора медицине — лекара' и 'доктора — медицинских наука', што, у другим научним областима није неопходно јер у немедицинским наукама (филологији, математици и др.) скраћеница 'др' редовно значи научни степен, докторат (догичних) наука.

⁸ Ово тим пре што се *sc.* већ употребљава као скраћеница за лат. *scilicet* (= тј., наиме), за лат. *sculpsit* (= ознака на скулптури и сл. испред имена вајара), а *Sc* као скраћеница за *Скандинавију*.

⁹ На проблем писања и неједнаке употребе ових и неких других скраћеница овога типа указивано је више пута у стручним часописима. Недавно је о томе било речи и на Југословенској конференцији о стандардизацији терминологије: исп. нпр. реферат В. Славковића и С. Литвињенка, *Стандардизација домаће медицинске терминологије*, зборник радова Стандардизација терминологије (Београд, 1996), стр. 240.

воде изворним писмом¹⁰ (тј. треба их, начелно, увек транскрибовати и, друго, ако се ипак наводе латиницом, онда је наставке флексије уз њих — „неопходно одвојити цртицом и исписати ћирилицом“ (нпр. Wuys-y, Wuys-ом, Wuys-ов), док се у латиничким текстовима страна имена или транскрибују нашом латиницом или се преузимају у изворном ортографском лику, а наши флексивни наставци се не одвајају цртицом (нпр. Shakespeareom, Lavoisierov).¹¹

Што се пак наставака за имена типа Henry тиче, оправдано је додавати наставке са јотом (Henryјев, Henryја) јер се у тим случајевима латиничко Y третира као и, а именице на -и мушког рода (типа Цони, Кенеди, Мики, Ђакси и сл.) имају у нас граматичка својства именица с основом на сугласник (типа Иван, Петар); пошто је у наведеном случају основа на -и, надовезују се на њу вокалски наставци -а, -е, -ев или сл., с тим што се између вокалских секвенци типа и-е, и-а и сл. по правилу увек пише j (-ија, -ију, -ијев и сл.).¹²

Могуће је, међутим, сматрати да одредба по којој се на латинички лик додају наставци с цртицом — и то ћирилицом — није баш најсрећније решење (два алфабета у истој речи!), па бисмо радије примењивали правило које важи за латиничке случајеве, тј. — ако се у ћириличком окружењу име наводи латиницом — ваљало би падежне и др. наставке писати такође латиницом и без цртице.

И, најзад, (3) што се конгруенције, граматичког рода и деklinације скраћеница тиче, већ је у питању речено како се њихов род одређује. Према томе, скраћенице типа САД, СРЈ нормално попримају карактеристике именица мушког граматичког рода (основа им је на сугласник, а наставак -ø у ном. јд.). Међутим, иако правопис предвиђа могућност да се скраћенице деклинирају као речи, оне, по нашем схватању, никако нису (праве) лексичке речи па је отуда примереније избегавати њихову промену по падежима, творбу придевских и других изведеница и сл. Изузетак чине оне скраћенице које су се у извесном смислу лексикализовале (као Танјуг, Фијат, Ција, Унеско), али бисмо такве скраћенице мењали по падежима само ако нису исписане верзално. Верзално написане скраћенице, наиме, захтевају наставак одвојен цртицом (УНЕСКО-а, УНЕСКО-ов). Уместо флексивних облика с цртицом (типа УНХЦР-ом, УНЕСКО-ом одн. UNHCR-ом, UNESCO-ом) боље би било падежни однос индицирати каквим флексивним детерминативом испред скраћенице (нпр. 'с организацијом УНЕСКО' и сл.). Ако то није могуће, а падежни однос се мора назначити, правописна решења,

¹⁰ Правопис помиње да се у ћириличким текстовима латиницом редовно пишу непреведене стране речи и изрази, попут лат. sui generis, фр. c'est la vie, а имена наводе само по изузетку, посебно онда када „аутор није успео да сазна како /име, реч/ треба прочитати“, као у примеру Wuys или Wauszew (исп. т. 101а, стр. 187). Изворно писање имена, међутим, остаје у стручним текстовима и при навођењу библиографских референци страних аутора.

¹¹ Детаљније о томе — Правопис из 1993, т. 101а и 101б.

¹² Исп. о томе правилу Правопис из 1993, т. 73с, стр. 142.

по којима се флексивни наставци додају са цртицом, не могу се, наравно, избећи.

Zusammenfassung

Egon Fekete

EINIGE ZWEIFENFÄLLE IN DER SERBISCHEN RECHTSCHREIBUNG

Es handelt sich um Probleme, denen man in den kyrillisch geschriebenen Texten begegnet, wenn lateinisch geschriebene Abkürzungen und Ausdrücke aus Fremdsprachen übernommen werden. Da die aktuelle serbische Rechtschreibung in manchen Fällen keine ausreichende Antwort darauf bietet, so waren wir bemüht, einige hier sind einige typische Beispiele bearbeiten.

МИЛКА ИВИЋ

(Српска академија наука и уметности, Београд)

О БОЈИТИ/ФАРБАТИ И ЈОШ ПОНЕЧЕМ

Две туђице, *боја* и *фарба*, означавају данас у српском оно чему је име било *маси* све дотле док та реч није почела опстојати у језику искључиво као назив одређеног прехранбеног артикла. На то да је *боја* позајмљеница из турског већ одавно је потпуно заборављено, а *фарби* се памти њено немачко порекло па се зато и предузимају мере да се она потисне из употребе у корист *боје*. То, међутим, у неким случајевима ипак није могуће извести. *Фарба*, у изговорној верзији *варба*, незаменљив је термин, на пример, на терену оних народних говора који лексичким путем разликују у радњи купљени хемијски препарат и њему одговарајућу технику бојења од неких из природе прибављених средстава за бојење и одговарајућих поступака с тим средствима — на оне прве упућује се тамо изразима *варба* и *варбање*, а на ове друге терминима *чинилка* и *чињење*. У градским срединама, с друге стране, сви кажу *фарба* се кад желе о некој особи рећи да она своју природну боју косе замењује вештачком. Ту из комуникацијских разлога избор не пада на глагол *бојити* — исказ *боји се* би, наиме, био у принципу двосмислен (друго значење: 'његалју је страх'), а сваки језик, као што се зна, увек тежи уклањању двосмисла, па макар и уз припомоћ туђица.

Оно чему је у данашњем српском језику име *боја* или *фарба* (у народним говорима *варба*) наши су преци исказивали речју *маси*¹, која се у том значењу углавном слабо одржала и на дијалекатском терену, а поготову је у стандардном језику већ сасвим изобичајена². Шта је томе могао бити узрок — није тешко досетити се: од давнина је *масићу* истовремено називан и одређени прехранбени артикл (уп. *свињска масић*, *говеђа масић* и сл.), а језик, зна се, није наклоњен хомонимији — отреса је се кад год то може, најчешће уз помоћ туђица. У овом случају управо се то и догодило: *фарба* нам је при-

¹ На свесловенски карактер и прасловенско порекло те речи скреће пажњу Скок у свом Етимологијском рјечнику.

² Да се она са тим значењем ипак јављала чак и у релативно новије време сведоче примери наведени у РСАНУ (одредница *масић*). О некад (релативно) живој употреби именице *маси* са значењем 'боја' на јужнословенским говорним просторима на свој начин говори постојање одговарајућих творбених деривата *масићити* и *масићлав* који су документовани језичком грађом сабраном у РЈА.

стигла још у претходним столећима³ из немачког вокабулара (нем. *Farbe*), а *боја* из турског⁴ (тур. *boya*).

Боја има у нашим данима ту огромну предност над *фарбом* што се на њено турско порекло одавно заборавило, док је *фарба*, напротив, сваком иоле културнијем човеку данашњице сасвим провидна као германизам. Пошто нас школа учи да се ревносно ослобађамо непотребних туђица, а и у широј јавности бивају почешће, разним поводима, гласне хајке против нежељених лексичких уљеза, образовани слој српског друштва употребљава данас мирне душе само израз *боја* сматрајући га својим, домаћим, док се оног препознатљиво иностраног, тј. *фарбе*, клони колико може. Једном речју, од двеју истозначних позајмљеница из туђих вокабулара само се једној „посрећило“ да буде призната као легитимно изражајно средство (стандардног) српског језика; другој није.

На сеоским говорним просторима судбина *боје* и *фарбе* обликована је нешто друкчије него ли на градским, што проиходи из различитости у одређеним цивилизационим околностима.

У уобичајене послове градског становништва не спада, наиме, кућно бојење одевног материјала — у граду се одевни материјал већ обојен продаје по радњама, док се житељима села, бар доскора, и тај посао уливао у токове животне свакидашњице. Средство за његово обављање могло је бити/може бити или (I) одређени хемијски препарат набављен у одговарајућој радњи или (II) нарочита смеша неких природних састојака чију колористичку моћ народ памти од давнина. И поступак бојења, и његови ефекти знатно ће се између себе разликовати зависно од тога на шта падне избор — на средство (I) или на средство (II). Важност те разлике за житеље села језик је, бар на неким подручјима народних говора, обелоданио посебним начином.

Борислав Првуловић (Првуловић 1994: 318), описујући лексику *боја* у говору села Штитарца код Књажевца, примећује да „у Штитарцу (и суседним селима) и не постоји термин *боја*“; уместо *боје* „живи термин *варба*, но њиме се, у ствари, именује она *боја* у праху што се купује у продавници“, а осим *варбе* постоји „термин *чинилка*, што је, пак, справљена домаћа хемијска материја“. Додуше, та лексичка дистинкција, оличена у супротстављању *чинилке* *варби*, односно поступка *чињења* поступку *варбања*, као да није пустила чвршће корене на осталим говорним подручјима источне Србије, судећи бар по чињеници да се њено постојање не може наслутити на основу података изнетих (под одговарајућим одредницама) у Живковићевом Речнику пиротског говора (Живковић 1987) и у Динићевом Речнику тимочког говора (Динић 1988): *чиним* = „бојити, фарбати“

³ РЈА (под одговарајућим одредницама) обавештава да најстарије писане потврде о њеној присутности на хрватско-српским говорним подручјима потичу из XVI века, а о присутности речи *боја* из XVII.

⁴ У питању је „опћи балкански турцизам“ — Скок, Етим. рјечник, одредница *боја*.

(Живковић 1987)⁵; *чини* = „боји пређу“, *чинилка* = „припремљени раствор боје у коме се боји пређа“ (Динић 1988). Карактеристично је такође да у свом опису лексике боја у говору села Јелашнице код Ниша Смиља Митковић (Митковић 1988: 99) овако помиње *чињење* и *варбање*, односно *бојење*: „За радњу онога ко боји каже се *чини* или *варба* ..., а занатлија који се бави бојадисањем зове се *бојација*. Иако је боја основна реч, кад што треба пребојити, не каже се: треба да пребоји, већ само: треба да *преварба*“.

О томе да у народу постоји израз *чинийи* који значи што и *бојићи* (*бојадисаји*, *фарбаји*, *варбаји*) јављено нам је још крајем XIX века: пишући о животу Срба граничара, Никола Беговић⁶ је забележио, између осталог, и ово: „сукниште је и бијело и *чињено*⁷ (бојадисано)“ (Беговић 1887: 4). Нажалост, наша језичка наука није приметила ово Беговићево обавештење. Не само у РЈА, него ни у Скоковом Етимологијском рјечнику не даје се информација о коришћењу глагола (*у*)*чинийи* у значењу '(о)бојити'⁸. Домаћој дијалектологији тек предстоји да тачно сагледа и правилно опише актуелну ситуацију у овом погледу.

Осим (релативно) бројних номиналних изведеница (типа *бојација*, *бојациница* итд., односно *фарбар*, *фарбара* итд.⁹) *боја* и *фарба* имају обе према себи и одговарајући глаголски дериват уобличен помоћу домаћег творбеног суфикса (*бојИТИ*, *фарБАТИ*), а *боја* поврх тога још и такву глаголску изведеницу чији је лексички корен оформљен по узору на турски облик *boyad* (тако гласи треће лице једине глагола *boyatak* 'бојити' — Шкаљић 1979, одредница *бојадисаји*).

Бојењем/бојадисањем, односно *фарбањем* бавили су се професионално у ранијим вековима многи појединци. Њих је народ у турско време звао *бојацијама*¹⁰. Тај се назив до данашњег дана очувао по селима¹¹, док је градско становништво, у епоси жестоких настоја-

⁵ У потпуном складу са Живковићевим податком је кратко обавештење које даје Златановић 1988: „*чињен* обојен“.

⁶ Будући и сам родом из Баније, прота Никола Беговић (1821–1895) је изворно познавао говорне навике тог дела српског народа, тако да се његовим сведочанствима може поклонити пуно поверење.

⁷ Проред је мој — М. И.

⁸ Карактеристично је да се на списку оних лексичких облика помоћу којих РЈА идентификује значење одреднице *фарбаји* налазе само изрази *масийи*, *бојадисаји* и *шарайи* — ни трага од *чинийи*, док Скоков Етим. рјечник, под одредницом *чин*, упозорава на то да се на Космету говори *чинийи* *кожу*, *учиней* *руке*, *чашире*, с тим што ту (*у*)*чинийи* значи „измрљати“ (у Елезовићевом Речнику кос.-мет. стоји: „*учинейи* са се: учинијо сам се (тј. упрљати се)“).

⁹ О овим изведеницама и њиховим могућим варијантним лексичким ликовима на тлу народних говора обавештава језичка грађа сакупљена у РЈА, РСАНУ и РМС.

¹⁰ Наши речници сведоче, додуше, и о постојању израза *бојар*, али се то лексичко решење није дубље укоренило у народу.

¹¹ Подсетимо се на овом месту на овде већ наведено обавештење С:иље Митковић: у говору села Јелашнице код Ниша људи не кажу *боји*, него *чини* или *варба*, па ипак — „занатлија који се бави бојадисањем зове се *бојација*“.

ња школе да се српски изражајни фонд што темељитије ослободи најупадљивијих турцизама — а међу такве спада творбени наставак *-ија*, *бојаији* почело претпостављати *фарбара* (придржавајући се принципа: кад већ мора да буде туђица, боље она што не подсећа на Турке, него на западну Европу).

У нашем времену, *фарба* и њен глаголски творбени дериват нашли су себи најчвршће упориште у фризерским салонима.

Ни *бојењем*, ни *бојадисањем* него само *фарбањем* данас сви називају онај посао из надлежности мајстора фризерског заната који подразумева наношење (вештачке) боје на нечију косу (евентуално обрве и трепавице, односно — кад је о мушкарцу реч — на бркове и браду). Кад се има у виду да смо *боју* одавно пригрлили као своју реч, док се на „туђинку“ *фарбу* многи од нас мрште, сасвим је природно запитати се зашто баш ту, у том конкретном случају, остајемо тако упорно при *фарби*; морају постојати неки посебни разлози за такво језичко понашање.

Ево тих „посебних разлога“:

Пре свега, термин *(о)бојиџи* је преширок — у том смислу што је употребив као прикладно име свакој радњи која се своди на украшавање нечега бојом, па било то „нешто“ цртеж, или собна таваница, или баштенска ограда, или каква тканина, или нешто пето... Глагол *фарбаџи*, посебно у обличкој верзији *са се (фарбаџи се)*, је, напротив, уско специјализовани израз — обавештава да је у датом случају посреди бојење људске косе, односно длаке уопште. При том се тај глагол савршено уклапа у постојећи лексички микросистем њему сличних глаголских јединица, тј. таквих чија је лексичка база такође преузета из туђег језика, а које значе наношење одређене хемијске творевине на одређени интегрални део људског створа у циљу његовог украшавања: *шминкаџи (се)*¹², *јудерисаџи (се)*, *ружсираџи (се)*, *карминисаџи (се)*, *маникираџи (се)*, па онда, разуме се, и *фарбаџи (се)*. Било би, штавише, противно духу језика да се, у том микросистему, *фарбаџи (се)* замени са *бојиџи (се)*; замислимо само до каквог би застоја у правилној комуникацији могло доћи кад би се питање *Зар се џи фарбаџи?*, постављено некој дами поводом боје њене косе, отелотворило у лексичкој верзији *Зар се џи бојиџи?*

Језик служи споразумевању међу људима, па је отуда склон прозирности значења, а несклон двосмислу; зашто бисмо га ми, из претеране пуританске нарогушености према *фарби*, силом гурали у ово друго?

¹² Констатујући да *бојиџи* може значити и „мазати бојом своје лице, косу и др.“, РСАНУ као илустрацију за ово наводи пример из језика Мите Живковића, који је у својој књизи *Босанчице* (штампаној 1897. године у Београду), написао следеће: *Није оно лице као џрије. Рекао бих, боји се, баш као и све Швабице*. Главни разлог томе што потоњи говорни представници српског језика нису следили избор Мите Живковића, већ су се определили за *шминкаџи се*, свакако је онај исти који је одредио да се, кад је коса у питању, не каже *боји се*, него *фарба се*.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Беговић 1887: Никола Беговић, *Животи и обичаји Срба-граничара*, Загреб.
- Динић 1988: Јакша Динић, *Речник џимочког говора*, Српски дијалектолошки зборник XXXIV, Београд, 11–316.
- Елезовић, Речник кос.-мет. дијалекта: Глиша Елезовић, *Речник косовско-мејхохијског дијалекта*, Српски дијалектолошки зборник VI, 1935, Београд.
- Живковић 1987: Новица Живковић, *Речник џиројског говора*, Ниш 1987.
- Златановић 1988: Драгољуб Златановић, *Речник џумачења џословица и џоређења у џиројском говору*, Српски дијалектолошки зборник XXXIV, Београд, 614–681.
- Митковић 1988: Смиља Митковић, *Лексика боја (у говору села Јелашнице, код Ниша)*, Друштвене промене и народно стваралаштво. Зборник реферата са научног скупа посвећеног двестогодишњици Бука Караџића, Ниш.
- Петровић 1973: Драгољуб Петровић, *О говору Змијања*. Посебан отисак из Зборника за филологију и лингвистику XIV/1–2 и XV/1–2, Нови Сад.
- Првуловић 1994: Борислав Првуловић, *Лексика боја у говору села Шћипићарца код Књажевца*, Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката, Ниш, 317–326.
- РЈА: *Рјечник хрватскога или српскога језика*, изд. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, изд. Матица српска, Нови Сад.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, изд. Српска академија наука и уметности, Београд.
- Скок, Етим. рјечник: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
- Шкаљић 1979: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, IV izdanje, Sarajevo.

Summary

Milka Ivić

ON BOJITI/FARBATI AND SOME OTHER MATTERS

Since in Serbian language the old Slavic term for 'colour', *mast*, became specialized to mean 'fat', two loanwords have been introduced into the vocabulary in order to denote 'colour' — *boja* is a word of Turkish origin and *farba* is a borrowing from German. The author throws light on the circumstances which favorize the use of *boja* and its derivatives (*bojiti*, *bojenje* etc.) to the disadvantage of the use of *farba* (*farbati* etc.). She calls, however, attention to the facts that there are special instances in which not *boja-bojiti* but *farba-farbati* happens to be the right lexical choice giving her explanation of that phenomenon.

ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК
(Филолошки факултет, Београд)

О ПЛАТИСЕМИЈИ

Аутор из синхроничне перспективе са становишта компоненцијалне анализе дефинише платисемију и разграничава је од сродних појава.

1. Термин *илајтисемија* наука о језику дугује Ирени Грицкат. Она је још давне 1967. године *илајтисемијом* назвала *широкозначност*, код нас је прва описала и дефинисала¹. Поновићемо то, понечим допунити, понечим осиромашити, и то исто објаснити са становишта синхроничне компоненцијалне анализе лексичког семантичког садржаја.

2. Говорећи о различитим типовима вишезначности И. Грицкат каже: „На првом месту срећемо статичну (а не динамичну, развојну) полисемију — назовимо је платисемијом (широкозначност, а не многозначност) — под коју се подводе они случајеви за које се ни историјски ни према данашњем језичком осећању не може тврдити да представљају било у ком правцу филијацију неког првобитног јединственог значења, апстраховање или померање. Нпр., немогуће је утврдити да је придев *велик* морао некад да означава просторну величину па се тек после претворио и у ознаку за нематеријалне димензије. У Речнику САНУ придев *велик* има у 14 тачака укупно 29 придевски дефинисаних значења, од којих ни једно није обележено као фигуративно, што је и сасвим исправно; сва значења (са делимичним изузетком неких сталних епитета или атрибута: велики кнез, Александар Велики, велики кашаљ итд.) у ствари су само могућности различитих номинација једне исте основне представе, зависно од тога с којом речју та основна представа контактира: велико гувно је пространо, велике очи — разрогачене, ти си већ велики — одрастао, велико јело и пиће — обилато, велика зима — љута, велика помрчина — густа, итд. Исто се може констатовати, рецимо, за глагол *ићи*: нема основа за претпоставку да би тај глагол морао некада значити само ход помоћу ногу, а да је казивање као „иду дани“ нека врста прене-

¹ И. Грицкат, „Стилске фигуре у светлу језичких анализа“, *Наш језик*, књ. 16, Бгд 1967, стр. 217–235.

сене представе о ходу на персонифицирано „дан“. *Ићи* је највероватније имало првобитно широко значење самоиницијативног или само-никлог кретања²; и ову хипотезу поткрепљује историјском широко-значношћу француског глагола *aller* и руског *идти*. Затим, И. Грицкат платисемију употређује са могућношћу употребе хиперонима наместо хипонима наводећи да се „поводом сваког цвркута обично ... каже да *ићица* цвркуће, јер се врсте птица не распознају или просто не познају“³. Даље, на истоме месту, с правом, каже: „На широкозначне речи подсећају и савремене мотивисане изведенице: *летилица*, *прикључак* и сл., које услед мотивисаности могу да значе много ствари, па су стога неприкладне за фигуративну употребу“. И још даље, И. Грицкат, опет с правом, закључује: „Појава платисемије везана је за именице, глаголе и придеве најширег значења“⁴, мада се ове појаве уочавају и код предлога и прилога. И на крају два корисна упозорења: „Кад је реч о прајезичким епохама, врло је тешко говорити о томе шта је сигурно било од почетка широкозначно, а шта представља давнашње преношење — рецимо, са просторних на временске појмове“, и „Треба имати у виду да у језику не влада генерално правило да се речи стварају првобитно ради именовања нечег конкретнијег, а да касније развијају апстрактнија значења“⁵.

2. А ево како ми, усвајајући схватања И. Грицкат, из синхроничне перспективе и са становишта компоненцијалне анализе дефинишемо платисемију и како је разграничавамо од сродних појава.

Платисемија је широкозначност, способност примарне (просте, неизведене) лексеме да у својој номинационој реализацији (нагласимо, увек су у питању номинациона, основна значења) именује два веома слична појма, референта⁶, односно способност лексеме да се номинационо реализује у два семантичка садржаја чије су и архисеме и семе веома сличне. Нпр. дефиниција основне семантичке реализације лексеме *глава* у Речнику САНУ гласи: *горњи део човечијег односно њедњи део живојинског њела у коме се налази мозак и главна чула*; у овој су дефиницији (а исто је и у речницима других језика) идентификована два референта, два денотата односно два појма — *глава човека* и *глава живојинье*. Како је идентификација двају референата у свим другим случајевима, сем у платисемији, и знак да су у питању две семантичке реализације, два значења једне лексеме, потребно је наћи објашњење за мултиреференцијалност платисемичних реализација. Објашњење ми видимо у типу референата односно у типу именованих семантичких садржаја; и у првоме и другоме семантичком садржају — *глава човека* и *глава живојинье* веома су сличне и архи-

² Ibid., 224.

³ Ibid., 224–225.

⁴ Ibid., 245.

⁵ Op.cit., 225–226.

⁶ Или и више веома сличних појмова, референата, што је теоријски могуће, али такав случај не знамо.

семе део *тела*, уз разлику *животињског или људског*, и семе нижега ранга *истакнути*, уз разлику *горњи или њедњи, округласти*, са главним чулима, уопште *важан, бићан део тела*. Изгледа да ове разлике у семама у овим семантичким садржајима нису довољне да би се у језичкој свести раздвојила ова два појма — *глава човека* и *глава животиње*; а нераздвојеност ових садржаја у језичкој свести огледа се, с једне стране, у томе што деца усвајајући ову лексему истовремено усвајају и њену способност именовања двају референата, а исто је и при усвајању страног језика, и, с друге стране, у томе што се ова два семантичка садржаја у готово свим речницима европских језика идентификују једном лексикографском дефиницијом, што значи да их и лексикографи схватају као једну семантичку реализацију, као једно значење.

3. А сад нешто што сматрамо важним. Референти у платисемантичним реализацијама нису истога лексичког ранга; један увек, колико ми засад знамо, припада лексемама оних семантичких поља која су способнија за индуковање семантичких процеса, за индуковање семантичког варирања и у оквиру полисемије, и у оквиру деривације, а други лексемама семантичких поља мање способних за оваква индуковања. У нашем случају један референт припада антропоморфизмима, а други зооморфизмима, те није, с обзиром на изразиту антропоцентричност и антропометричност семантичких дисперзија, тешко, и без посебних испитивања полисемантичке структуре лексеме *глава* и деривационог система коме је она у фокусу, закључити који од ових двају референата има виши лексички статус. А испитивања показују следеће. Све семантичке реализације лексеме *глава* (а има их преко 30) индуковане су елементима семантичког садржаја појма *глава човека*; једино је семантичка реализација *грло, брав; јединка роја, јатиа и сл.* дата под 4. в. у РСАНУ индукована синегдохом према семантичком садржају појма *глава животиње*, баш као што су и значења *особа, њјединац, личност и њореска глава* дата под истом тачком као а. и б. индукована синегдохом према семантичком садржају *глава човека*. Исто је и у деривационом систему коме је у основи лексема *глава*; готово сва морфолошко-семантичка варирања индукована су семантичким садржајем појма *глава човека*, нпр. *главан, главан, главџанда, главџанца, главџар, главџарда, главџарев, главџарија, главџарина, главџарица*, као и многе друге; само је неколико лексема индуковано семантичким садржајем појма *глава животиње*, као лексема *главаџи* са номинационим значењем *џомаџиџи главу из воде (о рибама)* или лексема *главџик* у секундарном значењу *оглав, улар*; и у једноме и у другоме случају, а и у другим таквим, поновимо, ретким случајевима, семантичко варирање индуковано је метонимијом или синегдохом (подврстом метонимије), као у лексемама *главаџи* и *главоџа* (и човек и мачор су *главаџи*, па су зато и један и други *главоџе*). И да сведемо — семантичка варирања платисемантичких семантичких садржаја овога су типа: индуктор свих варирања, и оних изазваних метонимијом (*он има добру главу*), и оних изазваних синегдохом (*он је глава њородице*), и оних изазваних метафором (*глава клина*)

по правилу је семантички садржај примарног референта; садржај секундарног референта може бити индуктор само метонимије или синегдохе, али никада и метафоре, што значи да се садржај секундарног референта у језичкој свести не декомпонује, већ се доживљава, или, боље речено, постоји у језичкој свести више као појмовни (готово као терминолошки), а мање као лексички садржај. На исти се начин понашају све лексеме које у номинационим реализацијама именују делове тела који су заједнички људима и животињама, особине људи и животиња (*леја жена, леја мачка*), процесе које врше људи и животиње (*једе човек, једе ѓас*), као и особине тих процеса (*убрзано дише човек, убрзано дише ѓас*).

4. Рећи ћемо нешто и о могућим начинима за разграничење платисемије од полисемије. Један је лексички, други је психолингвистички; први је основни, други је провера првога. Пођимо од онога што имамо у лексичком систему и покушајмо да укратко испитамо лексему *велик* (коју наводи и И. Грицкат). У оквиру тачке 1. *који је ѓо размерама изнад ѓросечног, нормалног (у једној или више димензија)* дата су три релативно блиска значења: а. *висок, дугачак; широк; дубок (високог нивоа)*. б. *ѓросѓран; круѓан; развијен, цивилизован*. в. *који ѓремаша ѓоѓребну меру; одвећ ѓросѓран*. Иако нам није циљ да редигујемо већ одштампане томове Речника, ипак морамо рећи да у овима случају имамо и омашки: значење дато под б. (али без синонима *цивилизован*, који се лексикографу наметнуо због последњег наведеног примера и синтагме *велики свеѓ*), изгледа да је основно, номинационо, што закључујемо према атрибутској семантичкој позицији у којој се по правилу реализује; значење дато под а. секундарно је јер се по правилу реализује у функцији предикатива. Разлике у семантичкој позицији као месту реализације указују на то да се ради о различитим значењима⁷; и значење дато под в. реализује се најчешће у функцији предикатива, што показује да в. није једнако са б, а семантичка компонента *несразмеран нечему, неодговарајући некоме* (која, додуше није наведена у дефиницији, али је наведени примери потврђују — *ципеле су му велике, капут му је велики*) одваја га и од онога што је дато под а, и од онога што је дато под б. Под тачком 2. дато је значење *разрогачен (о очима и ѓогледу: у изненађењу, чуђењу, радозналосѓи)*; оно се остварује само у заданој семантичкој позицији, само са лексичким партнером *очи*, што је довољан доказ ѓегове лексичке посебности, итд., итд. А све ово, или бар део ових доказа, можемо проверити и једноставним психотестом асоцијација; нпр. на лексему—стимуланс *велик* реакција неће бити *око*.

5. Све ово што смо рекли односи се на синхронично стање у лексичком систему; и управо је због тога, због таквога нашега полазишта и дефиниција коју дајемо за платисемију нешто ужа и друкчија од оне коју даје Ирена Грицкат; а историјски може бити и друкчије.

⁷ Исп. Д. Г. Премк, „О семантичкој позицији као месту реализације лексеме“, *ЈФ*, књ. 48, Бгд 1992, 13–23.

Не само да се могу из једнога значења издвајати нова, већ се могу од једне лексеме издвајати и више лексема, и то бива и чешће него што претпостављамо; нпр. од једнога индоевропскога корена *sep* у савременом језику имамо четири различите, хомонимичне лексеме: *конац*¹ = *нић*, *жица*, *влакно*, *џређа*; *конац*² = *завршни*, *последњи џре-нућак*; *конац*³ = *стијара мера за дужину која је износила 2 метра и 13 центиметара*; *конац*⁴ = *глежањ*, *чланак*. Или — од прасловенског корена *cos* имамо три хомонимичне лексеме *коса*¹ = *власи*; *коса*² = *пољопривредна алатка*; *коса*³ = *иадина брега*, *иланине*⁸.

6. Платисемија односно мултиреференцијалност је појава коју можемо имати у основним, примарним семантичким јединицама, тј. у основним значењима неизведених речи (као код лексеме *глава*) и у секундарним семантичким јединицама, тј. у дериватима који су добијени метонимијским варирањем (метонимијом или синегдохом), варирањем којему је индуктор у архисеми (као код лексема *главати* и *главоња*, како смо већ показали).

7. Три су појаве, колико засад знамо, сличне платисемији. Прва је, основна и најчешћа, она коју имамо у секундарним семантичким јединицама добијеним поновљеним метафоричким варирањем истога типа, тј. у секундарним значењима и дериватима тако добијеним, а која се своди на накнадно идеографско обједињавање различитих значења добијених истим творбеним моделом. Нпр. као друго значење лексеме *језик* обједињено општом дефиницијом *оно што је својим обликом слично језику (1)* дато је 14 различитих семантичких реализација: а. *комадић*, *џарче коже на обућу*⁹; б. *џомични део браве*; в. *зубчастии истакнућии део кључа*; г. *казалка на ваги*; д. *клајино у звона*, *звечак*; ђ. *џокрећини део чегрићалке*; е. *џокрећини део скрећинице*; ж. *дрвена шийка на шестџери џомоћу које се зашћезје ужје*; з. *део левче на колима*; и. *дугачко дрво у млину*; ј. *горњи*, *шиљати део јелека*; к. *џрамен џламена дима*; л. *узак*, *издужени комад земљишћиа*; љ. *џојшћие оно шћиио џодсећа на језик*. Ова значења међу собом нису повезана, она нису развијена једно из другог ланчаном дисперзијом, већ су сва радијално развијена из основног значења повезивањем сема које се односе на облик — *издужен* и *џокрећљив* (*џокрећљив* само у неким реализацијама) — полазног семантичког садржаја датог под тачком 1, са циљним семантичким садржајем сваког од наведених значења посебно. Наведено је 14 овако добијених значења, а могло их је бити и више јер је метафоричка дисперзија изазвана обличким семама процес чије се ширење не може ограничити, оно може захватити све појмове у чијем семантичком садржају имамо семе *издужен* и *џокрећљив*. Ово потврђује и последња дефиниција наведена под тачком љ., у којој је поновљено оно што је већ дато као општа идентификација; овај не сасвим коректан поступак, чини нам се, сведочи

⁸ Исп. и о другим таквим и сл. случајевима, Д. Г. Премк, „Полисемеија и хомонимија у српскохрватском језику“, *ЈФ* 40, Бгд 1984, 11–19.

⁹ Због потребе да економисемо са простором и временом наводићемо само делове дефиниција довољне за идентификацију појмова.

о томе да се лексикографу већ било досадило да набраја конкретна, да тако кажемо, ситна и неважна значења која потврђују примери наведени под овом подтачком: избијала су два дуга водена језика; не помажу исписани језици од папира на леђима и формуле на длановима; глечерски језици; из касе изиђе бели картонски језик¹⁰.

8. А сад да објаснимо зашто *језик на цијелама* и *језик на звону*, *звечак* или *белка*, *коза беле длаке* и *белка*, *сребрњак* није, према нашем схватању, платисемија, а *глава човека* и *глава краве* јесте. И у једноме и у другоме случају имамо статичну полисемију, само су ове статичности различитог типа. У првоме случају статичност је само у међусобној функционалној неповезаности, док динамичност постоји према индуктору полисемије; у другоме је случају статичност апсолутна, нема никакве динамичности која би претходила овоме стању зато што је у питању основна, немотивисана лексема и у основној, номинационој реализацији. То је један разлог, а други је тај што семантичке садржаје *глава човека* и *глава краве* повезује велика сличност, готово идентичност и архисеме и сема нижега ранга, док семантичке садржаје *језика на цијелама* и *језика на звону*, *звечак* повезују само семе нижега ранга. И још нешто с прагматичног становишта: различита је употребна вредност реализација овако добијених — једне припадају општеусвојеном лексичком фонду, као *језик на цијелама*, а друге баш и не припадају.

9. Други случај сродан платисемији, и близак првоме, имамо код деривата чија су различита значења добијена понављањем истог модела морфолошко-семантичког варирања¹¹. Нпр. *белка* је и *живојшња беле боје*, и *белчастиа воћка*, и *жена светилојлаве косе*, и *сребрњак*. И овде нема међусобног односа једнога значења с другим, већ су сва она радијално везана за мотивну реч.

10. И трећи случај сродан и најближи платисемији имамо у могућности употребе ширега појма, хиперонима наместо ужега појма, хипонима, што наводи и И. Грицкат. Ова је појава по типу семантичког варирања део синегдохе, али је за разлику од синегдохе, које је мало у језику¹² (мало је употребе имена дела какве целине за саму целину — *глава йородице*, *нейознајшо лице*) веома раширена у лексич-

¹⁰ Отвореност овога система потврђује и мали експеримент који смо извршили са децом од 7 до 9 година. Нашла сам један стари новчаник за ситнину који је имао преклоп са издуженим делом и који се затварао провлачењем тог дела кроз пређицу. Питала сам децу како се зове тај део, објашњавајући им да тренутно не могу да се сетим, и сви су одговорили: или *језик* или *језичак*. Овај експеримент потврђује и то да се у овом узрасту већ усваја и метафора.

¹¹ Исп. више о овоме — Д. Г. Премк, „О структури и семантици деривата“, *Наш језик*, књ. 30, св. 1–5, 76–81.

¹² Синегдохе је више у експресивном изражавању него у лексичком систему; више је примера типа *кад усјане кука* и *мојика*, *храни мајка два нејака сина на йреслицу* и *десницу руку*, него оних типа *глава йородице*, *нейознајшо лице* и сл., али то још увек не значи да *кука* и *мојика* у лексичком систему реализују семантички садржај *сељаци* (не може се рећи — они су мотике) или да се лексема *йреслица* реализује у систему као *рад* или *йређа*, *йредење*.

ком систему. Нпр. лексема *кѡла* означава и *возило на тѡчковима* (најчешће на четири тѡчка), али и *зайрежно возило*, и *аутомобил*, и *вагон*; или лексема *жѣна* значи и *особа њолно суѡройна мушкарацу*, и *она која је у браку*, и *суѡруга*; на исти начин *човек* значи и *људско биће уојишће*, и *зрео*, *одрастао мушкарац*, и *муж*, *суѡруг* (у неким крајевима); а лексема *народ* значи и *људи*, *људство уојишће*, и *народност*, *нација*, и *стѡновништво*, и *стѡновништво нижега слоја*, и *мноштво људи*, и *ѡродица*, *укућани*; на исти начин и лексема *земља* значи и *наша ѡланѣта*, и *којно*, и *земљишће*, и *држава*, и још што шта.

Овога типа семантичког варирања много је у ботаничкој и зоолошкој лексици, а он је, као регуларан и системски, искоришћен и у термилошкој класификацији и таксонимији појмова из ових области, само је овде, да тако кажемо, искоришћен у обрнутом смеру — од ужега појма ка ширем. Нпр. *грѣч* је и *слаѡководна риба дугачка до 40 см Perca fluviatilis из ф. Percidae*, и *ојишћи назив за рибе из ф. Percidae*; *мѡчка* је и *Felix domestica*, и породица звери *Felicidae*; а *кѡкош* и *кѡкошка* су и *Gallus domesticus*, и *Gallidae*; или *љубичица* је и *врста биљке Viola odorata*, и цела фамилија биљака *Violaceae*, и да не набрајамо даље.

11. Употреба хиперонима наместо хипонима, и кад у језику постоје посебне лексеме за шири и ужи појам (*ѡишћа* — *врбаца*, *славѡј*, *гѡлуб* и др.), и кад не постоје (*народ*, *земља*, *мѡчка*), веома је слична платисемији, али није платисемија. Код платисемичних семантичких садржаја имамо веома сличне и архисеме и семе, а код семантичких садржаја хиперонима и хипонима имамо исте архисеме, али различите семе, и по броју и по семантичким информацијама. Наиме, код хиперонима семе су општега типа, што се огледа у њиховој неспособности, или мањој способности за метафорична варирања; код хипонима семе су веома изражене и метафорички веома продуктивне.

12. Да на крају нешто кажемо и о лексикографским решењима платисемије и сродних лексичких појава. Платисемични семантички садржаји дају се у оквиру једне дефиниције (исп. *глава 1*). Метафоричка значења добијена понављањем истог типа варирања у оквиру једне полисемантичке структуре дају се као посебне подтачке обједињене општом дефиницијом у којој су наведене семе које су индуковале варирање (исп. *језик 2*). У полисемантичким структурама деривата различита значења добијена понављањем истог творбеног модела дају се као посебне тачке (не треба их давати као подтачке) јер су она развојно готово хомонимна (исп. *бѣлка*). Ово су устаљени лексикографски поступци; ако има и друкчијих, они су омашке, а не грешке у лексикографском систему. Код лексема где у полисемантичкој структури имамо употребу хиперонима наместо хипонима решења нису ни једноставна, ни устаљена, ни у нашој лексикографској пракси, ни у лексикографији уопште. Могли бисмо само предложити оквире у којима би требало тражити решења. Ако се хипероним употребљава

наместо хипонима, а хипоним има у лексичком систему и посебну лексему, онда би требало као прво дати значење хиперонима, па онда давати хипонимична значења, без обзира на то што је могуће да је лексема фреквентнија у хипонимичној реализацији, као што је случај код лексема *кдла* (у урбаном језичком стандарду фреквентнија је у значењу *аутомобил*); а да ли ће се хипонимична значења давати као подтачке или као тачке, зависи од самих значења, нпр. ако се једно хипонимично значење даље развија, као што се значење *зајрежна кола* метонимијски трансформише у *количина која сјаје у зајрежна кола*, онда ће се, највероватније, хипонимичне реализације давати као одвојене тачке¹³. Кад у лексичком систему не постоји посебна лексема за хипоним, као што је случај код лексема *народ*, мислимо, да би редослед семантичких реализација, ипак, морао ићи од општијег, ширег ка ужем, посебном, из простог разлога што је у највећем броју случајева тешко, или и немогуће, и из синхроничне и из дијакроничне перспективе, открити фокус полисемантичке дисперзије; а да ли ће то бити дато под тачкама или под подтачкама, опет зависи од много чега; нпр. у неким од значења лексема *народ* је именица која нема множину, а у другима је, пак, обична заједничка именица, и та значења треба раздвојити у посебне тачке. Највише је, што би се рекло, збрке и пометње у регистровању термилошких вредности заснованих на могућности употребе хипонима наместо хиперонима; прва је недоследност у томе да ли се ови појмови региструју као термилошки или не, нпр. уз номинациона значења лексема *гџвече*, *коза*, *кдњ*, *крџа* стоји квалификатор зоол., а уз лексему *кдкџш* не стоји; мислимо да би за случајеве када су у питању лексема које припадају и општем лексичком фонду и термилошком могла применити квалификација, што досад нисмо чинили, „и зоол.“ или „и бот.“¹⁴, која би, с обзиром на то да изостанак квалификације значи припадност општем лексичком фонду, значила да реч припада и општем и посебном лексичком фонду; нпр. за лексему *гџска* стајало би 1. и зоол. а. *домаћа љиџиџомљена љиџица љловуша издуженог враџи* *Anser domesticus карактеристичног гласа, која се гаји ради љерја, меса и јаја; женка ље љиџице (за коју се верује да је глџа)*. б. мн. назив за круџиџе љиџице љловуше рода *Anser* из ф. *Anseridae*; оџиџи назив за ф. *Anseridae*, а наглашавању припадности општем фонду допринело би и набрајање у дефиницији хипонимске јединице сема релевантних за семантичко варирање (у дефиницији датој под 1.а. у Речнику САНУ нема података о семама које се односе на облик, па, да тако кажемо, висе значења дата под 2. *врџи* *ноћног суда*; *божиџни колач* и др., баш као и експресивно значење *глџа*, *ограничена женска особа*); у дефиницијама хиперонимских значења не би требало наводити семе зато што је семантички садржај и хиперонима и термина (а овакви су хипероними ближи термилошкој лексици) готово само појмовни,

¹³ Напомињемо да код лексема *кола* није тако поступљено.

¹⁴ Овакве квалификаторе требало би стављати код свих лексема које припадају општем лексичком и неком посебном термилошком систему. Нпр. *језик* м 1. и анат.

у њему су семе мање изражене, у њему је битна појмовна вредност, архисема¹⁵.

13. И једна напомена за сам крај. Лексикографска решења претходе нашим теоријским знањима, те узрок лексикографским несналажењима треба пре тражити у спорости наших теоријских сазнања него у лексикографској невичности.

Summary

Darinka Gortan-Premk

ON PLATYSEMY

Platysemy or the broadness of meaning is the capability of the primary (underived) lexeme in its fundamental meaning to designate two very similar concepts, i.e. referents.

¹⁵ Д. Г. Премк, „О месту термина у лексичком фонду“, *НСС у Вукове дане*, књ. 18/1, Бгд — Нови Сад 1988, 15–21.

СТАНА РИСТИЋ

(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ЕКСПРЕСИВНА И СТИЛСКА УПОТРЕБА ЗБИРНИХ ИМЕНИЦА СА СУФИКСОМ *-ИЈА*

У раду је на примеру збирних именица деривираних суфиксом *-ија* ука-
зано на логичко-семантичку заснованост функционалности употребе и експе-
сивног значења збирних именица у савременом српском језику.

0.1. Именице са суфиксом *-ија* у савременом српском језику представљају продуктивну категорију са широким дијапазоном значења, било да су деривирани од основа домаћег било од основа страног порекла. Највећи број мотивисан је именичким основама из различитих значењских класа, поткласа и нижих хијерархијских група, што се јавља као један од отежавајућих фактора за свеобухватно и систематизовано сагледавање модификаторске функције самог суфикса *-ија* и његове полисемантичности. Ситуацију у савременом језику компликује и чињеница да су многе наслеђене и новоприхваћене позајмљенице овог типа улазиле у српски језик као већ оформљени деривати чија је фонетско-фонолошка адаптираност знатно повећала број и продуктивност изведеница са суфиксом *-ија* (било да се јавља сам било у комбинацији са другим суфиксима — Бабић наводи 32 суфикса са завршетком на *-ија*, Бабић: 1986, 180). То су именице типа: *економија*, *филозофија*, *дијалектологија*, *еинографија*, *бирокраијија*, *демагогија*, *драмаијургија*, *лимарија*, *стиоларија*, *иандурија*, *дактилографија*, *богословија*, *шишамарија*, *иатиријаријија*, *изуманија*, *аристокраијија*, *момчадија*, *свињарија*, *свашијарија*, *џиганија*, *клейтиоманија*, *мангуиарија*, *дерладија*, *дечурлија*, *јунадија*, *ииладија*, *иогибија*, *иовалија*, *Србија*, *Југославија*, *Русија*, *Србадија*, *Турадија*, *Џиганија*, *Шокадија* и сл.

0.2. У прегледаним граматикама и приручницима именички деривати са овим суфиксом предствљају се углавном према мотивационим основама (као основе најчешће долазе именице које означавају особу), па су у оквиру таквих група издвојена следећа значења деривата: 1) делатност којом се бави особа именована основом, 2) дело које је учинила та особа, 3) место где се делатност обавља или место пребивања, 4) називи покрајина и земаља, 5) збирно значење (најчешће од збирних именица које означавају младунчад и младе особе

као и од градивних именица са значењем предмета), б) значење етника и 7) разна апстрактна и друга појединачна значења (Бабић: 1986, 180—185)¹.

1.1. Предмет разматрања у нашем раду јесу збирне именице деривирани суфиксом *-ија*, које се употребљавају и као експресивна средства за функционалностилско и прагматичко нијансирање садржаја. Овај деривациони модел није продуктиван у савременом српском језику и обухвата ограничен број наслеђених јединица, од којих се већина може сматрати застарелим. Њихова употреба везана је за непрестижне идиоме разговорног језика (народни, покрајински, жаргонски) или за интимније комуникације (у кругу породице, пријатеља или познаника). То су именице типа:

I са значењем особа:

1. по узрасту: *балавадија* (*балавардија*, *балавурдија*, *балавандерија*), *дерладија*, *дечурлија*, *клинчадија* (*клинчурија*), *млађарија*, *момчадија* (ова последња могла би се сврстати и у следећу групу);

2. по полу: *женскадија*, *мушкадија*;

3. по понашању, статусу и професији: *барабија* (*бараберија*), *мангуљарија*, *џоганија*, *цинџарија*, *койлија* (*койладија*), *сийнарија* (*сийнурија*), *мурија*, *џандурија*;

4. по етничкој/верској припадности: *Србадија*, *Турадија*, *Бугарија*, *Балканија*, *Влашчадија* (*Влашчадија*), *Мађарија*, *Немчадија*, *Циганија*, *Цинџарија*, *Швабурија*, *Шокадија*;

II са значењем животиња: *ждребадија*, *зварадија*, *зечадија*, *јунадија*, *џашчадија*, *џиладија*;

III са значењем ствари, предмета: *сийнарија* (*сийнурија*), *звожђурија*.

Највећи број чине изведенице чијим се мотивационим основама именују особе по узрасту, полу, понашању, статусу, професији и етничкој/верској припадности. У мањем броју јављају се изведенице са основинским значењем младунчади животиња, а са значењем ствари, предмета јављају се само појединачни примери.

1.2. У основи већине изведеница јављају се већ деривирани збирне именице са суфиксом *-ад* или уопште збирне именице (нпр. *дечурлија*), тако да се дуплирањем суфикса истог значења, као нарочитим стилским поступком, најчешће остварују различити експресивни ефекти и прагматички садржаји. Други примери, било да се јављају само са суфиксом *-ија* (нпр. *барабија*, *койлија*, *џоганија*, *мурија*, *џандурија*, *Бугарија* и сл.) било у комбинацији овог суфикса са другим суфиксима (*-(j)арија*, *-урдија*, *-(j)урлија*, *-ерија*), осим значења

¹ На Бабића се позивамо (в. лит.) зато што смо више података о именичким дериватима са суфиксом *-ија* нашли код њега него код других аутора у прегледаним граматицама и приручницима. Код других су они представљени уопштено или делимично, поред осталих разлога и зато што је већина ових деривата страног порекла. Исп. Даничић: 1876, 76—78; Маретић: 1899, 318; Стевановић: 1975, 465—467; М-В:1990, 207.

збирности, реализују и експресивна значења. И код ових других употреба суфикса *-ија* остварује се као нарочити стилски поступак, али у њиховом случају то је поступак за интензификацију експресивности која је код већине примера већ садржана или у мотивационој основи или у суфиксним сегментима пејоративног типа којим се та основа проширује.

2.1. Наведени тип експресивних именичких деривата са збирним суфиксом *-ија* реализује садржаје углавном негативне (пејоративне) конотације, чији функционалностилски ефекти нису до сада у србистици били предмет посебног разматрања. Неинтересовање за деривате овог типа може се правдати непродуктивношћу и застарелешћу њиховог творбеног модела у савременом српском језику. Међутим, са становишта историје српског језика, као и са становишта карактеристика категорије збирности у његовом лексичком систему, разматрање и овог типа збирних именица може имати значаја на више планова: на мотивационо-прагматичком и функционалностилском плану њихове употребе, на плану утврђивања језичке способности корисника српског језика — његове језичке личности за адекватну и креативну употребу јединица овог типа, на плану учења српског језика, на плану превођења, као и на дијахроном и компаративном/контрастивном плану (Буркхарт: 1989, 288–312).

2.2. Имајући то у виду, ми ћемо покушати да представимо оне елементе експресивних именица² са збирним суфиксом *-ија* који су евидентни у реализацији њиховог лексичког значења³, а који могу бити релевантни и за наведене планове у вези са збирним именицама и категоријом збирности у српском језику.

3.1. Збирни суфикс *-ија* код именица наведеног типа у савременом српском језику, као што смо већ истакли (в. т. 1.2), употребљава се као стилско средство за експресивно и функционалностилско диференцирање садржаја, па експресивна и стилски маркирана значења код деривата овог типа сматрамо примарним у односу на њихова неекспресивна значења која се реализују секундарно. Ова неекспресивна (неутрална) употреба потврђује се углавном у примерима из старијих извора, народних песама или збирки покрајинске лексике, тако да се таква употреба данас може сматрати застарелом, народном или покрајинском.

² О општим карактеристикама експресивне лексике и о лексичко-семантичкој структури неких њених типова в. Ристић: 1994, 537–542; 1995, 125–133; 1996, 57–78.

³ У лексикографском представљању експресивних именица са суфиксом *-ија* у Р. САНУ и Р. МС испољена је велика неуједначеност, и у начину дефинисања и у употреби квалификатора. Углавном је евидентирана њихова збирност, а експресивна функција врло ретко је евидентирана (понекад и неадекватним квалификаторима: исп. употребу квалификатора уз именице: *женскадија*, *мушкадија* и *гвожђурија* у Р. САНУ), а примери њене реализације нису издвајани од неекспресивних примера. Експресивност је запажана углавном код именица чија је мотивациона основа носилац експресивног значења (пр. *клинчадија*, *кошчија*).

3.1.1. Примере⁴ реализације лексичких значења експресивних збирних именица представимо према наведеним групама.

I са значењем особа:

1. По узрасту:

а) Примери експресивне употребе са негативном (често пејоративном) конотацијом у смислу игнорисања, омаловажавања: — Мозак, браћо, да бирамо за посланика, а не сељачку *балавурдију*! Јесам ли вам ... казао ... да овдје нема пљачке, дроњава сврбљива *балавандија* ... ? Зар ја да изгубим два месеца са овом *дерладијом* узалуд? [Ћир-Моша] само се тада нашао увређен и изостао [из кафане] неколико дана тужећи се на безобразну *дечурлију* која не поштују старост. Проклета *дечурлија* је управо те сате бирала да нападне дуд. Заптије разгоне *ћечурлију*, али залуд. Рекли су му да у њега нема ... истинољубља и да је гори од распојасане *млађарије*.

б) Примери експресивне употребе са хипокористичком конотацијом у смислу фамилијаризације садржаја (функционалностилска употреба) — *Дечурлија* је већ отишла у школу, па нема ни њихове граје и вијања по сокаку. Човеку дође да помисли ... да су његови синови и остала „*млађарија*“ у праву. Помијеша [се] са осталом *дерладијом* на улици. У ... двориште уђоше та Јелина *дерладија*, два младића висока и угледна. Не може да разуме нешто што сви они, *клинчурдија*, ђаци, знају. Ја видим да је моје време прошло и да с вама, *млађаријом*, не могу заједно. Могло се чути љубавног пецкања *момчадије* и дјевојачког кикотања. С улице допреше усклици неке веселе *момчадије*. Како је, *момчадијо*? — Добро, друже команданте, — у хору одговара курсистичка братија.

в) Примери неекспресивне употребе из непристижних идиома: — Дођу туна и старији људи да гледају што *млађарија* чини. Данас је у руској војсци одношај официра према *момчадији* много другчији.

2. По полу:

а) Примери експресивне употребе са негативном конотацијом у смислу игнорисања, дистанцирања, омаловажавања и сл. односа и предрасуда: — Поседају у топлој соби ... Све сама *женскадија*. Ви сте се запиљили у *женскадију*. Изгледа да се стиде што су остали са *женскадијом*. Није искључено да се у ово мушко коло ухвати и која млада дјевојка, када хоће пред *мушкадијом* да покаже своју снагу и издржљивост. Ја не вјерујем ни теби к'о ни другоме. Сва су *мушкадија* једнака.

б) Примери неекспресивне употребе из непристижних идиома: — Доспјела ми *женскадија* за више наобразбе. *Женскадији* испред куће поиспадале из руку игле и преслице. Младеж и *женскадија* се похватили у коло. *Мушкадија* се делила по годинама узраста на три

⁴ Већина примера узета је из Р. САНУ и уз њих се неће наводити овај извор, док ће уз примере Р. МС бити наведен и извор (скраћенице извора в. у литератури). У раду смо навели само оне именице које су потврђене у наведеним изворима, мада је њихов број већи, што би, вероватно, показали и други (речнички) извори.

класе: на дечаке ... на *момчадију* ... и на мужеве. Сва *мушкадија* у један глас почимљу пјевати ... а женскиње прихвате вазда другу половину истога стиха. Вјенчање било готово, младу одвели у одају, а *мушкадија* остала у чардаку.

3. По понашању, статусу, професији:

а) Примери експресивне употребе са пејоративном конотацијом: — Охо, охо, *барабидо* љута, зар не видиш младог господара? Латинска је то *койлија*. За ону *мангуйарију*, која из дана у дан све више пада у апсане, подићи занатску школу. Гомиле организоване сокачке *мангуйарије* ... терорису на нечувен начин мирне грађане. Застајкује сваки час ... грди сељаке и *мангуйарију*. Моје место није на ледини са чаршијском *мангуйаријом*. *Поганија* је све ово! Да је он овде, јадно дете моје, не би вам то пало напамет, *џоганијо* једна! (Р. МС). Мед таквом *џинџаријом* [трговцима] да још дуље ... дане губим ијед гутајући (Р. МС). — Идеш ... по корсу, између оне латинске *сийнарије* (Р. МС). Ми ћемо бити велика господа, па нам неће ни доликовати да се мешамо са таквом *сийнуријом* (Р. МС).

4. По етничкој/верској припадности:

а) Примери експресивне употребе са негативном конотацијом у смислу омаловажавања, подсмевања, презирања и поруге (ругања): — А засједе силна *Бугарија*, / *Бугарија* с оном *Влашчадијом*. *Бугарију* зови у помоћи, / Она ће ти, Марко, брзо доћи. Не ћу [се] никад више огледати с *џинџаријом* и с *бугаријом*. Ту се нађох међ самом *Мађаријом*. Око њих *Џиганија*, женска, мушка, стара, млада (Р. МС). Газдинска деца и мангупчићи ... хитали су у махалу са краденим стварима ... да са *Џиганијом* све то страће (Р. МС). Викао [је] и хулио на Нијемце и на све своје земљаке из царства аустријскога, називајући их: Швабама и *Швабуријом* (Р. МС). Ех, ефендум бенум ... То ти је Пеко и друга *Влашчадија*. Русто паде — кликну Србадија, а уздахну листом *Турадија* (Р. МС).

б) Примери експресивне употребе са хипокористичком конотацијом у смислу фамилијаризације садржаја (функционалностилска употреба): — Русто паде — кликну *Србадија*, а уздахну листом *Турадија* (Р. МС). Подигла се листом *Балканија*. Дајбоже да се видимо опет светла образа, тамо преко, па да као српски официр, дигнеш ону заведену *Мађарију* на оружје.

II Са значењем животиња:

а) Примери негативне експресивне употребе (љутња, незадовољство, чуђење и сл.) у смислу афектизације садржаја (функционалностилска употреба): — Кренуо је [у лов] да што раније стигне, да начини русвај мед том *зечадијом*. Ма да раним какво право благо, не би ни жалио, него некакву *јунадију*, која не ваљају оног што поију. Видим пасе и чепрка ти боже знај колико *џиладије* (Р. МС). Покуписмо женскадију, дечурлију и *џиладију* и отпависмо их што даље (Р. МС). Ко хоће да му сва кућа оживи којекаквом *џоганијом*, онда само нека увече не пере судове (Р. МС).

б) Примери неекспресивне употребе из непрестижних идиома: — Једном отиђе цар у лов са свом својом пратњом ... Па некако ловећи *зверацију* дођу близу куће. Негдје у пећини био се разболио лав, цар од све *звјерадије*. Мој Шароња ... рогом закачи лиснату грану, повија је и снижава толико да је краве и *јунадија* могу језиком дотицати.

Именички деривати са суфиксом *-ија* којим се именују младунчад животиња, по самој природи денотата, везани су за употребу у руралним срединама народног језика и покрајинских идиома, па у употреби, како показују примери, функционишу или као експресивна или као неутрална средства за функционалностилска обележја наведених идиома.

III Значење ствари, предмета:

а) Примери експресивне употребе са пејоративном конотацијом: — Кад су му [Хајдук-Вељку] ђулад нестала пунио је топове са кантарским ђулићима и *гвожђуријом*. У мањој одаји било је огњиште ... нека изанђала *гвожђурија*. Леже вагони боје рђе, крцати балванима и разноврсном *гвожђуријом*. Видим ново одело ... а за појасом режи та старомодна *гвожђурија*. Распала се и стара зарђала феудална *гвожђурија*, која је везивала македонског сељака.

б) Примери неекспресивне (специјалне) употребе (функционалностилска употреба): — У дућану се продавала *гвожђарија*, поглавито турпије и алат од прекаљеног челика. Уз тезгу цакови ... На другом крају *ужарија*, *гвожђарија*, *дрвенарија*. Немци су ... претворили га [Лагум] у складиште за крупну *гвожђарију* и *дрвенарију*. Воз је јурио ... лупао точковима, тресао *гвожђарију* и хуктао.

Деривати типа *гвожђарија* (*гвожђија*) и *дрвенарија* мотивисани градивним именицама, реализују неекспресивно значење збирности

⁵ Овај творбени модел са градивним именицама у мотивационој основи продуктиван је у савременом српском језику, па имамо примере типа: *дрвенарија*, *сиа-кларија*, *кожарија* и сл. Овакво издвајање појединачних једнородних ентитета као начин „опредмећивања, уобличавања материје“ (Ивић, нав. дело) може се разматрати и као посебан вид партикуларизације (фрагментизације) остварене на творбеном плану збирним суфиксима (у нашем случају суфиксом *-ија*). (О партикуларизацији (и) фрагментизацији лексичким средствима уопште, а посебно у категорији градивних именица и именица са значењем неодређеног мноштва в. Ивић: 1983, 21–36). Издвојени појединачни предмети „материје“ могу варирати или по квантитету (димензијама и количини) или по квалитету, што се на плану творбе може формално реализовати преко збирних именица и/или преко аугментативно/деминутивних заједничких именица. Тако у нашем корпусу имамо примере неекспресивних збирних именица типа: *гвожђарија*, *гвожђија* према експресивним (аугментативно-пејоративним) збирним, типа: *гвожђурија* с једне стране, а с друге примере оба типа према аугментативно-пејоративним или деминутивно-хипокористичним заједничким именицама типа: *гвожђерина*, *гвожђурина*, *гвожђуишина*, *гвоздурина*, *гвожђушина* и *гвожђурак* (в. Р. САНУ). Квантитативне и квалитативне компоненте значења, не само код аугментативних/деминутивних заједничких именица, него и код збирних именичких „творбених партикуларизатора“ (мој радни термин, у смислу истакнутих термина, према Ивић, у овој напомени), подложне су субјективној оцени, па је то и разлог због чега се и код збирних именица реализују пејоративне/хипокористичне компоненте значења или други типови експресивне употребе.

„предмети израђени од гвожђа/дрвета и сл.“⁶ и употребљавају се у професионалним идиомима (специјална употреба). Међутим, ако збирне именице наведеног типа, у вези са истим предметима, актуелизују неку њихову квалитативну карактеристику, типа „стар“, „неизгледан“, „непотребан, одбачен“ и сл. (која изазива субјективну оцену и емотивну реакцију), њихова употреба, и у правом и у фигуративном значењу, добија експресивни карактер, што показују наши примери.

Пример *ситнарија* (*ситнурија*) у експресивном значењу „ситне ствари, ситнице, маленкости“ реализује се као заједничка именица, али у фигуративној употреби, осим експресивног, реализује и збирно значење „људи нижег друштвеног или службеног положаја“, па смо примере овакве употребе сврстали уз именице са значењем особа по статусу (в. пр. код те групе им.).

3.2. У лексичком значењу разматраног сегмента збирних именица са суфиксом *-ија*, како смо показали примерима из корпуса, експресивно значење реализује се као примарно, јер се употребом именица овог типа актуелизују неке особине, карактеристике издвојеног, недељивог мноштва ентитета. Ако такве актуелизације нема у употреби ових јединица, што је код већине секундарна појава, оне реализују неекспресивна значења. Оваква значења у савременом језику су функционалностилски обележена (било специјалном употребом било употребом у непрестижним идиомима).

Функционалностилска маркираност примарно експресивних збирних именица реализује се углавном као фамилијаризација садржаја, погодна за успостављање неофицијелне комуникације из различитих прагматичких разлога. Овакав тип функционалностилске маркираности такође представља специфичну карактеристику експресивних збирних именица.

4. Функционалностилска маркираност, као битно обележје збирних именица, евидентирано је тек у савременијим логичко-семантичким и етнолингвистичким приступима категорији збирности (Буркхарт: 1989, 288–312). Указано је и на то да збирне именице као стилска средства пружају велике могућности за стилско нијансирање у писаном и говорном језику и у различитим функционалним стиловима. Наше истраживање на лексичком значењу једног типа збирних именица показало је да је њихов стилски потенцијал заснован на њиховом општем лексичко-граматичком значењу. Оно се најопштније представља као исказивање множине јединки као целине, као неде-

⁶ Осим традиционалног приступа збирним именицама као граматичкој категорији која је разматрана углавном са структурног становишта на равни сингуларно-плуралске категорије, постоје и новији другачији приступи засновани на семантичким и логичким критеријумима (Ивић: 1983, 9–36; Буркхарт; 1989, 288–312; ЛС: 1990, 473). У раду Дагмар Буркхарт, која збирност разматра као логичку величину агрегат, негира се јединство истих (истородних) предмета (ентитета) као основна карактеристика збирности, него се истиче јединство (спајање) различитог: објеката исте класе и њиховог међупростора (при чему се међупростор схвата као просторно-временска или нека друга релација ситуираних елемената).

љиве укупности једнородних предмета⁶. Такво значење има логичке и мотивационо-прагматичке аспекте. Са логичке тачке гледишта јединство исказано збирним именицама представља реалност вишег поретка, што има више импликација на језичком плану. Тако се збирност с једне стране додирује са граматичком категоријом броја, а са друге с лексичком категоријом градивности (маса, „материје“, неди-скретне супстанце). Међутим, за разлику од градивности збирност је само на сигнификативном плану јединство, док је на денотативном плану множина, мноштво. Иза збирног имена увек стоји неки ред дискретних ентитета, који су у крајњој мери увек потенцијално бројиви. Али за разлику од категорије броја збирност актуелизује не толико количину колико квалитет — једнородност, недељивост, свеукупност предмета. Она се заснива на опозицији „један предмет — класа, свеукупност једнородних предмета“, а категорија броја на опозицији „један предмет — више него један (много)“ (ЈС: 1990, 473).

5. Употреба збирних именица у сфери „човек, особа“ додатно је условљена елементима који са антропоцентричног становишта захтевају посебне приступе и кад је у питању њихова неекспресивна и експресивна функција. Јединство, свеукупност, недељивост мноштва људских јединки јесте квалитативна карактеристика која субјективно може бити оцењена — интерпретирана као позитивна или негативна, што је у најопшტიјем смислу условљено позицијама „ми“ — „они“. Ова позиција одражава функционално-семантичку ситуацију дистанце⁷, чији видови у употреби збирних именица имају личне (ситуационо актуелне) и друштвено-историјске аспекте реализације.

5.1. Наведени примери употребе експресивних збирних именица на *-ија* указују на неке могућности испољавања тих различитих видова. Тако примери експресивне употребе пејоративног типа одражавају ситуацију дистанце из „ми“ позиције у исказивању недељивости, јединства мноштва људских јединки у позицији „они“. Ово јединство на основу прагматичких циљева, из личних или друштвено-историјских разлога, најчешће се оцењује и доживљава као непријатељство, ривалство (по узрасту, полу, етничкој/верској припадности, професионалном, социјалном статусу и сл.) или као презирање, ниподаштавање, игнорисање јединства као дезиндивидуализације, обезличавања (аморфности).

Ублажавање дистанце овог типа условљавају другачији прагматички циљеви, у којима преовлађује тежња за кооперативне, пријатељске односе, за зближавање, сарадњу и сл., што показују примери експресивне хипокористичне употребе. У њима збирне именице функционишу као функционалностилска средства за фамилијаризацију садржаја, при чему се актуелизација јединства, недељивости мноштва „других“ интерпретира као повољна околност за постављене прагматичке циљеве (в. пр. тог типа).

⁷ Појам је употребљен према појму „функционално-семантичка ситуација персоналности“, код Химик: 1990, 97—100.

5.2. И један и други начин употребе експресивних збирних именица из „ми“ позиције у ситуацији дистанце може се разматрати и са становишта говорне норме и културе опхођења. Употреба збирних именица у првом случају сматра се као непожељан, некооперативан, груб, увредљив начин дистанцирања, док се у другом случају њихова употреба сматра пожељним, примереним и кооперативним начином.

5.3.1. Са друштвено-историјског аспекта у овом смислу нарочито је занимљива употреба збирних именица за именовање припадника по националној/верској припадности. Иако су збирне именице овог типа са суфиксом *-ија* застареле и припадају народном језику (примери су углавном из народних епских песама), њихова употреба нарочито је илустративна за одсуство толеранције у ратним и нестабилним политичко-идеолошким приликама у неком времену. Из времена сукоба српског народа са припадницима других народа и конфесија у прошлости сачуване су пејоративне збирне именице типа: *Турадија*, *Швабурија*, *Мађарија*, *Бугарија*, *Шокадија* и сл. (в. пр.), а из садашњег времена обновљене националне и верске нетрпељивости на нашим просторима у савременом политичко-идеолошком језику супротстављених страна појачана је употреба збирних именица, истина другачијег деривационог модела, па имамо примере типа: *Српсџиво*, *Албансџиво*, *Хрвајсџиво*, *муслимансџиво*, *кајоличансџиво* и сл.⁸ Пејоративност етника *Циганија* (појачана само суфиксом *-ија*) и његово фигуративно значење (*циганија*) „непоштен поступак или понашање“ (Р. МС) одражава традиционалне предрасуде према припадницима тог народа, присутне до данас код корисника српског језика.

5.3.2. Примери експресивне хипокористичне употребе збирних именица овог типа из „ми“ позиције у ситуацији дистанце одражавају тренутно или традиционално пријатељске односе према припадницима друге националности/конфесије (в. пр. за *Балканија* и *Мађарија*)⁹, или су толерантан однос и одсуство нетрпељивости условљени лингвистичким факторима, јер су именице овог типа могле означавати и „млађе припаднике“ неке нације/вере.

5.4. Збирне именице са суфиксом *-ија* за именовање људи, особа реализују експресивност позитивног типа и у ситуацији дистанце у којој се опозиција „ми“ — „они“ неутралише, јер се актуелизовано јединство, недељивост односи на припаднике (мноштво) „ми“ позиције. У нашем корпусу такву употребу илуструје пример хипокористичне употребе именице *Србадија*.

5.5. Примери нам показују да употреба збирних именица за именовање мноштва људи, особа без актуелизовања дистанце, незави-

⁸ Негативну конотацију у ситуацији дистанце из „ми“ позиције, индикативну за одређено време и друштвено-социјалне прилике, осим експресивних збирних именица на *-ија*, реализују и збирне именице типа: *сељашџиво*, *радничџиво*, *свејина*, *руља*, *раја*, *младеж*, *омладина*, *деца*, *мајорџиње*, *стареж*, *женскиње*, *мушкиње*, *сиротиња*, *голошња*, *јослуга*, *јрайња*, *госјода* и сл.

⁹ У исту категорију спадају и именице: *Грчадија* и *Цинцарија*, за које нисмо нашли примере.

сно од актуелизоване „ми“/„они“ позиције, нема експресивне него функционалностилске ефекте. То су ситуације у којима се, из прагматичких разлога, примарне актуелизације јединства, целине мноштва оцењују и интерпретирају као позитивне карактеристике у смислу колективизације, савезништва, кооперативности и сарадње, нужне у заједничким пословима и интересима и пожељне нарочито у политичком, војном, државном (државничком) и сл. деловању. Зато су збирне именице не само са суфиксом *-ија*, него и са другим суфиксима, типа: *армија, байџерија, артиљерија, њешадија; делегација, администрација, дипломатија, председништво, руководство, судство, школство, здравство, изасланство* и сл. карактеристичне и бројне у професионалном, административно-политичком и војном лексикону.

6. Употреба збирних именица уопште, а посебно употреба експресивних збирних именица, у ситуацијама када постоје могућности употребе и плурала, није условљена само лингвистичким факторима, па ни факторима објективне реалности, него примарно субјективним факторима: оценом актуелне ситуације и мотивационо-прагматичким циљевима субјекта именованог/говора (Буркхарт: 1989, 228–312). Субјективна оцена и избор чини овакву употребу збирних именица стилски маркираном, на основу чега се и ове јединице сврставају у ред средстава за функционалностилско и експресивно нијансирање садржаја, и то не само у разговорним него и у престижним идиомима писаног и говорног језика. Ова стилска димензија њихове употребе у српском (или неком другом) језику не сме се занемаривати. У противном, олако замењивање збирних облика плуралским при учењу језика, а нарочито при превођењу, није само погрешан, некоректан стилски поступак који лишава садржаје разних емотивно-експресивних и социјално-политичких конотација, него и погрешан поступак на језичкоидеолошком плану (Буркхарт: 1989, 288–312).

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Бабић: 1986 Babić Stjepan, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, JA-ZU, Globus-Zagreb, Zagreb, 180–185.
- Буркхарт: 1989 Burkhart Dagmar, „Kolektiva in den Balkansprachen“, *Kulturraum Balkan*, Dietrich Reimer Verlag, Berlin — Hamburg, 288–312 (коришћено према преводу мр Елијане Грујић, који се припрема за штампу).
- Даничић: 1876 Даничић Ђура, *Основе српскога или хрватскога језика*, Београд, 76–83.
- Ивић: 1983 Ivić Milka, „Izbrojivost onoga što imenica označava kao gramatički problem“, *Lingvistički ogledi*, Prosveta, Beograd, 9–36.
- ЛС: 1990 *Лингвистический энциклопедический словарь*, Москва, „Советская энциклопедия“, 473.
- Маретић: 1899 Maretić T., *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 318.
- М–В: 1990 Mrazović Pavica, Vukadinović Zora, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci — Dobra vest, Novi Sad, 197–198, 207.

- Ристић: 1994 Ристић Стана, „Конотативни аспекти значења експресивне лексике“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVII/1-2*, Нови Сад, 537–542.
- Ристић: 1955 Ристић Стана, „Универбизација као средство експресивизације разговорне лексике“, *Јужнословенски филолог LI*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 125–133.
- Ристић: 1996 Ристић Стана, „Типови експресивне лексике у савременом српском језику (модел 'особа + психичка и морална особина')“, *Јужнословенски филолог LII*, САНУ и Институт за српски језик, Београд, 57–78.
- Р. МС *Речник српскохрватског књижевног језика III–VI*, Матица српска, Нови Сад.
- Р. САНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I–XIV*, САНУ, Београд.
- Стевановић: 1975 Стевановић Михаило, *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд, 183–186; 465–467.
- Химик: 1990 Химик В. В., *Категория субъективности и ее выражение в русском языке*, Издательство Ленинградского университета, Ленинград, 97–100.

Summary

Stana Ristić

EXPRESSIVE AND STYLISTIC USAGE OF THE COLLECTIVE NOUNS WITH THE SUFFIX *-IJA*

The author tackles the problem of the functional stylistic usage of the collective nouns in modern Serbian language, based on the lexical meaning of the expressive collective nouns with the suffix *-ija*.

This study shows that owing to the functional stylistic usage and expressive meaning, collective nouns become one of the lexical stylistic means, and in many cases they are unequal to the forms of plural with the neutral style. This must be kept in mind especially when choosing the equivalents in various situations: in functional stylistic nuancing of the written and spoken language content; in learning Serbian as a foreign language; and in translating. Otherwise, the Serbian speakers risk infringing the functional stylistic norm, and betraying ideological-linguistic principle of the linguistic units usage.

РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ
(Филолошки факултет, Београд)

О НЕКИМ ПАРАДИГМАТСКИМ ЛЕКСИЧКИМ СКУПОВИМА

Аутор у овом раду класификује парадигматски повезане лексичке скупове према различитим критеријумима.

1. Лексику је могуће класификовати на разне начине — парадигматски, синтагматски, функционално, ономасиолошки, семасиолошки, а и друкчије. Ми ћемо се у овом раду бавити парадигматском класификацијом. Најопштније, везе међу парадигматски повезаним лексемама могли бисмо одредити као асоцијативне. Асоцијативне везе се међусобно веома разликују. Међу њима има оних које бисмо условно могли назвати системским (*мрак — шама, шама — шаман, светлост — шама*) и оних које бисмо могли назвати несистемским, личним, индивидуалним или околиналним (*жена — лејоџа, доктор — болест, љубав — младост*). Саоднос међу системски повезаним лексемама испољава се у логичкој вези појмова који стоје у основи ових лексема (нпр. *мрак* и *шама* су, по терминологији логичара, идентични појмови, *светлост* и *шама* су контрарни појмови). Њихова се међусобна зависност испољава и формално-језички. Навешћемо овом приликом само неколико језичких показатеља системске семантичке везе међу лексемама.

Прво, ове речи (уколико припадају истој врсти речи) показују способност једнаког синтаксичког понашања, нпр. лексеме из синонимског пара *мрак, шама* могу бити у субјекатској, у предикатској, у објекатској или некој другој синтаксичкој функцији.

Друго, оне показују сличност или истоветност граматичког понашања. Тако, М. Ивић (Ivić, 1982: 209–210) констатује да су у словенским језицима именице које означавају воће бројиве (*једна малина, две малине; једна јагода, две јагоде*), док су именице које означавају поврће најчешће небројиве (бројивост именица *куџус* и *лук* постиже се додавањем именице *главица*: *једна главица куџуса, две главице куџуса; једна главица лука, две главице лука*). Објашњење за ову ситуацију М. Ивић види у чињеници да се поврће обично кува и да након кувања оно постаје материја (енгл. *stuff*). Могући су и случајеви бројивих именица са значењем поврћа (нпр. у словачком *једна капуста*)

и небројивих именица са значењем воћа (нпр. *малина* је у руском небројива именица). То значи (1) да се принцип бројивости примењује и на категорију поврћа или (2) да се небројивост преноси и на воће.

Треће, речи које припадају истом лексичко-семантичком скупу често се појављују заједно у тексту: што су повезаније по значењу, повећава се вероватноћа њихове заједничке употребе. Ово је нарочито карактеристично за антониме.

Четврто, системност лексема испољава се у могућности скоро свих чланова групе да на исти начин развијају секундарне семантичке реализације, што значи да овакве групе поседују моделе регуларне полисемије. Нпр. *чашиа*, *шањир*, *лонац* и већина осталих лексема које припадају тематској групи речи с општим значењем посуде секундарно означавају и количину материје која може да стане у њих — *чашиа воде*, *шањир суйе*, *лонац њасуља*.

Пето, парадигматски повезане лексеме показују једнообразност творбеног понашања, што значи да ће деривате градити додавањем истих суфикса, да ће се код већине деривата поклопити семантички однос између творбене основе и суфикса и да ће овако добијени деривати такође моћи да се сврставају у парадигматске класе. Тако нпр. додавањем суфикса *-ан* на творбене основе именица *мрак* и *шама* добијамо придеве *мрачан* и *шаман*, који су такође у синонимском односу¹.

2. Асоцијативне везе које се заснивају на личном искуству обично се не могу језички проверавати и због тога нису релевантне за лингвисте. Тако, нпр., нема лингвистичких критеријума за анализу односа између лексема *доктор* и *болест*. Чак и ако се лексичке везе асоцијативно утемељују на основу колективног искуства неке социјалне групе или једног народа у целини, оне су ретко предмет лингвистичких истраживања. Ипак, и овако утемељени, лексички парови или групе представљају језички факт.

Дакле, најопштији облик парадигматске везе јесте асоцијативна веза. Она може бити системске природе, логички заснована и испитивана лингвистичким методама или несистемска, индивидуална, оказионална, заснована на личном искуству и лингвистички непроверива.² Ми ћемо се у овом раду бавити системски повезаном лексиком.

3. Лексеме, системски повезане у групе или у парове могу своју парадигматску везу испољавати на више начина, па је и подели лек-

¹ О критеријумима које смо у раду условно означили као први и трећи в. Плотников (1983: 191–192). О четвртном критеријуму в. Прохорова (1979: 161–167). Пети критеријум је наш. Наши су и примери.

² Додаћемо још да се по Денисову (1993: 110–111) наше асоцијације црпу из тзв. *семантичког просторанства*. Он под овим термином подразумева систем наших појмова, представа, знања о простору и времену. То је слој знања који се оваплоћује на образовно-асоцијативном, категоријално-појмовном и вербално-значењском плану.

³ Термин лексичко-семантички скуп употребљаваћемо у овом раду као неутрални термин за све врсте парадигматских лексичких група.

сичко-семантичких скупова³ могуће прићи из више угла. Ми смо поделу ових скупова засновали на три критеријума — прво, *према оишћосћи лексичко-семантичких скупова (микросистема)*, друго, *према међусобној зависносћи чланова скупа* и треће, *према кохезионом центру скупа*.⁴ Важно је да нагласимо и то да једна лексема може бити члан већег броја системски уређених лексичко-семантичких скупова. Глагол *зидати* у семантичкој реализацији оствареној у реченици *Сељак зида кућу* „налази се у више међусобних односа са другим елементима лексичког система. Пре свега, овако употребљен он је основна семантичка реализација у својој полисемантичкој структури, која је у Речнику САНУ дефинисана као *позидати (зграду, грађевину и сл.) слажући камен, циглу и др. једно на друго, градити*. И, такође овако употребљен, он улази у синонимски низ са глаголима *градити, позидати* и у антонимски однос са глаголом *рушити*. Даље, глагол *зидати* припада семантичко-граматичкој групи транзитивних глагола и, уже, групи креативних глагола, што му омогућава употребу у пасивним конструкцијама. И, на крају, он је један од чланова деривационог система коме је у основи лексичка морфема *зид-* и творбеног модела типа *именичка творбена основа + творбена морфема -а- + обличка морфема -ти* (односно *именичка творбена основа + творбени формани -аши*)“ (Гортан-Премк, 1990: 22).

4. *Подела лексичко-семантичких скупова према оишћосћи*. Предложићемо једну од могућих класификација лексичко-семантичких скупова по општости, иако нам је од самог почетка јасно да прецизних граница међу скуповима нема.⁵

— Најопшტიји парадигматски скуп је *асоцијативно поље*. Оно се састоји из лексема које су системским и несистемским значењским везама повезане са доминантном лексемом поља. Асоцијативни речници нам показују да лексема-чланица поља има много и да су неке од њих међусобно значењски повезане, а да се друге међусобно веома разликују. Међутим, оно што их ипак повезује у поље јесте чињеница да је свака од тих лексема повезана са доминантом поља. Доминанта

⁴ Други критеријум за поделу лексичко-семантичких скупова засновали смо на анализи односа који постоје међу члановима различитих лексичких парадигми, а коју износи Шмелев (1973: 141–142). Први и трећи критеријум је наш.

⁵ У литератури се, колико је нама познато, наводе следећи микросистеми: појмовно поље, семантичко поље, лексичко-семантичка група речи, тематска група, ситуационо-комуникативна група. Употреба ових термина врло је неуједначена. Не прави се стриктна разлика међу групама. Због тога је уобичајено да се при употреби термина наводе и њихове дефиниције. Плотников (1983: 190) изједначава семантичко поље и тематску групу речи, па једно поглавље насловљава *Тематические группы слов (семантическая поля)*. Ситуационо-комуникативна група се укршта са тематском групом. По Денисову (1993: 137) „ако ситуационо можемо да повежемо тематску групу речи, она постаје ситуационо-комуникативна“. Тематска група речи се укршта и са лексичко-семантичком групом. По Слесаревој (1990: 55) „чланови једне лексичко-семантичке групе могу улазити у разне тематске групе, а многе лексичко-семантичке групе не улазе ни у једну тематску групу“. И семантичко поље се схвата на много начина. Караулов (1976: 23–34) наводи тридесет једно одређење семантичког поља разних аутора.

поља је име поља — то је она лексема на коју испитаници одговарају лексемом-асоцијацијом. Пример: асоцијативно поље ДРУГ⁶: *брат, верност (верносћ), враг (нейријатељ), детство (дејинство), дружба (јријатељство), заштита (заштитица), зверь (звер), круг, любовник (љубавник), любовь (љубав), надежност (сигурносћ, поузданосћ), недруг, однокашник (школски друг), помош (јомоћ), приятель (јријатељ), прогулка (шејња), собрат (сабрај), собутљьник (друг у јијанчењу), товариш (друг)*. У системском односу према доминантној лексеми поља налазе се лексеме *враг, дружба, недруг, однокашник, приятель, собрат, собутљьник, товариш*, док су остале лексеме у несистемском односу према доминанти.

— Други корак је анализа оног дела асоцијативног поља који се састоји из системски повезаних лексема. Одбацујемо лексеме које су плод личног става говорника према лексеми-доминанти. Тако, из асоцијативног поља ДРУГ одбацујемо *верност, детство, заштита, зверь, круг, любовь, надежност, помош, прогулка*, а системски део асоцијативног поља даље делимо на *семантичка поља, семантичке групе и деривациона гнезда*.

— *Семантичко поље* подразумева комплетан системски део асоцијативног поља. У семантичком смислу, поље чине лексеме које именују појмове са истом општом појмовном вредношћу и деривати тих лексема. У граматичком смислу, то су речи које припадају различитим или истим граматичким врстама и које имају различиту или исту творбену основу. Дакле, у семантичко поље ДРУГ улазе лексеме које су преостале у асоцијативном пољу након одбацивања лексема из несистемског дела асоцијативног поља: *брат, враг, дружба, любовник, недруг, однокашник, приятель, собрат, собутљьник, товариш*.

— *Семантичка група* је део семантичког поља. У семантичку групу улазе речи које у семантичком смислу обједињује иста архисема, а у граматичком смислу, то су речи које припадају истој граматичкој врсти и које имају различиту или исту творбену основу. Дакле, у семантичку групу ДРУГ улазе лексеме *брат, враг, любовник, недруг, однокашник, приятель, собрат, собутљьник, товариш*. Семантичка група се дели на *лексичко-семантичку групу речи (ЛСГ)* и на *шемајску групу речи (ТГ)*. Унутар семантичког поља ДРУГ има примера и за тематску групу којој лексема *друг* припада. То су: *брат, любовник*. Лексичко-семантичку групу чине синоними, антоними, хипоними. Примери за синониме: *приятель, собрат, товариш*. Примери за хипониме лексеми *друг*: *однокашник (школски друг), собутљьник*

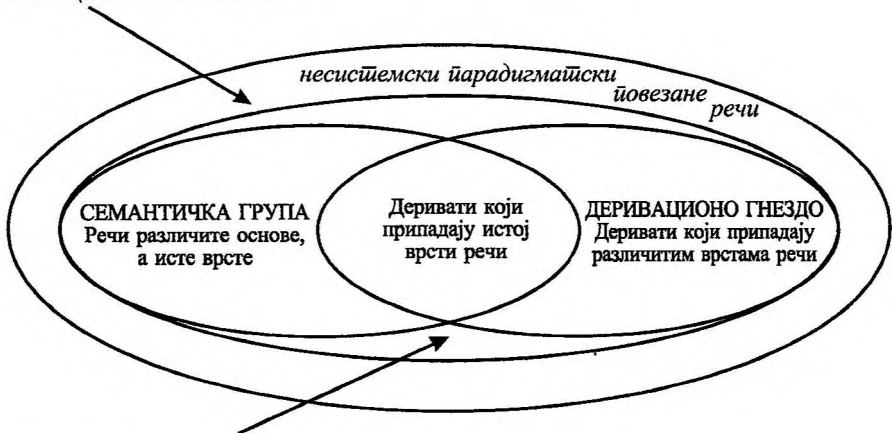
⁶ Асоцијативно поље ДРУГ преузето је из Асоцијативног речника руског језика (Караулов *et al.*, 1994). Општи број реакција у овом речнику на реч *друг* износи 536. Различитих реакција је 148. Два испитаника нису имала реч-реакцију на стимулус *друг*. Број јединствених реакција је 104. Ми, наравно, нећемо представити целокупно асоцијативно поље — нећемо наводити синтагматске асоцијације, асоцијације-синтагме или реченице, нити све парадигматске асоцијације.

(друг у њијанкама). Примери за антониме: *враг, недруг*. Све ове лексеме заједно чине семантичку групу ДРУГ.

— *Деривационо гнездо* чине речи које имају исту основу, а могу припадати истој или различитој врсти речи. У семантичком смислу, у деривационо гнездо улазе речи са истим општим значењем које је садржано у лексичкој морфеми. Примери за деривационо гнездо из семантичког поља ДРУГ: *дружба, недруг, њодруга*. Навешћемо још неколико примера који такође улазе у ово гнездо, а којих нема у асоцијативном гнезду ДРУГ у речнику из кога наводимо примере: *дружелюбие, дружеский, дружественный, дружить, дружно*.

И поред тога што се поље, група и гнездо понекад пресецају, није тешко идентификовати базичну природу лексичког скупа. Нпр. скуп *кућа, кућаник, кућинице* има услова да буде поље, група или гнездо. Али, оно што је овде очигледно јесте да је доминанта овог скупа мотивна реч *кућа* и да је овај скуп у првом реду гнездо, али да може бити и део неке групе или поља. Скуп *ићи, ходати, шрчати, журићи* може бити део семантичког поља, али је то у првом реду лексичко-семантичка група, јер све чланове обједињује оно што је за семантичку групу обавезно — припадност истој врсти речи.

АСОЦИЈАТИВНО ПОЉЕ

СЕМАНТИЧКО ПОЉЕ

Напомена. Односи у семантичком пољу, групи и гнезду, па самим тим и типови ових лексичких скупова у великој мери зависе од њихових чланова. Видели смо како велику улогу у нашој класификацији игра врста речи и истоветност/различитост творбене основе чланова скупова. А и то су врло важни критеријуми парадигматских лексичких подела. На односе у скуповима, врсту доминанте и архисеме утиче још и конкретност/апстрактност лексике, многозначност/једнозначност чланова скупа, значењска општост или конкрет-

ност чланова (уп. *играчка* : *лутка*), однос сигнификата, денотата и референта унутар чланова скупа⁷ итд.

5. *Подела лексичко-семантичких скупова према међусобној зависности чланова.* Чланови лексичких скупова двоструко се саодносе, они се саодносе са осталим члановима скупа (на основу постојања или непостојања односа узајамне зависности), а саодносе се и са доминантом скупа, некаквим центром који делује као кохезиона сила скупа. Прво, неколико речи о подели скупова према међусобној зависности чланова. Има лексичких скупова код којих је однос узајамне зависности веома изражен (нпр. антоними), а има и оних скупова код којих не постоји права зависност међу члановима, већ само повезаност сваког члана понаособ са доминантом или архисемом скупа. Таква је однос између чланова тематске групе (нпр: *стио* и *огледало*). Зато смо за парадигматску класификацију лексике увели и критеријум детерминације. Њега нам представља Шмељов (1973: 141–142). Три основна типа парадигми одговарају односима детерминације (спецификације), комплементарности и аутономности. Детерминација подразумева семантичку зависност једне лексеме или групе лексема према другој лексеми или лексичкој групи. Тако лексема *огроман* и *громадан* претпостављају постојање лексеме *велик*, док постојање лексеме *велик* не подразумева постојање наведених експресивних синонима ове лексеме. Комплементарност подразумева узајамну зависност у значењу речи. Антонимски парови су добар пример за ову врсту односа. Лексема *велик* подразумева постојање лексеме *мали* и обрнуто. Аутономност или однос слободне зависности је однос међу речима у различитим групама чија је узајамна зависност условљена нејезичким појавама. Такве речи су нпр. називи за делове намештаја.

Сада ћемо применити учење Д. Н. Шмељова на семантичко поље, семантичку групу и деривационо гнездо. Међу члановима семантичког поља има примера за све врсте односа. Вратићемо се семантичком пољу ДРУГ. Пример за однос детерминације: *друг* — *друшћивен*. Лексема *друшћивен* подразумева постојање лексеме *друг*, док лексема *друг* не подразумева лексему *друшћивен*. Пример за однос комплементарности: *друг* — *недруг*. Ове две лексеме се међусобно подразумевају. Пример за однос аутономности: *друг* — *браћ*. Ове две лексеме се међусобно не подразумевају.

Различите врсте семантичких група своју разноликост заснивају, између осталог, на разноврсности односа зависности међу члановима групе. За однос детерминације илустративан је синонимски ред.⁸ Чла-

7 По Уфимцевој (1986: 133), основни параметри који одређују тип значења језичког знака јесу сигнификат, денотат и референт. Она је поделила лексику у 8 група на основу заступљености ових компонената у значењу речи.

⁸ Термине *синонимски ред* и *синонимски низ* ми условно диференцирамо. Синонимски ред подразумева речи истог и сличног значења (*ићи*, *ходаћи*, *ишћи*, *лећи*, *табанати*). Синонимски низ је ужи појам, то је група речи из истог синонимског реда идегичне или врло блиске вредности и у погледу денотације и у погледу конотације (*ићи*, *ходаћи*). В. Горган-Премк (1982: 45).

нови синонимског реда саодносе се (и зависе) од доминанте низа која је такође једна од чланица групе. У синонимском реду *ићи*, *ходайи*, *шабанайи*, *иџчайи* сви чланови зависе од детерминанте *ићи*. Другим речима, све наведене лексеми подразумевају лексеми *ићи*, док лексеми *ићи* не подразумева постојање других лексеми из овог синонимског реда. Антоними и конверзиви илуструју однос комплементарности. Лексеми *шојао* подразумева лексеми *хладан* и лексеми *хладан* подразумева лексеми *шојао*. Однос аутономности илуструју редови сохипонима. Хипероним лексеми *врабац*, *ласица*, *голуб*, *гавран* јесте *иџица*. Међутим, лексеми *иџица* не улази у сохипонимску групу. Сви хипоними зависе од хиперонима, док хипероним не зависи од хипонима.

Доминанта деривационог гнезда налази се у односу детерминације према осталим члановима гнезда. Доминанта деривационог гнезда *кућа*, *кућан*, *кућинице*, *раскућити* јесте лексеми *кућа*. Ова лексеми не зависи ни од једне лексеми у наведеном лексичком скупу, док постојање осталих припадница гнезда зависи од лексеми *кућа*.

ПОДЕЛА ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИХ СКУПОВА ПРЕМА МЕЋУСОБНОЈ ЗАВИСНОСТИ ЧЛАНОВА

Напомена. Лексичко-семантички скупови се осим по међусобној зависности чланова разликују и по степену сличности референтата лексеми-чланица скупа.⁹ Сличност се у некој мери подразумева јер све ове групе имају заједничку архисему која им омогућава парадигматско повезивање. Међутим, чланове синонимског низа (нпр. *ићи*, *дром*, *цесица*) повезује очигледнија сличност референтата него чланове деривационог гнезда (нпр. *кућаник*, *кућинице*) или тематске групе речи (нпр. *стио*, *орман*, *огледало*). Чланове синонимског низа осим заједничке архисеме повезује и мноштво заједничких сема нижег

⁹ Ова сличност се односи на референте лексеми које припадају истој граматичкој врсти.

ранга. Међу члановима тематске групе постоје толике разлике семантичких црта нижег ранга, да бисмо се с правом могли запитати шта их држи на окупу. Могуће решење даје нам Л. Витгенштајн у „Филозофским истраживањима“. Он наводи пример категорије ИГРА, чији ниједан члан нема сет заједничких особина на основу којих би игре било могуће разликовати од неигара. Л. Витгенштајн сматра да решење не треба тражити у заједничким критеријалним семантичким цртама (shared criterial features), већ пре у изукрштаној мрежи заједничких особина (criss-crossing network of similarities). Неки чланови категорије деле једну групу заједничких особина, други чланови деле неке друге особине. Ове сличности бисмо могли да упоредимо са породичним сличностима (family resemblances).¹⁰

6. *Подела лексичко-семантичких скупова према кохезионом центру*. Поделу лексичко-семантичких скупова према кохезионом центру представимо пратећи оно што је већ речено у претходном параграфу. Ако упоредимо семантичку групу *ходати*, *журићи*, *ићи*, *шабанаћи*, *шрчаћи* са семантичком групом *обрва*, *око*, *ухо*, *нос*, *усћа*, *уочићемо* да им се разликују кохезиони центри. Чланови прве групе имају мноштво заједничких сема и за њих можемо рећи да их повезује значењска сличност одређеног типа. Скуп има, поред заједничке архисеме, и доминанту или стожер, а то је лексема *ићи*. Ова је лексема и сама члан семантичке групе, али и њено кохезионо језгро, јер се ниједан од преосталих чланова групе не може значењски одредити без саодношења са лексемом *ићи*. Елементе другог скупа не повезује сличност. Нема члана у овој групи преко кога бисмо дефинисали све остале чланове групе. Другим речима, ова група нема стожер. Кохезиона сила групе јесте апстрактна појмовна вредност, архисема *део лица*. Чак и када бисмо могли да лексикализујемо архисему, и када она не би имала апстрактно већ конкретно значење, и тада бисмо овој јединици морали да припишемо општост и не бисмо могли да је уврстимо у семантички скуп. Нпр. за низ сохипонима *ласта*, *врабац*, *сеница*, *канаринац*, хипероним је *птица*. Међутим, *птица* није члан овог скупа. То је архисема у чијој се значењској општости и апстрактности налази способност надређивања и немогућност укључивања у наведену групу сохипонима.

Дакле, лексичко-семантички скупови поседују заједничку архисему као најважнији кохезиони елемент групе. Скупови се разликују по поседовању или непоседовању доминанте. Доминанту поседују нпр. деривационо гнездо (то је мотивна реч за све чланове гнезда, која се такође убраја и у елементе гнезда) и синонимски ред као лексичко-семантичка група. Доминанту не поседују неке семантичке групе, а то су тематска група и делом лексичко-семантичка група (антоними, хипоними, конверзиви).

¹⁰ Пример је преузет из Taylor (1991: 38–40).

ПОДЕЛА ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИХ СКУПОВА
ПРЕМА КОХЕЗИОНОМ ЦЕНТРУ

*Лексичко-семантички скупови
са заједничком архисемом*

(антоними, хипоними,
конверзиви)

*Лексичко-семантички скупови
са заједничком архисемом
и доминантом*

(деривационо гнездо,
синонимски низ)

Напомена. Семантичке групе које не поседују доминанту (члана групе преко кога разумевамо и дефинишемо све остале чланове) поседују чланове истуреније од осталих. За антонимски ланац то би могао бити неутрални члан антонимског пара. Нпр., у антонимском ланцу *студен*, *хладан*, *прохладан*, *млак*, *шойликаси*, *шойао*, *врућ*, *врео* најистуренији чланови су сами антоними *врућ* и *хладан*. Међутим, *врућ* је неутрални члан овог пара, па је и најистуренији члан антонимског ланца. Лексема *врућ* ипак није доминанта овог ланца, јер он има две доминанте — за синонимски ред *студен*, *хладан*, *прохладан* то је лексема *хладан*, а за ред *млак*, *шойликаси*, *шойао*, *врућ*, *врео* то је лексема *врућ*.

Низови сохипонима, као и чланови тематских група такође имају истурене чланове. То су, по когнитивистичкој теорији, прототипи. Све категорије имају прототипичне чланове. Прототип је типичан пример категорије. Нпр., прототипични делови намештаја су сто и столица, а не огледало и сат. Експерименти које је изводила Е. Рош са речима стимулусима и реакцијама показују да име категорије активира имена продуктивнијих чланова категорије и да деактивира имена маргиналних чланова. Један од могућих разлога за прототипичност неких чланова је фреквенција њиховог појављивања, иако Џ. Тејлор (Taylor, 1991: 52) сматра да „велика фреквенција појављивања прототипичних чланова може бити симптом прототипичности, а не њен узрок“.

7. Закључак. Парадигматски повезане лексичко-семантичке групе међу којима постоји семантичка веза поделили смо према три критеријума: према општости скупа, према међусобној зависности чланова и према кохезионом центру. Према општости, групе смо поделили на асоцијативно поље, семантичко поље, семантичку групу и деривационо гнездо. У оквиру семантичке групе разликујемо лексичко-семантичку групу и тематску групу. У лексичко-семантичке групе сврстани су синоними, антоними, хипоними.

Према међусобној зависности чланова, скупове смо поделили на оне међу чијим члановима постоји однос детерминације (синонимски ред и деривационо гнездо), однос комплементарности (антоними и конверзиви) и однос аутономности (хипоними и тематска група). У напомени смо констатовали да се скупови разликују и према међусобној сличности референата лексема које припадају датим скуповима. Међу свим члановима синонимског низа постоји сличност, али то не можемо рећи нпр. за чланове тематске групе.

Према кохезионом центру, све скупове смо поделили на оне који имају доминанту (деривационо гнездо и синонимски низ) и на оне који је немају (антоними, конверзиви, хипоними). У напомени смо констатовали да они скупови који немају доминанту ипак имају „истуреније“ чланове.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Гортан-Премк, Д. (1982) „Синонимски низ у лексикографској дефиницији“, *Научни саопштења у Вукове дане*, Београд, 45–50.
- Гортан-Премк, Д. (1990) „Реч као јединица лексичког система“, *Преводилац* бр. 1–2, 21–24.
- Денисов, Н. П. (1993) *Лексика русског језика и принципи ње описанија*, Москва.
- Ivić, M. (1982) „Slavic Fruit and Vegetable Names and Countability“, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics XXV/XXVI*, Slavica Publishers, Inc, 209–211.
- Караулов, Ј. Н. (1976) *Общая и русская идеография*, Москва.
- Плотников, Б. А. (1983) *Общее языкознание*, под общей ред. А. Е. Супруна, Минск.
- Прохорова, В. Н. (1979) „Тематические группы слов как микросистемы“, *Вопросы русского языкознания*, Москва, 161–167.
- Караулов, Ј. Н. *et al.* (1994) *Русский ассоциативный словарь*, Книга 1. Прямой словарь: от стимула к реакции, Москва.
- Слесарева, И. П. (1990) *Проблемы описания и преподавания русской лексики*, Москва.
- Taylor, J. R. (1991) *Linguistic Categorization, Prototypes in Linguistic Theory*, Oxford University Press.
- Уфимцева, А. А. (1986) *Лексическое значение, принципы семиологического описания лексики*, Москва.
- Шмелев, Д. Н. (1973) *Проблемы семантического анализа лексики*, Москва.

Summary

Rajna Dragičević

ON SOME PARADIGMATIC LEXICAL SETS

In this paper the author makes a classification of paradigmatically related lexemes on the basis of three criteria: the enclosing capacity of the lexical-semantic sets (associative field, semantic field, semantic group, and family of words); the interdependence of the set members (determination, complementarity, and autonomy); and the cohesive center (sets with a dominant and ones without it).

РАДА СТИЈОВИЋ

(Институт за српски језик САНУ, Београд)

О КОМПАРАТИВУ ПРИДЕВА С ПРЕФИКСИМА *О-* И *ПО-*

Аутор анализира придеве типа *овећи*, *йовећи* и закључује да они нису компаративи придева *овелик*, *йовелик*, како се у неким речницима обрађују, него посебне лексеме, ослободене непосредно на *велик* и *већи*.

Компаративи придева с префиксима *о-* и *йо-* (типа *овећи*, *йовећи*) у нашим једнојезичним речницима различито су третирани: или су обрађени као посебне лексеме или су прикључени позитивским облицима с овим префиксима (тип *овелик*, *йовелик*) као њихови граматички компаративи.

Рјечник ЈАЗУ¹ однос позитивског и компаративског облика најчешће третира као лексички феномен, па се, нпр., *омањи* дефинише са „подоста, прилично мален“, *омлађи* „подоста, прилично млад“, *йобољи* „нешто бољи“, *йовећи* „подоста, прилично већи“, *йомањи* „подоста мањи, прилично мањи“. Међутим, среће се и граматички третман ових облика. Тако, нпр., код *йојак*, иза дефиниције „подоста, прилично јак“, стоји: „Налази се и у компар. (појачи)“. Као илустрација за овакав третман могу да послуже и компаративи прилога (које овај речник, иначе, обрађује уз придеве, ако су ови потврђени), нпр. *одаље* — „у компар. према позитиву *одалеко*, којему нема потврде, а значио би: подоста далеко“ и *йобрже* (под одредницом *йобрзо*, означен као компаратив тог прилога).

Различит третман највише долази до изражаја у *Речнику* Матице српске и Матице хрватске, односно Матице српске², где поред *одужи* „подужи, нешто дужи“, *ојешњи* „мало тешњи, нешто тешњи“, *йовећи* „прилично већи“, *йолакши* „понешто лакши“ — често налазимо и *йодаљи* „комп. од подалек“, *йојешји* „комп. од потежак“, *йошањи* „комп. од потанак“.

¹ *Рјечник хрватског или српског језика*. — У Загребу (Југославенска академија знаности и умјетности), 1880—1882 — 1975—1976, књ. I—XXIII.

² *Речник српскохрватског књижевног језика*. — Нови Сад — Загреб (Матица српска и Матица хрватска), 1967—1969, књ. I—III; Нови Сад (Матица српска), 1971—1976, књ. IV—VI.

У Бакотићевом³ и Московљевићевом⁴ речнику обрада је уједначена: компаративски тип је третиран као посебна лексема (ако изуземо прилог *одаље*, у Бакотићевом речнику, који је дефинисан као „компаративни облик према позитивном одалеко: доста далеко“). Тако, нпр., имамо: *овећи* „доста велик, прилично велик, већи од нормале“, *йовећи* „нешто већи“, *йовиши* „нешто виши“, *йобољи* „нешто бољи“ (код Бакотића); *овећи* „доста велик“, *йовећи* „прилично већи“, *йодаљи* „доста даљи“, *йомањи* „доста мањи“ (код Московљевића).

У Вуковом *Српском рјечнику* (1852)⁵ нема облика типа *овећи*, *йовећи*, па можемо претпоставити да их је Вук сматрао граматичким облицима придева *овелик*, *йовелик*, самим тим што су придеви као *йобољи*, *йовећи*, *йомањи* и сл. обични у његовим делима (в. у *Рјечнику* ЈАЗУ). Овој тврдњи у прилог иде и то што је у *Српском рјечнику* под одредницом *окрайшак*, као компаратив овог придева, дат облик *окраћи*.

Како се облици типа *овећи*, *йовећи*, као што је изложено, у речницима понекад наслањају на облике типа *овелик*, *йовелик*, треба утврдити њихов међусобни однос.

О облицима са префиксом *о-* и *йо-* може се истовремено говорити, јер су ови префикси у својој општијој функцији синоними (имају улогу семантичког ублажавања придева, које Ирена Грицкат назива атенуацијом⁶).

Семантичка анализа ових придева у неким ранијим радовима⁷ показала је следеће. Када се употребљава у конкретном поређењу, облик *йовећи* је ублажени компаратив од основног придева *велик* (*Он је йовећи од ње = Он је нешто већи од ње*)⁸. М. Стевановић говори о иронијој употреби ових придева, кад они, наравно, могу имати и супротно значење.⁹

³ Др Лујо Бакотић, *Речник српскохрватског књижевног језика*. — Београд (пишчево издање), 1936.

⁴ Др Милош С. Московљевић, *Речник савременог српскохрватског књижевног језика с језичким саветником*. — Београд (КИЗ Аполон), 1990.

⁵ *Српски рјечник исцумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић. — У Бечу, 1852.

⁶ Ирена Грицкат, *О неким особеностима деминуције*. — Јужнословенски филолог, Београд (Институт за српски језик САНУ), 1995, књ. LI, 1—30.

⁷ Рада Стјеповић, *Префиксација придева у српскохрватском књижевном језику*. — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), 1983, књ. XXVI/1, 99—130; Бранислава Казимировић, *Префиксални образац йворбе српскохрватских придева и йрилога*. — Прилози проучавању језика, Нови Сад (Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду), 1988—1990, књ. 24—26, 145—159; Ирена Грицкат, *н. д.* (напомена б).

⁸ Овде се изузетно говори само о типу *йовећи*, јер је комбиновање са примарним компаративом особеност префикса *йо-*. (Не може да се каже „Он је *овећи* од ње“). Овакве особености префикса *йо-* долазе до изражаја и у његовом комбиновању са суперлативом (*йонајвећи*, *йонајлејши* и сл.), као и у грађењу граматичког компаратива у призренско-тимочким дијалектима (*йојак = јачи*).

⁹ Михаило Стевановић, *Источно црногорски дијалекат*. — Јужнословенски филолог, Београд, (Институт за српски језик) 1933—1934, књ. XIII, 63.

У случајевима када се *о-* и *ѿо-* комбинују са апсолутним компаративом (*(ѿ)овећи* нос, *(ѿ)овећа* зграда и сл.) компаративски облик се приближава позитивском и оба ублажавају значење основног придева (*(ѿ)овелик* и *(ѿ)овећи* су мањи од *велик*). Постоји извесна разлика у степену ублажавања између позитивског и компаративног типа (што је и нормално, јер у овом другом постоје два средства ублажавања — префикс *(ѿ)о-* и апсолутни компаратив — и он, и кад не значи конкретно поређење, указује на степен неке особине у односу на ограничен круг предмета или појмова, док се у првом особина оцењује у општијем смислу). Рангирање ових придева по степену ублажености особине од најмањег ка највећем било би: *(ѿ)овећи* → *(ѿ)овелик* → *велик*. Понекад се среће и извесна, врло слабо изражена, разлика између *овећи* и *ѿовећи*.¹⁰ Однос ових типова је: *ѿовећи* „нешто већи од осталих или просечних у односу на које се оцењује“, *ѿовелик*, *овелик*, па и *овећи* „прилично велик, доста велик“. Међутим, разлика у значењу између *ѿовелик* и *ѿовећи* не постоји обавезно у свим контекстима и ситуацијама, него ће често ова два лика имати исто значење. И у овом случају, кад компаратив не означава конкретно поређење, особина казана њиме се оцењује у односу на основни придев (овде придев *велик*).

Што се граматичког односа ових типова тиче, можемо рећи да *овећи* и *ѿовећи* нису компаративи од *овелик* и *ѿовелик* (не значе *више овелик* и *више ѿовелик*) него су посебне лексеме ослоњене непосредно на *већи* и *велик*, и представљају резултате творбе речи, а не граматичке флексије.¹¹ Значи, у облицима *овећи*, *ѿовећи* не ради се о компаративу префиксираног придева *овелик*, *ѿовелик*, већ о префиксацији компаратива *већи* (*велик* → *већи* → *ѿовећи*). Како, дакле, између облика типа *овелик*, *ѿовелик* и *овећи*, *ѿовећи* не постоји граматички однос, њих треба у речницима обрађивати као посебне лексеме. Можемо додати и то да се све што је речено за придеве, у принципу, односи и на прилоге — и што се тиче њихове досадашње обраде и њиховог даљег третмана у речницима. На овакав закључак упућују и решења Митра Пешикана, нашег највећег савременог лексикографа, у рукопису 16. књиге *Речника САНУ*, примењена, између осталих, и на следећим примерима:

ѿдалек, -а, -о *прилично далек*, *ѿодалек*, *ѿодаљи*, *одаљи*. — Дођоше духови у одалеку улицу доњег града (Шен. А. 5, 220).¹²

ѿдалѿи, -а, -ѿ 1. а. *који је на ѿовећем одстојању од некога, нечега*, *ѿодалек*; *нешто даљи*, *мало даљи*. — Један сељанин из одаљег села, дође у оно ђе су вукови страшно клали (НПр Врч. 3, 31). Биће ... читалаца који су ... имали прилике да виде како се моји земљаци из одаљих мјеста

¹⁰ Ирена Грицкат, *н. д.*, 23.

¹¹ У облицима суперлатива са префиксом *ѿо-* слика је много јаснија. Нико неће помислити да је *ѿонајвећи* суперлатив од *ѿовелик*: јасно се види да је ту префиксом *ѿо-* ублажен суперлатив придева *велик*.

¹² Скраћенице употребљених извора разрешене су у 1. и 8. књизи *Речника САНУ*.

туђе међу собом (Мат. 11, 49). Они се, који су из одаљижех села, поваљају по кући, гдје који стигне (Грђ. 4, 12). Они, који су из одаљих махала, остају ту, па преноће (И., 32). фиг. У та је тијела мало што доживљаја унишло кроз очи ... од оближње и одаље стварности (Шимић С. 1, 29). б. *који је из удаљенијег краја, који живи поодаље*. — Мијат налази робињнице крај Ливна на Дунај-води хладној и то су име, застално, одаљи пјевачи узели мјесто Думан-воде хладне, што крај Ливна тече (Бановић С., ЗНЖ 25, 216). Одаљи ријетко ... приступају [на мису] (Павлин., Р. МС).

2. *који је у нешто даљем, доста далеком крвном сродству или родбинској вези*. — На томе [да крв умире] најприје почну радити одаљи рођаци крвници (Грђ., БВ 1890, 8). Испод ... винограда, који је био својина неког одаљег рођака Годорова пружао се ред ... ораха (Ћор. С. 7, 273).

Џдалеко прил. *џрилично далеко, подалеко*. — Дом одалеко стајо и сакрит дрветима био (Марет., Р. МС).

Џдаље и ѓдаљѐ прил. 1. *нешто даље, мало даље (одн. онолико даље колико се казује дојунум); на извесном одстојању (на извесну даљину), поодаље*. — Жена простире с једне и с друге стране ватре по кабаницу, а одаље стави један биљац за децу (Ћип. 6, 170). Био је манастијер одаљен по сата, и ваљало је преко ријеке, а одаље је био мост (НПр, СЕЗБ 50, 193). По грчкој књизи имало се благо извадити у селу Полицама, добар сат одаље од Бобовишта (И., 189). Ти не приступаш к мени, него одаље стојиш (НПр Маг. Б., 236). Не иди близу ... то јест, стој одаље да те не удари, ногом (Вод. 2, 128). Погледала би на њих, држећи се одаље и добро пазећи да коју [књигу] не обори (Ћор. С. 12, 37). Однесе [птиће] одаље у некакво шупље дрво (Турић 2, 24).

2. покр. *убудуће, надаље; затим, после тога*. — Ој све поврзи, а боже помози | и одаље дај нам, боже, здравље (НП Краус, 75). Мало одаље запита најмлађег брата: „А шта би ти, синко, најволија радит?“ (НПр, ЗНЖ 30/1, 227).

Summary

Rada Stijović

THE COMPARATIVE OF ADJECTIVES WITH THE PREFIXES *о-* AND *по-*

The author analyzes adjectives of the *oveći*, *poveći* types. The conclusion is reached at that these are not comparative forms of the adjectives *ovelik*, *povelik*, as it is considered in some dictionaries, but separate lexemes, related directly to adjectives *velik* and *veći*.

БИЉАНА СИКИМИЋ

(Институт за српски језик САНУ, Београд)

НАРОДНИ НАЗИВИ ЗА КИШУ СА СУНЦЕМ

У раду се анализира међусобна условљеност јужнословенских народних термина за болест биљака типа пламењача и киша са сунцем — која се сматра за узрочника ове болести.

Монолексемна именована кише са сунцем у словенским језицима (као што су јужнословенско *балсара*, *кља*, *маћа*, *мана*, *шоња*, *цвек*, полеско *руда*) поклапају се са називима паразитских болести биљака типа пламењача¹. Да би се ова веза објаснила, потребно је уважавати и неке екстралингвистичке околности².

¹ Српскохрватски и словеначки народни називи наизглед сродних биљних болести — када ове добијају црвене или сиве пеге по лишћу (изостављен је део термина који именује конкретну биљку) према ботаничком речнику, Симоновић 1959 s.v.: *Peronospora*: *иламењача*, *расијок*, *шоња*; *балсара*, *басра*, *басиџра*, *љуџа роса*; *Phragmidium tubi* *idaei*: *иламењача*, *рђа*; *Plasmopara*: *балсара*, *басиџра*, *медљика*, *иламењача*, *љуџа роса*, *мана м.*, *меиљ*, *йејелика*, *иријна глива*, *иријна илесен*; *Polystigma rubrum*: *иламењача*; *Russinia*: *багра*, *балсара*, *басра*, *басиџра*, *ваиџра*, *главница*, *зајева*, *кља*, *кна*, *љуџа роса*, *магла*, *мана*, *маћа*, *медљик*, *медљика*, *ојиг*, *ојека*, *йалеж*, *йикац*, *йикец*, *йјега*, *иламеница*, *иламењак*, *иламењача*, *йодгара*, *йодгорейлина*, *йрейала*, (*црна*) *рђа*, *рја*, *роса*, *смод*, *сней*, *снијет*, *сний*, *шоња*, *хрђа*; *Uromyces*: *рђа*, *рја*, *йикац*, *кља*, *иламењача*; *Bremia*: *басиџра*, *иламењача*; *Tilletia*: *гар*, *гарка*, *главница*, *главња*, *главњица*, *гламница*, *гламња*, *гламњица*, *снијет*, *сний*, *шоња*; *Ustilago*: *гар*, *гара*, *гарак*, *гареж*, *гарежина*, *гарка*, *главница*, *главња*, *главњица*, *гламња*, *гламњица*, *кила*, *киле*, *киленца*, *килуница*, *ојиг*, *йалеж*, *йикац*, *рђа*, *рја*, *смод*, (*црна*) *сней*, *снейљај*, *снијет*, *сний*, *снейје*, *снейи*, *снейљ*, *снейљика*, *угарак*, *уродица*, *учац*, *хрђа*, *црнило*, *црна болест*, *црњавина*, *црњевина*, *црн*; *Claviceps*: *враи*, *главица*, *главница*, *жисжак*, *изродица*, *килоџина*, *намељ*, *намеј*, *намејта*, *намејниково зрно*, *йасуљара*, *ражина*, *ражуља*, *ројичек*, *родац*, *роичији*, *сней*, *угарак*, *црна раж*; *Eurysiphe*: *медена роса*, *медљана роса*, *медљик*, *медљика*, *йејелиница*, *сијер*. Болести *Tilletia* и *Ustilago* имају у Србији иста народна имена, уп. Ранојевић 1912 s.v. Семантичка веза специјалног метеоролошког термина за кишу са сунцем и термина за болест коју, по народном веровању, изазива, шири се и на неке друге метеоролошке термине, уп. горе наведено *магла*, (*љуџа*, *медена*) *роса*. Етимолошка решења многих од наведених термина за биљне болести своде се на семантизам „горети“, уп. нпр. за назив *гара* SP s.v. **gara*: „болест биљака типа снет, рђа“, али само са српскохрватским потврдама. Етимологију сх. *главња/гламња* и изведенца доноси ЕССЯ s.v. **golъna*, наведени су поред српскохрватских и бугарских потврда значења *Ustilago* и пољско, руско, украјинско и белоруско. Значење *Ustilago* у овом речнику се сматра за секундарно, мада рано формирано. Етимолошки је решено као супстантивација придева **golъtъ* са семантичком мотивацијом „нагорело с једне стране, с главе“, а отклоњени су стари и нови покушаји етимоло-

ницама духовне културе. Изван наведеног европског фолклорног ареала ова семантичка бинарна веза (киша са сунцем = пламењача) није очекивана. Фолклорна свест тражи узрок болести, али је произвољност одабраних узрока очигледна; болест је, на пример у српскохрватском језику, покривена много већим бројем термина и само неки од њих етимолошки су идентични са метеоролошким термином. Истовремена појава кише и сунца покривена је знатно мањим бројем термина и сви они имају етимолошке парњаке у називу болести. Фолклорна свест, међутим, везује појаву пламењаче и са неким другим метеоролошким појавама. У питању је локална језичка универзалија — када је ова узрочно-последична веза једном успостављена у фолклорној свести, могућ је и семантички развој од метеоролошког термина ка биљној болести.

Етимолошка анализа јужнословенске грађе показује да је процес преношења значења текао у оба правца, од метеоролошког термина ка ботаничком и, чешће, обратно⁷. Јужнословенски термин *ала* садржи два фолклорно условљена помака: демон > непогода коју демон изазива > болест коју непогода изазива. Миленко Филиповић забележио је у Кучима и Васојевићима (Kuusi 1957:207) да се болест биљака изазвана кишом са сунцем зове *ала* (овај термин није потврђен у РСАНУ нити у Симоновићевом ботаничком речнику). У Црној Гори *ала* је забележено и као метеоролошки термин „маћа = киша са сунцем“, тако Станић 1991 s.v. *ала* као једно од значења наводи „невреме, вихор, непогода; маћа“ са примером: *Ўбила ми ала жийио, идијила муња*. Речник САНУ s.v. *ала*¹: као једно од значења даје и „олуја с градом, непогода“, Стијовић 1990 s.v., бележи код Васојевића: *ала* „јак ветар“. Прелазак демонског кода у метеоролошки је сасвим очекиван, што за демонско биће са турском етимологијом, *ала/хала*, потврђују и бугарске потврде, где *хала/ало* поред значења „јак ветар“ има и значење „јака киша“ (Koseska 1972:24, 35).

Тоња је „атмосферска појава када истовремено пада киша и греје сунце“ (Златибор, Миловановић 1983:61), односно „кад киша пада и сунце сија у једно исто доба“ (Банат, грађа за РСАНУ)⁸. Паралелно се јавља и ботаничко значење *шоње* као „пламењача“ (Љештанско,

⁷ „Утицаји честих киша, јаке росе, магле, влажна и топла ветра на појаву пламењаче у нашем су народу добро познати. То сведоче и народна имена за ту биљну болест: *пламењача, пламеница, вајра, ојека, подгоретина, роса, љуџа роса, магла, шоња, мана, басира, балсара*. Она су управо израз народног веровања о постанку те болести. У народу се верује, да пламењача (пламеница, опека, подгоретина) постаје кад после кише припече сунце, или јој се као узрок приписује топао југован ветар (ватра), тако исто јаке росе (роса, љута роса), или она пада на жита из ваздуха (магла, тоња, мана, бастра, балсара) кад се магла подигне. Последње веровање има научног основа у толико, што споре пламењаче падају на жита доиста из ваздуха. Остала народна веровања односе се на повољне атмосферске утицаје за развиће пламењаче“, Ранојевић 1912:139.

⁸ Према примерима из грађе за РСАНУ *шоња* има и значења „влага, мемла“ (Левач, Славонија), „измаглица“ (Сомбор), „мокра магла“ (Београд), „непријатан мирис“ (Војводина, Црна Гора), „у облак дигнута прашина“ (Бачка), „велика тишина у ваздуху; мирна, тиха вода; запара пред олују“ (Ресава).

усмена потврда М. Тешпа: *џобила/џукла џоња*; Љубиње у Херцеговини, усмена потврда аутора; у Црној Гори Ранојевић је, према грађи за РСАНУ, забележио: *џшеница се џоњоше од усјааре џосле кише, кад џријече сунце*). Из Такова је потврда да кад киша *џада и сунце сија, бије џоња*, или: *биће џламењача* (према Kuusi 1957:207). У Ускоцима Станић 1991 s.v. *џоња* дефинише: „неподесно време, ала“ са примером: *Убила ми џоња шеницу*, а као друго значење даје „отпаци од жита“.

Речник ЈАЗУ потврђује да *џоњ* значи „задах, смрад, мирис“ (забележили Вук у Грбљу и Ивковић), даље постоје одреднице *џоња* 1 „исто што и тоњ“ (извори: Вук, Шулек, Ивковић) и *џоња* 2 „маћа, пламењача“ (са потврдом из Карацића, s.v.: *џојала га џоња*, Art Wetters, *tempestatis genus*, и „рђав мирис“ које је наведено као прво значење), други примери: Ивковића — *као џламењача или џоња, шџо џадне у малом дажду*, у Жумберку је забележио Скок, даље: *Убија (џшеницу и јечам) џоња, џламењача* (из Колубаре и Подгорине у Србији), *Тоња, нека магла, шџо џадне с џрољећа и науди биљу* (Шаптиновац у Славонији, Ившић). У словеначком *џоњу* потврђује Пле-тершник 1895 s.v. (поред осталих значења): *eine Art Senge*, ВIKr; *tonja* је *pala na ršenico*, ВIKr; (*tona? ein Nebel, der die Saaten verdirbt*, Cig.).

ERHSJ етимолошки решава Вукову потврду *џоња* „као омара иза мале кише“ s.v. *tòpiti (se)*, уз семантички коментар да се значење те речи мења у два правца према ефекту кише. У словеначком и у Жумберку *џоња* значи „Nebel, der das Getreide verdirbt“ а у Црној Гори „смрад“, одатле *џоњ* у Грбљу „мирис“. Овај семантички развитак Скок објашњава словеначким *tònja* „Schatten“. На другом месту, s.v. *tjā*, Скок питање етимологије ипак оставља отвореним.

РСАНУ потврђује термине *кља* м., *кљах* (Поуње), поред: *кљај* (у Богдашима код Ливна, према усменој потврди Н. Рамића), са примерима: *убио кља жшџо, џао кља на жшџо* (Книн); *џобио ми кља џшеницу* (Ц. Луг); *маћа или кља је киша, која лиџи или у џролиће џада када сунце грије* (Травник и Дувно) и дефинише их као: „врста биљне болести, пламењача“ и „киша која изазива ту болест“. Етимолошки су сродне и одреднице *кна* и *кња*; *кња* са примерима: *луга, најџруха шџо мисле џриморџи да џада из магле на раиће, особитџо на лозу: џала кња на лозу* (Павлиновић у RJA), *да не џане џоросиџа, иза које џастџ ће кња и одниџ ће жшџо* (Пољница). РСАНУ за *кња* одређује женски род вероватно на основу Павлиновићевог примера. И *кна* је у РСАНУ одређено као женски род⁹; у РСАНУ још и: *кља-обийџина* „жито које је побио кља“.

Судећи по етимолошким анализама, уз *кља* (мушки род!) треба прикључити и једну потврду из RJA: само код Стулића наведено *џља*

⁹ Још је Стулић означио *кна* као женски род и „мрље које киша оставља на лози“, ово је даље преузео Šulek 1879 који упућује на своју потврду *кља* — из извора Сабљар — ареал Далмација, Истра, Хрватска; из Шулека обе потврде преузео је Си-моновић 1959.

у значењу „пропадање“. Бројније су потврде овог термина из грађе за РСАНУ: *џља* ж. „из језика старословенског: поквареност“ (Курелац); у Босни: „једна врста болести на лубеницама, дињама, краставцима и на свакој зелени: *убила га џља*“ и од истог приносица (Д. С. Поповић) у Босни: *убила џља жићо; џљобийџан* — „тљом убијен боџан, *убила га џља*“.

ERHSJ s.v. *tljā* на примерима из Босне (Травник) дефинише „болест на кукурузу, пшеници, што настаје кад прижеже сунце послије кише“ и етимолошки повезује оба облика *кља* и *џља* (*џj > кљ > кља*), а да не објашњава промену рода. Скок исту реч налази у стцслов. *tblja* „Verwesung“, руском *џля* „Faulniss, Moder“, што је све поствербал од стцслов. *tblēti, tblējō* „modern“, *tbliti, tbl'ō* „corruptere“. Скок оставља отвореним питање да ли и *џоња* са превојем долази уз ове глаголе. Исте етимолошке претпоставке понавља у одредници *tājati*. Сличан етимолошки закључак произлази и из штуре одреднице руског етимолошког речника посвећеног термину *џля* „растительное насекомое; моль“ (али у руском и „рђа, гњилост“) које се доводи у везу са глаголом *џлейџь* (Фасмер s.v.). О етимологији и семантици овог прасловенског глагола в. нпр. Schuster-Sewc s.v. *tlac* или Варбот 1984:130–131. Махек истиче везу значења „гњити, трулити“ и „тихо горети“ s.v. *tliti*.

Турцизам *балсара*, према РСАНУ, у Пироту значи „пламењача“ и „назив за кишу при којој се развија болест“ у примеру: *Кад сунце јако њече а у ваздуху се једва њрмењава да киша њада, онда се џаква киша назива балсара*. Друге фонетске варијанте овог термина су: *басра, басџра* али покривају само „болест“: „преко лета „Пламењача“ коју негде зову „Тоња“, а у Пожаревачкој „бастра“ наступа у свакојаким флекама на лишћу, нарочито кад после кише припече Сунце“ (РСАНУ s.v. *басџра*). У етнографској фолклорној потврди: *биће басџра* (Штрпце у Сиринићу, Куиси 1957:207). Други лексикографски извор у ареалу Косова дефинише *басџра* као „болест усева, пепелница“ (Гораждевци код Пећи, Букумирић 1983:73): *убије-ју басџра*.

ERHSJ s.v. *baljēmez* преузима Елезовићеву етимологију и дефиницију потврде са Косова, *басџра* (< тур. *bal-sra*): „врста лепљиве материје што се ствара на лишћу усева и другог корисног биља, а која се материја јавља као последица разних биљних болести, које проузрокују неки биљни паразити“ (Елезовић 1932 s.v.), исту етимологију доноси и Škaljić 1979 s.v. *balsara* (< тур. *balsra*). Сви етимолози се слажу да је у првом делу турског етимона *bal* „мед“. Овај турцизам потврђен је у македонском (*балсара, басара, басџра* „пламењача“ РМЈ s.vv.) и бугарском језику, уп. БЕР s.v. *балсара*, где се наводи само значење „болест биљака“. Реч је у бугарском језику потврђена у фонетским варијантама: *баскара, баскара, басара, брасара, брасара, басара, басара* али и у значењу „лака киша за време које сија сунце“ (Koseska 1972:36).

Романизам *мађа* је у српскохрватском језику широко распрострањен, Речник САНУ доноси га у одредницама *мађа* 3, „пламе-

вача“: *Убила маћа виноград* (Бјелопавлићи) и *маћа 4: Пада, пада маћа...* (Босанско Грахово), *Кад сунце грије, а киша пада, те ти лиши или у пролиће пада, вели се пада маћа (кља)* (Дувно), *Маћа или кља је киша, која лиши или у пролиће пада кад сунце грије* (Травник). Исти термин је потврђен у етнографској грађи: *биће маћа* (Херцеговина, Kuusi 1957:207).

Романску етимологију ове лексеме (из венецијанске форме италијанског *macchia* „мрља“) даје ERHSJ s.v. *măkulica*, а ово касније потврђује и Брозовић 1988. Оба речника романизама у Боки Которској слажу се око романске етимологије: Musić 1972 s.v. *măca* за Боку Которску даје значења „мрља; слаба киша што лети штети усевима“; Lipovac-Radulović 1981 s.v. за ареал Боке Которске даје семантичку дефиницију термина *măca* као „мрља; болест“ са индикативним примерима: *Môže măca pănūt na vöce i na cëljade. Èvo je pàlo mălo kîše i nije bilo kôristi, sâmo je fažôlu, lûk, salâtu i bîdž uvătilla măca, a o lôzi i da ne zbôrimo. Măca ti ôbîčno pâne na lûk, zëlje, vöce i to kad pòslije vrûce, kiša samo mălo orôsi.* Kašić 1995:359 бележи у Конавлима: *маћа* „слаба киша која лети смета усевима“. Црногорски ареал даље попуњавају Ускоци: *маћа*²: „летња киша која пада кад сунце греје и изазива пламењачу на усевима, тоња, пламењача“ (Станић 1991 s.v.). РЈА има пример за *маћа* под д): *киша шито љети пада, премда сунце свијетли, те на лишићу гдје падају каиље, постану љаге.* Карацићев речник чак у Срему потврђује значење „мрља“, а у Дубровнику и: *као пламењача или тоња шито падне у малом дажду, starke Sonnenhitze, sol nimius.*

Фолклорна потврда из Славоније: *цвек је киша која пада кад сунце сја (...)* *та киша буде помишана меденом росом, шито оштури лук* (Оток, Lovretić 1897:98) налази своје објашњење у једној Вуковој до сада нејасној одредници. Наиме, ERHSJ s.v. *cvěk*² има само једну потврду из Срема коју преузима из РЈА заједно са значењем: „сок који пчеле наберу те из њега буде мед“, и коју оставља без етимолошког решења. У питању је погрешан превод немачког термина Honigthau, који је Вук употребио у свом Рјечнику (код Вука тачно стоји: *цвек* м. у Сријему, der Honigthau, melligo). Овај немачки термин требало би превести као „биљна болест типа пламењача“ (уп. нпр. Сибиновић 1959:130)¹⁰. На целокупном немачком говорном подручју сматра се да је киша са сунцем штодљива јер узрокује пламењачу (нем. Honigthau, Melthau, дословно значи „медена роса“), уп. Kuusi 1957:208–209¹¹. Ареално ограничен термин *цвек* могао би се повезивати са мађ. *űszög/űszök* са значењем „снет, главница ражи“, нејасне даље етимологије (уп. MNTEŠ s.v.).

¹⁰ Право значење Вуковог *цвек* „der Honigthau“ очигледно није било познато ни Кашићу (в. Кашић 1987:136) јер је укључено у групу „малобројних речи чија је употреба ограничена на (поједине) занате или на трговину“.

¹¹ У Славонији је иначе за пламењачу потврђено и: *медена роса*, в. Lovretić 1897:98. И неки други називи за болест „пламењачу“ мотивисани су „медом“: *медљик, медљика*, односно „росом“: *љуша роса, роса*.

Потврду да је мана и на српскохрватском терену члан низа са анализираним етимолошком бинарном везом даје дијалекатски извор из Тимока, Динић 1988 s.v. *манá* „болест винове лозе - пламењача“ са примером: *Пада ћиша, а греје сјнце, че да убије лóзје манá*. Термин је ограничен на источну Србију и дијаспору уз румунску границу, тако *манá* значи „бастра“ у примеру: *Да н удáри нéка мánа, ња свè њројáне*; даље: *мановиџа* година „година у којој је бастра уништила усеве“ (у Радимцима, Томић 1989 s.vv.); *манá* „врста болести биљака“: *убила га манá* (Црна Река, Марковић 1986 s.v.). РСАНУ s.v. *мана* даје етимологију „према хебрејском“, а као четврто значење наводи „манин лишај; пламењача, бастра“ са примерима из већ описаног ареала: *Пала мана на жиџо*; *Кад усеви њосле јарког сунца, које ујече њосле кише њоцрне, каже се да их је мана убила* (Зајечар), *Мана је нека љуџа роса која убија воће у цвеџу и винограда, ње род гоџово сав ојадне* (Заглавак), *њереносјору, болести виновог лиџа зову мана* (Тимок).

Бугарско *мана* дефинише Koseska 1972:50–51 као „лака, слаба киша за време које греје сунце, чија је последица болест на лиџу“¹². Реч је потврђена у већини испитиваних бугарских пунктова, само у Брестовици код Пловдива долази до семантичког развоја „болест која напада лиџе воћака“, и то за оба тамо потврђена термина, *балсара* и *мана*. Реч је потврђена и код Герова, а Косеска наводи да је позајмљеница из турског језика — према Младеновљевом етимолошком речнику. Бугарски етимолошки речник, БЕР, сматра да је порекло термина у „божанској храни Јеврејима у пустињи“, в. БЕР s.v. *манá*². Тако и ЕСУМ s.v. *манна*² сматра да је у питању семантички помак библијског назива *мана* — небеска киша¹² и наводи све словенске потврде. Има места претпоставци о вези овог карпатизма са прасловенским метеоролошким (али и митолошким) термином **mana*, **manъ* и даље са **majъnъjъ* (уп. ЭССЯ s.vv.), како то сугеришу и аутори белоруског етимолошког речника, ЭСБМ s.v. *манна*². Карпатизам **man(n)a* широко је заступљен и у румунском језику: после кише са сунцем у околини Сибиуа житарице и кромпир пожуте и свену (*se tãpeazã*, Клепикова 1977:13). Рум. *manã* има значење „разне врсте болести културних биљака које изазивају појаву црвених флека; роса или киша са сунцем која шкоди биљкама“ (према: Клепикова 1977:13¹³).

Најшири ареал распрострањености у српскохрватском језику има аутохтони словенски термин *џоња* (потврђен на простору од Ба-

¹² Глобалну синхрону и дијахрону анализу хришћанског аспекта библијске речи *мана* даје Premk 1995.

¹³ Клепикова 1977 показује раширеност термина **man(n)a* у карпатобалканском ареалу, али нема српскохрватске потврде. Најсложенију семантичку слику термина **man(n)a* имају карпатоукрајински говори, док је његова семантика у северно- и западнословенским језицима знатно ужа, ова чињеница наводи ауторку на помисао да су у питању хомоними. **Man(n)a* као „болест биљака“ јавља се само у карпатском ареалу: у украјинском, румунском, бугарском и македонском језику. Питање о употреби овог термина постоји и у упитнику за карпатски дијалекатски атлас, в. ОКДА.

ната и западне Србије на запад и у словеначком језику), остали термини су ареално ограничени — *кља* на Босну и Хрватску, етимолошки спорно *мана* на источну Србију (и даље по карпатобалканском ареалу), а тако и позајмљенице: *цвек* на Срем и Славонију, *балсара* на Косово (али и Бугарску и Македонију), а *маћа* (у значењу „тоња“) на Црну Гору, Дубровник и Босну.

Са једне стране магијски текстови, а са друге примери термина у контексту из лексикографске и етнографске грађе (*џаа киша буде џомишана меденом росом, шџо оџури лук; као џламењача или џоња шџо џадне у малом дажду; да не џане џоросица, из које џастџи ће кња и одниџи ће жџиџо*) указују на постојање и трећег члана у анализираној бинарној вези „кише са сунцем“ и „пламењаче“. У питању је изазивач болести који се у фолклорној свести, потпуно равноправно са неким изазивачима људских или животињских болести, поима као демонско биће. Демонско биће које изазива пламењачу свакако је бестелесно¹⁴, али се и неке друге његове основне карактеристике могу реконструисати¹⁵. Називи су му: *ала, басџира, кља, мана, маћа, џља, џоња, цвек, медена роса*. Карактеристике су му бестелесност (*нека магла; луга, наџруха*), лепљивост (*медена*), мирис (*смрад*), и евентуално неке друге (*рђа, љуџа*). Јавља се на лишћу корисних биљака (*науди биљу, џада на раиџе/лозу*), уништава жетву (*биће жџиџа крађа*) а време појављивања је условљено метеоролошким околностима („*истџовремена киша са сунцем*“; *магла; с џрољећа; роса; џоросица; киша мало ороси; у малом дажду; џосле јарког сунца које уџече џосле кише*). Акционални код сведен је на констатацију присуства (*џоџала га џоња, уваџила маћа*), ударање / убијање (*ударџи нека мана; џукла џоња, бије џоња; џобио кља џшеницу, убила џоња џшеницу; убила ала жџиџо; убила маћа; убио кља жџиџо; убила џља жџиџо; че да убије лозје мана*), или падање (*џала кња на лозу; џао кља на жџиџо; џада маћа; може маћа џануџи; џадне у малом дажду; раџа на рџеницо*). Комуникација са демоном могућа је путем басме, односно дечије песмице очито магијског порекла (*усџава, Боже маћу*), заштита је и колац са коњском / воловском / овнујском лобањом. Фолклорни жанрови у којима је биће посведочено сведени су на магијске текстове и народне изреке.

Паралелно представљена лексикографска и етнографска грађа указује и на проблем лексикографске дефиниције појава из домена народне духовне културе¹⁶. Лексикографска дефиниција не би смела

¹⁴ Раденковић 1996:36 и 43–47 убрја ветровита бестелесна бића у изазиваче болести код људи.

¹⁵ Етнолингвистичка школа Н. И. Толстоја израдила је схему описа митолошких ликова (в. Схема 1989), јужнословенски демон који изазива пламењачу, већ самим тим што је у питању невидљиво, безоблично биће, не може бити описан по свим тачкама ове схеме.

¹⁶ Проблем лексикографског третмана „празноверја, митолошких и религијских појмова“ на српскохрватском лексичком материјалу — већ је био предмет истраживања, уп. Marković 1995.

да испусти из вида духовно становиште претпостављеног говорника и конкретну ситуацију у којој настаје нека номинација. Савремени, „научни“ (нпр. медицински, ботанички), лексикографски приступ дефинисању неких појава духовне културе често се показује као недовољан.

ЛИТЕРАТУРА

- Азимов, Э. Г.
1983 Из полесской народной метеорологии. Слепой дождь, *Полеский этнолингвистический сборник*, Москва, 212–217.
- БЕР
1962–95 *Български етимологичен речник I–IV (а-џадам)*, София.
- Bezljaj, F.
1977–95 *Etimološki slovar slovenskega jezika I–III*, Ljubljana.
- Брозович, Д.
1988 Об этимологии сербохорватской лексемы *таса* 'пятно', *Этимология 1985*, Москва, 52–53.
- Букумирић, М.
1983 Из ратарске лексике Гораждеваца (код Пећи), *Прилози проучавању језика 19*, Нови Сад, 71–105.
- Динић, Ј.
1988 Речник тимочког говора, *Српски дијалектолошки зборник XXXIV*, Београд, 7–335.
- Ђорђевић, Т. Р.
1938 Зле очи у веровању Јужних Словена, *Српски етнографски зборник LIII*, Београд, 1–347.
- Елезовић, Г.
1932 *Речник косовско-метохиског дијалекта I*, Београд.
- ERHSJ
1971–74 Skok, P.: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb.
- ЭСБМ
1978–91 *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы 1–7 (а-немарасаць)*, Мінск.
- ЭССЯ
1974–95 *Этимологический словарь славянских языков 1–22 (а-*народь)*, Москва.
- ЕСУМ
1982–89 *Етимологичний словник української мови I–III*, Київ.
- Фасмер, М.
1986–872 *Этимологический словарь русского языка I–IV*, Москва.
- Геров, Н.
1895–1908 *Речник на българския език*, Пловдив.
- Караџић Стефановић, В.
1852 *Српски рјечник*, Беч.
- Кашић, Ј.
1987 *Трагом Вукове речи*, Нови Сад.
- Кашић, З.
1995 Govor Kopavala, *Српски дијалектолошки зборник XLI*, Београд, 241–396.
- Клепкикова, Г. П.
1977 Карпатская лексика в ее отношении к лексике иных зон славянского мира, *Славянское и балканское языкознание, Карпато-восточнославянские параллели, Структура балканского текста*, Москва, 3–20.
- Koseska, V.
1972 *Bułgarskie słownictwo meteorologiczne na tle ogólnosłowiańskim*, Wrocław etc.
- Kuusi, M.
1957 *Regen bei Sonnenschein*, Helsinki.

- Lipovac-Radulović, V.
1981 *Romanizmi u Crnoj Gori, jugoistočni dio Boke Kotorske, Cetinje-Titograd.*
- Lovretić, J.
1897 *Otok, narodni život i običaji, Zbornik za narodni život i običaje II, Zagreb, 91–459.*
- Machek, V.
1968² *Etymologický slovník jazyka českého, Praha.*
- Марковић, М.
1986 *Речник народног говора у Црној Реци, Српски дијалектолошки зборник XXXII, Београд, 243–500.*
- Marković, Ž.
1995 *Praznoverja, mitološki i religijski pojmovi, problem razgraničenja, Folklor u Vojvodini 9, Novi Sad, 235–240.*
- Миловановић, Е.
1983 *Прилог познавању лексике Златибора, Прилози проучавању језика 19, Нови Сад, 15–70.*
- MNTES
1967–76 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III, Budapest.*
- Musić, S.
1972 *Romanizmi u severo-zapadnoj Boki Kotorskoj, Beograd.*
- ОКДА
1987 *Общекарпатский диалектологический атлас, Вступительный выпуск, Скопје 1987.*
- Pižurica, M.
1995 *Iz srpskohrvatske meteorološke terminologije (Nacrt za jedan projekat uz nekoliko etimoloških beležaka), Македонски јазик XL–XLI, Скопје, 435–445.*
- Pleteršnik, M.
1894–95 *Slovensko-nemški slovar I–II, Ljubljana.*
- Premk, F.
1995 *Mana, ta kruh tiga lebna, Jezikoslovni zapiski 2, Ljubljana, 195–218.*
- Раденковић, ЈБ.
1996 *Народна бајања код Јужних Словена, Београд.*
- Ранојевић, Н.
1912 *Криптиограмске болести живота у Србији, Београд.*
- RJA
1880–1975 *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXII, Zagreb.*
- PMJ
1986² *Речник на македонској језик, Скопје.*
- РСАНУ
1959–89 *Речник српскохрватског књижевног и народног језика 1–14 (А-недојуро), Београд.*
- Rubić, S., Nuić, A.
1899 *Duvno (Županjac), Zbornik za narodni život i običaje IV, Zagreb, 244–291.*
- Schuster-Šewc, H.
1978–89 *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache 1–24, Bautzen.*
- Схема
1989 *Схема описанија мифологических персонажеј, Материјали к VI Международному конгресу по изученију стран југо-источной Европе, Проблеми културе, Москва, 78–85.*
- Сикимић, Б.
1996 *Слојеви фолклорног текста, Сјудије српске и словенске, Српски језик I, Београд — Никшић, 163–174.*
- Сикимић, Б.
1996а *Митска бића дечијег фолклора: киша са сунцем, Лицеум, Крагујевац (у штампи)*
- Симоновић, Д.
1959 *Ботанички речник, Београд.*
- SP
1974–1995 *Słownik prasłowiański I–VII (a — gobędz), Wrocław.*
- Станић, М.
1990–91 *Ускочки речник I–II, Београд.*
- СТИЈОВИЋ, Р.
1990 *Из лексике Васојевића, Српски дијалектолошки зборник XXXVI, Београд, 119–380.*

- Škaljić, A.
1979⁴ *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo.
- Šulek, B.s
1879 *Jugoslavenski imenik bilja*, Zagreb.
- Томић, М.
1989 Речник радимског говора, *Српски дијалектолошки зборник XXXV*, Београд, 1-174.
- Усачева, В. В.
1983 Из наблюдений над метеорологической лексикой Полесья и Карпат, *Полесский этнолингвистический сборник*, Москва, 217-225.
- Варбот, Ж. Ж.
1984 *Праславянская морфология, словообразование и этимология*, Москва.

Summary

Biljana Sikimić

FOLK TERMS FOR RAIN WITH SUN

The subject of analysis is the interrelatedness of South Slavic folk terms for the plant illness rust and the meteorological phenomenon of rainfall accompanied with sunshine. This meteorological phenomenon is believed to be the main cause of the plant illness — rust. The following terms with both meteorological and botanical connotations were discussed lexicographically and etymologically: *ala*, *tonja*, *klja*, *mača*, *mana*, *balsara* and *cvek*. The problematic lexicographical definition of phenomena belonging to the folk culture was pointed out. A hypothesis is made about the existence of an incorporeal demonic being, that can be connected with the plant illness rust.

АЛЕКСАНДАР ЛОМА
(Филозофски факултет, Београд)

ОКАМЕЊЕНА ИМЕНА. ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ПРЕДСЛОВЕНСКИХ ОСТАКА У ОРЕНИМИЈИ ЦРНЕ ГОРЕ

Разматрају се два црногорска оронима, *Осмин* и *Ловћен*. Већ изнете претпоставке о њиховом супстратном пореклу разрађују се и конкретизују указивањем на могућу везу са двама у антици потврђеним топонимима, *Asamon* и *Lesinum*.

Академик Митар Пешикан је, поред других области науке о језику, дао велики допринос и нашој ономастици. Као ономастичар био је уздржан пред брзоплетим етимолошким спекулацијама и окренут темељном истраживању историјских извора, како српских средњовековних, тако и турских записа словенских имена у чије се ишчитавање — тачније, дешифровање — он разумевао боље од иког другог. Пешиканови ономастички радови као што је „Историјска топонимија Подримља“ или велика студија о зетско-хумско-рашким именима представљају достигнућа од прворазредног значаја за српску науку — не само ону о језику — и остаће за дуго тешко надмашив узор. Пешиканов интерес био је, природно, усредсређен на словенски именски материјал, али је, бавећи се подручјима међујезичких додира и мешања, остварио значајне резултате и у проучавању адстрата, нарочито албанског, што његове налазе чини занимљивим и за балканистику. Пешикану нису били страни ни проблеми топонимског супстрата. Предсловенским остацима у топонимији своје родне Црне Горе позабавио се у једном одличном раду, где, далеко од сваког топономастичког авангуризма, указује на неке мање или више вероватне словенске континуанте имена места забележених на том подручју у античким итинерарима. Нека нас у овој сетној прилици траг тога истраживања поведе у стеновита брда Пешиканова завичаја. „Могућим ономастичким паралелама имена путних станица на римском континенталном путу кроз Црну Гору“ којима се Пешикан бави у тако насловљеном раду (1982) покушаћемо да прибродимо још две.

Реч је о два црногорска оронима, *Осмин* и *Ловћен*. За овај други одавно се верује да потиче из супстрата, док је за онај први такву претпоставку изнео управо Пешикан (1985); међутим, у оба случаја

недостају античке потврде. Наш покушај своди се на разматрање могућности да су претпостављени антички предлошци ова два имена ипак потврђени у изворима римског доба, додуше не непосредно, као ознаке истих земљишних објеката, него као топографски називи у истом делу провинције Далмације. Питање евентуалног именског континуитета треба стога претресати одвојено од чисто језикословног разматрања; оно се може покренути само у вези са радикалним преиспитивањем вредности расположивих извора. То су *Tabula Peutingeriana* из III–IV в. (даље: TP), *Itinerarium Antonini* из приближно истог времена (даље: IA) и анонимни Равенски Козмограф из доба око 700 г. (даље: Rav.). Одмах треба нагласити да се не ради о међусобно независним изворима, већ се сва три у крајњој линији свODE на један опис путне мреже Римског царства, који нам није сачуван (уп. Kubitschek у RE 18/1916, 2303; Mayer 1940, 134; 144). Нас овде занима одсек између Нароне-Неретве и Скодре-Скадра (уп. Miller 1916, стр. 468 дд.). По TP, 66 миља иза Нароне, од места Ad Zizio, пут се гранао у две трасе, једну приобалну и другу која је ишла упоредо с њом дубље копно, да би се поново спојиле у Скодри. На тим деоницама римски итинерари наводе низ имена места — путних станица, од којих се само део да поуздано идентификовати на основу других античких извора (литерарних или епиграфских) или данашњих топонима. Међу тим топонимима налазимо — да се послужимо опрезном Пешикановом формулацијом — могуће паралеле нашим двама оронимима.

Осмџн је брдо код Прекорнице над Љуботињем у бившој Ријечкој нахији, између Будве и Скадарског језера (Јовићевић 1911, 407; Пешикан 1985, 8), које се под тим именом помиње у писму Ђурђа Црнојевића из 1494: *на врх Осмина, сврх Осмина* (id. 651). Овај ороним нема задовољавајуће словенске етимологије. За њега и оближњи *Осмогрк* Пешикан (1985, 8) примећује да ни у предању ни у рељефу нема основа да им се имена доведу у везу са броем *осам*, а да су оба имена „врло подударна са познатом индоевропском основном **aktō(n)*- ‘камен’, ако је на овом простору допустив сатемски рефлекс“. На ово питање може се дати потврдан одговор, особито с обзиром на античко име Подгорице забележено као *Birziminium* (*Bersumno*) које се убедљиво изводи из ие. **bherǵh-* ‘висок; брег, *горица*’, а на чији је словенски рефлекс *Брзиње* Пешикан први указао (1982, 94 дд.; за проблем рефлектовања ие. палатала у предсловенској топонимији дан. Црне Горе с особитим обзиром на порекло албанског језика уп. Loma 1990/91). Не само да се *Осмџн* сме с Пешиканом узети као вероватан супстратни остатак, него му у античкој топонимији ширег подручја налазимо блиску паралелу. То је име места које бележе TP на приморском путу из Аквилеје за Дирахиј као *Asamo* и Rav. IV 16 као *Asamon*. Судећи по облику код Равењанина, *Asamo* не мора бити локативни аблатив од *Asatum*, како се обично узима (уп. Mayer 1957, 63), већ се да схватити и као номинатив *n*-основе: *Asamo*, *-ōnis*, чије је *-ōn-* преко *-in-* могло дати сл. *-ин* као у низу других случајева (*Salōna* > *Солџн*, *Albōna* > *Лабџн* итд.). Из једног косог падежа наглашеног на дугој пенултими може се извести наш *Осмџн* са својим нагласком и синкопом *a* у средњем слогу, које би пред

акцентом већ у предсловенском изговору било ослабљено, да би се онда у словенском преко полугласа изгубило (док је почетно *ǣ*-регуларно дало сл. *o*-). Развитак је могао, отприлике, бити следећи: **(ad) Asamōnem* (акуз.) > влат. **Asamūne* > сл. **(vъ) Osъmyně* — (реинтерпретирано као слов. локатив).

Положај Осмина не слаже се са локацијом Асамона у ТР, по којој се он налазио на обалском огранку пута, 28 миља иза раскрснице *Ad Zizio* а 20 пре Епидатура-Цавтата; и Rav. га, ређајући у обратном смеру градове на далматинској обали, ставља између Цавтата-Дубровника (*Epidaurum id est Ragusium*) и места *Zidion* (IV 16). На основу Јоклове етимологије по којој би се илирски назив места *Asamo(n)* сводио на индоевропско **akmōn-* ‘камен’ (Jokl у Ebert 1926, 40), Мајер идентификује *Asatum* (тако он реконструираше номинатив!) са данашњим Лападом код Дубровника, сматрајући његово средњовековно име *Lapida* (од лат. *lapis*, *-idis* ‘камен’) преводом античког (Mayer 1940, 141). Ако је античко име заиста имало такво значење, које је једно од најчешћих у топонимији, онда се оно морало доста често понављати на ширем простору, отприлике као што у нашим крајевима имамо много *Каменица*, те ништа не би сметало претпоставци да је нашем Осмину кумовао неки други **Asamōn-*, различит од онога који је у римско доба забележен негде око данашњег Дубровника, а чије се име у словенским устима није сачувало. Топонимија Црне Горе пружа и друге мање или више вероватне рефлексе исте предсловенске основе: поред *Осмина* и поменутог *Осмогрка*, брда у ловћенском селу Мајсторима (Пешикан 1985, 4), поменимо још *Осмач*, вис на ивици цетињског Доњег Поља (Ердељановић 1926, 236). Овамо ваља прибродити и хидроним *Osium* у јужној Албанији: он није забележен у античким изворима, али му одговара буг. *Осџм*, име притоке Дунава која се у античко доба звала *Asamus* (Плиније), Ἄστυος (Приск), Ἄστυα (Симоката) и коју у горњем току карактерише каменито корито, тако да је извођење од ие. речи за ‘камен’ у семантичком погледу вероватно (Георгиев 1977, 32 д., уп. Schramm 1981, 316 д., Loma 1990/91, 289).¹ Ипак, не треба искључити да је локација Асамона у оба до нас доспела извора погрешна и да се ради о античком насељу крај данашњег брда Осмина; ту могућност подробније ћемо размотрити ниже, у вези са сличним проблемом око евентуалног античког записа оронима Ловћен.

¹ На ширем српскохрватском подручју срећемо и друга имена на *осм-* која би могла овамо спадати, али се не може искључити ни да су другог порекла. Од материјала датог у РЈА укажимо на орониме *Осмача*, планина у Босни код Бањалуке и *Осмач* брдо у Србији у Црној Реци, премада се може радити о изведеницама од *осам*, уп. реч *осмак* као надимак — одатле *Осмаци* код Тузле и *Осмаково* код Пирота — а и као назив мере, будући да је посуда честа метафора за облик брда или планине. *Османуша*, село код Сплита и *Османац* убао у Кучима могли би бити и од турског ЛИ *Осман*. За земљиште *Осмине* у црногорском приморју М. Могуш узима да се са њега плаћала *осмина* прихода (уп. Лома 1990/94, 271 д.). Слично се можемо питати, да ли је *Осмо Гомила* (тако у регистру и једном у тексту: у *Иодножсју Осџо Гомиле*, а други пут са *Осме Гомиле*), име брда над селом Безује у Пиви (Томић 1949, 490), изворно значило „брдо са осам хумки“ или „хрпа камена“.

Име славом овенчаног Ловћена у два маха је привукло пажњу протомајстора српскохрватске топономастике Петра Скока. Оба пута он полази од сазвучности почетног слога *лов-* са стародалиматском речју *lau* 'камен' (неизвесног порекла) коју помињу два средњевековна писца: Константин Порфиригенит (средина X века) и Поп Дукљанин (XII в.) тумачећи старо име Дубровника *Ra(g)usium*. У првом наврату Скок је на то — само по себи вероватно — запажање надозвао једну сасвим натегнуту етимолошку конструкцију, свдећи *Ловћен* на протоалбанску сложеницу **Lafken*, где би први елеменат било поменуто *lau* у значењу 'литица', а други алб. *gen* 'пас' (< лат. *canis*); први члан овог сложеног имена био би самостално потврђен код Порфиригенита именом дукљанског кастела τὸ Λοντόδοκλα у којем Скок види преписивачком погрешком настао спој два засебна записа τὸ Λον и τὸ Δόκλα, од којих би други био име града Дукље, а први би ваљало поправити у Λον = *Лов(ћен)* (Skok 1928, 327 д., уп. и 213 дд.). На страну све остале произвољности овог тумачења, предложена поправка немогућа је већ због тога што иза грчког писања *Λον никако не би могло стајати сл. *Lov-*, већ само *Lu-* (за другачије интерпретације Порфиригенитовог τὸ Λοντόδοκλα уп. Mayer 1957, 292 и Лома 1992/93, 122 [са штамп. грешкама]; 1993а, 109). Да је сам Скок доцније увидео сву крхкост ове етимологије, сведочи чињеница да је у *Ловћену* посвећеној одредници свога етимолошког речника и не помиње, а од ње задржава само извођење основе нашег оронима од далматороманске речи *lau* 'камен, литица', очуване у топонимима *Лави* m. pl., како се зову стрме хриди на којима је саграђен Дубровник, *Лаве* f. pl. у Риједи Дубровачкој. Образовање *Lovtien* < *Lovkien* (sic!) он овде пореди са деминутивом *Laucellae* потврђеним 1171. као земљишни назив у Сплиту (Skok II, 321). Одиста, сплитски топоним пружа добру полазну основу за реконструкцију античког предлошка нашег оронима, јер показује проширење основе *lau-* једним *k* из којег се да извести *ћ* у *Ловћен*, и једино треба овде претпоставити уместо деминутивног образовања на *-ella*, један *n*-суфикс: *Ловћен* < **Lovcēn* < **Laucenti*. Прелаз дифтоншког *ai* у слов. *ov* може се сматрати регуларним, уп. нпр. *Ловренац* < *Laurentius* (подробно о тој супституцији Putanes 1970). За *ц* + кратко *јат* > *ће* уп. у зетско-сјеничким говорима *ћейаница* < *цџџаница* (Ивић 1956/85, § 156), у Херцеговини *Ћејтољуби* (Дедијер 1909, 115 и др.) < *Цџџтољуби* (потврђено још код Порфиригенита као *Ζετλίβη*, уп. чеш. *Cétoliby* Лома 1993а, 117), у Зети *Ћемовско јоље* < **Цџемовско* од имена реке *Цџмьва* (рани XIV в.), такође супстратног порекла (Porović 1958, 306; Ivić 1985). Промена је била спроведена већ у доба првог помена *Ловћена*, у повељи Ивана Црнојевића Цетињском манастиру из 1485 (Новаковић 1912, 779): *џланиноу нашоу баџџиньскоу Ловџџџень*. Иначе у овом споменику за *ћ* стоји по правилу *к*: *коужка*, *Осџоики* и сл., али има и призр за писање са *џ*: *кои џе рабџџџџи црџкџџ*, а слично се и *ђ* пред *е* једном пише са *д* у врањинској повељи Ивана Црнојевића: *Младьеново Гувно* тј. *Млађеново* (Јовићевић 1911, 400). О пуном замаху који је тада имало најновије јтовање у црногорским говорима сведоче

облици *иоседоче* = *иоседоче* < *иосѣдоче*, *Блелегъ*, *блеше* < *Бѣлѣгъ*, *бѣше* у горе поменутом писму Ђурђа Црнојевића (id. 651). Которанин Марин Бољица почетком XVII в. пише недвосмислено *Lovckien* (RJA). — Да ли се и за овај ороним само по себи вероватно порекло из супстрата може поткрепити препознавањем његовог предсловенског облика у античком запису, како смо то покушали за *Осмин*? И за *Ловћен* се усуђујемо да иступимо са сличном претпоставком, премда је она још неизвеснија од претходне, јер се не суочава само са проблемом локације према извору, већ и са таквом разликом у гласовима која се може превазићи једино поправком предатог облика. Реч је о месту *Leusino* које бележе TP и IA на копненом путу који је, паралелно са напред поменутиим приморским, водио од раскрснице *ad Zizio* (данашње Моско?) за Скодру (Скадар). Гласовно се овај запис може повезати са *Ловћен* ако се поправи у **Leucino*. Таква емендација не би била сасвим произвољна, јер не само да је бркање *C* и *S* иначе честа појава у латинским текстовима, већ и сама TP пружа за њу сасвим близак пример: на истој деоници *Sinna* стоји уместо *Cinna*, како је овај топоним посведочио у IA 339, 3 и код Птолемеја II 16.7 (Κίννα), а ваљаност облика са *K-* потврђује и словенски рефлекс *Цијевна* (в. ниже). Ако дакле појемо од поправљеног облика **Leucino*, између њега и **Lovcēn* > *Ловћен* остају две несагласности, јер нити се слов. *o* да директно извести из *e*, нити *ě* из *i*. За први проблем — ако се већ не ради о непрецизности или искварености записа — могло би се позвати на асимилаторно дејство следећег *v*, уп. прасл. *ov* за ие. **eъ* у *novъ* < **neъos*, *synove* < **sineъes* итд. Но пре треба узети да у античком запису *e* предаје једно слабије артикулисано *a*, на шта упућује не само наведена убедљива етимологија која у корену оронима *Ловћен* препознаје далматороманску реч *lau* 'камен', него и чињеница да у најранијој потврди другог предсловенског топонима *Койтор* у непосредној близини Декѳтера (Порфирогенит, средина X в.) стоји *e* према слов. *o* и итал. *a* (*Cattaro*). Уп. и колебање у запису топонима *Leusaba* IA 269.2, TP = *Lausaba* Rav. IV 19 (постаја на путу Салона-Сервитиј, која се смешта негде јужно од данашње Бањалуке: Mayer 1957, 208). Треба, дакле, рачунати да су Словени чули дифтонг *ai* и регуларно га супституисали са *ov*. Што се тиче односа *kin* : **cēn* он је исти као у оближњем рефлексу *Цијевна* < **Cēnva* од потврђеног *Kinna*. Најпре се у оба случаја може узети да је између античког записа и словенског преузећа име претрпело вулгарнолатинску промену кратког *i* у *e* (које су Словени супституисали јатом): **Laucinus* > **Laucenus*, *Cinna* > **Cenna*. Алтернативно објашњење гласило би да су Словени ова имена ипак чули са првобитним *i*, али је *cē* била њихова закономерна замена за страну *ki*, будући да се *c* у домаћим речима по правилу не јавља пред *i*, већ пред *ě*. У сваком случају, ран помен хидронима *Цѣмѣва* са *ě* (1316), у доба пре замене „јата“, сили нас да унапред одбацимо — саму по себи могућу — претпоставку да је тек од краја XV в. потврђени облик *Ловћен* < **Lovcēn* псеудојекавизам уместо првобитног рефлекса **Lovcin(ъ)* проистеклог

непосредно из **Láucinus*.² Историјат имена *Κίννα* (Ptol. II 16.7), *Cinna IA 339.3*, али на TP погрешно *Sinna*, које је преко влат. *Kenna* дало сл. **Сѣпу, Сѣпъве*³, одакле се са *нв > мв* изводи средњевековни облик *Цѣм(ь)ва* (> алб. *Сет*), а са *нв > вн* (уз паретимолошко наслањање на *цијев*) данашњи *Цијевна*, али са кратким јатом и *-м-* *Ѣемѡвскѡ ѣдѡе*, пружа у свим својим карикама, од поправке *si* у *ci* у античком запису до новог јотовања *сѣ > ље* једну и географски сасвим блиску паралелу од нас реконструисаном развоју *Leusin(i)um = Laucin(i)um > влат. *Lauceni > *Lovcѣпъ > Ловѣн*. Стога се као највероватнији чини развој **Laucinus (mons)* отпр. 'каменито брдо' > влат. **Lauceni*, одатле вер. већ у VII в. сл. **Lovcѣпъ > пре краја XV в. Ловѣн*.

Није искључено да је облик *Laucinum*, у који поправљамо *Leusin(i)um* и на који у крајњој линији сводимо *Ловѣн*, делимично потврђен на једном римском натпису из околине Епидраур, који садржи посвету *Dianae Lauci* (CIL III 8405). Споменик се налазио у селу Окладама код Цавтата, узидан у темељ цркве Блажене Марије Магдалене крај улаза; ту га је видео и прочитао хуманиста Киријак (Cyrillus) из Анконе. Како за *Lauci* нема паралела, Момзен без правог основа предлаже поправку у *Dianae Aug(ustae)*; Мајер реконструираше номинатив *Laux*, али и сам просуђује Киријаково читање као несигурно. Вредело би одвагнути могућност да ова — са друге стране непозната — Дијанина епиклеза представља локални придевак изведен из имена (обично оближњег) култног места, какве божанства често носе на римским натписима. Такви придевци су сразмерно дуги, те се на каменним споменицима ради уштеде простора скраћују. У нашем случају, допуна би могла гласити *Dianae Lauci(nae)* или *Lauci(nensi)*. У оба случаја радило би се о месту *Leusin(i)um = *Laucinum*, а дилема се своди на то да ли је посредни латински придев на *-inus, -a, -um* (који се у средњем роду могао односити на насеље, а у мушком **Laucinus (mons)* на планину),⁴ или имамо посла с именском основом **Laukino-*, од које је посесив био изведен латинским суфиксом *-ensis* еквивалентним нашем *-ски*. *Leusin(i)um*, како га смештају TP и IA,

² Та појава је иначе присутна у топонимији појединих делова Црне Горе, уп. нпр. топоним *Србојеновица* у Кучима (Петровић 1988, 122) поред икавизма *Зейзда*, име брда (Ердељановић 1907, 87; Петровић 1988, 68 има придевски облик *Зейзда*, дат. *-ѡј*), даље *Обида*, полуострво у Скад. јез. (Ердељановић 1926, 202, 204) према хидрониму *Обед* код Загреба, *Обеда* у Срему, 1714, *Обједа* у бос. Посавини (Михајловић 1973, 440 дд.); ороним *Лисинь* на два места: брдо код села Ријечана у околици Ријеке Црнојевина (Јовићевић 1911, 404 и др.); планина између Бара и Црмнице < **Лъсинь* (?). (Вујовић 1969, 83 изводи *Лисинь* од *lysъ* (1969, 83), али сам у екавским Мрковићима доследно бележи облик *Лесинь*: ид. 317–318, више пута.); *Воњиж-до* у Љешанској нахији (Ердељановић 1926, 51) < **Војнѡж-дол* (ту, додуше, не морамо имати прави икавизам, већ промену типа *гъыздо*).

³ За проблем *ѣ*-основе уп. Лома 1994, 18, такође мој рад о старосрпском топониму *Бытъ* предат за штампу у „Ономатолошким прилозима“ XV.

⁴ Иницијални нагласак *Lauceni > Ловѣн* говорио би против претпоставке лат. образовања на *-inus*, где је *i* наглашено, но повлачење нагласка на почетни слог појава је која се и иначе запажа у романској топонимији: за источни Јадран в. Loma 1990/91, 297д. (са старијом литературом); за шири ареал уп. Bourciez 1956, §47д.

лежао је близу Цавтата-Епидаура, а ни Ловћен се не диже предалеко оданде. Како се култ богиње лова Дијане по правилу везивао за шуме и планине, не би било ништа необично ако је она у јужном Приморју носила име по најистакнутијој тамошњој планини. За евентуални култ „Дијане Ловћенске“ уп. народно веровање да је Ловћен станиште вила, изражено у песми коју су Будвани певали о Спасову дне на „Вилину гумну“:

*Виша је гора од горе,
Највиша Ловћен њ планина;
У њој је шрње и грабље,
У њој су снјези и мрази
У свака доба годишња;
Виленски у њој сџанови,
Свеђ виле џанце изводе ...*

(Вук I бр. 271). Дијанин култ преточио се на Балкану у култ вила: рефлекс *њ*еног имена у албанском (*zanë*) и румунском (*zîna*) значе „вила“.

Што се тиче положаја места *Leusin(i)o*, оно је по ТР лежало 8 миља иза *Ad Zizio*, а 12 пре станице *Sallunto* од које је даље требало још 17 до Сандерве, а по IA 40 миља иза места *Dallunto* (на ТР *Dillunto*) а 39 пре Андарбе. *Ad Zizio* смешта се у Моско или у Укшиће, а *Leusin(i)um* траже око Требиња, или, прецизније, идентификују са селом Паником код Требиња, где је археолошки установљена римска *villa rustica* (Mayer 1940, 144; Vojanovski 1973, 166). Дакле, и географска идентификација *Leusinum* = Ловћен се, као и *Asamon* = Осмин, општро коси са подацима наших извора. Подсетимо да у оба случаја по два извора сагласно наводе локацију неспојиву са нашом претпоставком. Но ваља подсетити да три извора са којима имамо посла не стоје у међусобно независном односу, него да своје податке дугују једном заједничком, изгубљеном предлошку, тако да један не може потврђивати изворност и ваљаност података у другоме. Наиме, свим трима могу бити заједничке грешке које потичу из основног текста, или из неког доцнијег, такође несачуваног међуступња књижевне предаје. Стога ваља одвагнути претпоставку да данашња имена *Осмин* и *Ловћен* са античким *Asamon* и *Leusinum*/**Lausinium* ипак везује однос директног континуитета. Разуме се, могуће је да су нека у касноантичким изворима поменути имена са овог терена током векова ишчезла без трага, али ваља имати на уму и да је трајност земљишних назвања овде била и већа него другде, те се стога, ако већ не налазимо рефлекс античког топонима на месту где га очекујемо, исплати потражити га на ширем подручју, макар такав налаз повлачио за собом исправку традираног текста радикалнију од оних каквима су спремни да из својих разлога прибегну историчари: ризик постоји, али добитак може бити значајан и за науку о језику и за историју. Са друге стране, не треба губити из вида да чак и доказив или бар врло вероватан словенски рефлекс предсловенског

имена пружа само приближну оријентацију за положај места које је оно у антици означавало: у немирна времена досељења Словена и током постепене стабилизације њихових односа са староседеоцима де-нотат старих топонима често је бивао померен или сужен. Стога извесно несагласје топономастичких налаза са локацијама датим у античким изворима или претпостављеним на основу археолошке евиденције не мора нужно говорити против ваљаности језичке идентификације или поузданости извора (уп. Loma 1993b, 219).

Да се вратимо нашим изворима: TP, која је сразмерно најде-таљнија, показује управо на деоницама које нас занимају очите и гру-бе омашке. На приобалној деоници Улцињ (Vicinium) је унет одмах после Рисна испред, уместо иза, Будве, а на копненој два пута се на размаку од 34 миље понавља иста станица Sallunto. Таква погрешна лоцирања успутних места и удвајања њихових имена могу се обја-снити претпоставком да је несачувани основни извор поглед главних путних праваца бележио неке прикључке и алтернативне трасе које су доцнији експерттори као такве занемарили, али су из нехата по-једине деонице и станице са тих споредних путева унели на главне саобраћајнице. Симетричан положај места Asamo и Leusino на TP — оба су унета одмах иза раскрснице Ad Zizio, прво на приобалној, друго на копненој траси пута — могао би у том погледу бити инди-кативан. Нити је Ловћен лежао на копненом путу, нити Осмин на приобалном, али постоје индикације да су туда већ у римско доба про-лазили одвојци, поред Ловћена копненог, а поред Осмина приобалног пута. Установљени су трагови римског пута од места Ријечани (античка Salthua) између Требиња и Никшића на југ који се дају про-следити до Грахова: претпоставља се да је тај пут даље водио за Рисан и Котор (Sergejevski 1962, 88 д., уп. и Гарашанин 1967, 173, 177 д.), а одатле се једним краком могао продужавати преко данашњег Цетиња ка Подгорици-Бирзиминију, где се спајао са глав-ним путем: Leusinium-Laucinum лежао би на том краку, под Ловћеном (тај пут постојао је у средњем веку: в. Шкриванић 1974, 61 дд.). Близу Осмина могао је пролазити неки преки пут од Будве ка Ска-дарском језеру и Зети. Упркос недостатку података, може се као до-ста вероватно узети да је таква пречица постојала већ у римско доба (уп. Гарашанин 1967, 178).⁵

Претходна размишљања не треба ипак схватити као безрезервно залагање за радикалну поправку до нас доспелих података о римској путној мрежи у овом делу Далмације. Како смо то горе већ нагласи-ли, можда је *Asamo(n)* само језичка паралела орониму *Осмин*, а не и његов антички топографски предложак, док *Leusin(i)um* за *Ловћен* не мора бити ни толико. Додуше, горе предложено довођење Дијанине епиклезе на натпису из околине Епидаура-Цавтата *Leuci-* (-на или *-nensis*) са *Leusinum* говорило би у прилог наше поправке овог топо-нима, али, бар на први поглед, и против његовог премештања са ло-кације на коју га стављају антички извори у поткриље Ловћена. Но

⁵ Иначе није јасно како је приобални пут ишао даље од Будве ка Улцињу и Скадру (id. 177).

Ловћен је, геоморфолошки гледано, само југоисточни врх непрекинутог планинског ланца који се пружа у залеђу Боке Которске, досежући свој врхунац на северозападу са Орјеном. Сасвим се могућа чини претпоставка да је цео тај венац у античко доба носио једно име, које се могло пренети на било које место смештено у његовом подножју на великом луку од Конавала до Будванског залива, па је и локални придевак у околини Епидаура-Цавтата могао бити изведен од тог макрооронима, чије се значење доцније сузило на супротни крај масива, док је у оном ближем Цавтату потиснуто називом *Орјен*, који се јавља сасвим позно.

На овом месту не могу а да се не осврнем на усмену сугестију академика Павла Ивића да би се у имену *Орјен* могло чувати античко Ἀρίων. Њега помиње само Псеудо-Скилак, како се означава непознати аутор географског списка који традиција приписује грчком морепловцу из доба Дарија I (521–486) Скилаку (*Skylax*) из Каријанде, а у којем савремена наука види компилацију, насталу у до нас доспелом облику највероватније средином IV в. пре н.е., но и доцније допуњавану и проширивану (уп. Suić 1955, стр.122 д.). У тексту Псеудо-Скилакова *Перипла Арион* је река која се улива у Јадранско море између ушћа Нарона-Неретве и града Бутое-Будве. Тај део текста доста је искварен, али се да реституисати на начин који оправдава аутентичност предатог облика имена и његову такву локацију, чинећи излишним поправке које предлаже Суић *op. cit.*. У доцнијим изворима овај хидроним се не јавља, осим што постоји мишљење да би с њим било у вези име племена *Arinistae* (v.l. *Armistae*) у Наронитанском конвенту које наводи Плиније Старији N.H. III 143 (Maueг 1957, 59). Фонетски се *Орјен* лепо да извести из *Ariōn-*, а и са географске стране ова идентификација није неприхватљива, јер се Орјен диже са северозапада над Боком Которском, заливом који се иначе у античко доба звао Рисанским (Ριζονικός κόλπος Страбон VII 5.3; Птоlemeј II 16.3), а који је од морепловаца могао бити узет за ушће реке. У старим географским описима далеких крајева заснованим само на површним знањима путника и морепловаца честа је појава да се поједина имена која служе као оријентир преносе са једног географског објекта на други, па има и примера за пренос са планине на реку: тако Херодот IV 49 Карпате и Алпе наводи као реке Κόρπις и Ἄλπις. Невоља је, међутим, што за *Орјен* не располажемо никаквим старијим записима; RJA даје само савремене помене,⁶ означавајући порекло имена као тамно, а моје властито трагање по историјским изворима где би се очекивало да овај ороним може бити забележен (старосрпским споменицима; објављеним списима Дубровачког и Которског архива) није дало резултата. Тако пред тезом о континуитету зјапи временски јаз од око 2350 година од античког помена имена до данас, и, што је још горе, остаје отворено питање изворног словенског облика. Од формално и географски блиских паралела могу се навести *Оринац*,

⁶ Тамо је услед површног ексерцирања различитих извора иста планина наведена као три различите, једна у Црној Гори, друга у Далмацији код Котора, трећа у Херцеговини: наиме, Орјен се диже на тромеђи ових трију области.

име планине у народној песми из Богишићеве збирке (стр. 314), и *Орје*, брдо у Пољицима (RJA s.vv.); оба ова имена језичко осећање у наведеним примерима везује са *орити се*. Почетни стихови Богишићеве песме гласе:

*Али грми ал' се земља ширесе
ал' удара море у мраморје,
ал' се ори Оринац њланина?*

А пољичко брдо извор (*Zbornik za narodni život* 8, 191) описује овако: „Орје, окомито ори се камење, орјавина, ка лумбарде да пуцају“. Са семантичке тачке гледишта, то не мора бити пука народна етимологија, јер би значење ‘осулина’ свакако добро пристајало голетним брдима и планинама у нашем Приморју. Творбено би *Орјен* могао бити пасивни партицип, али од *орити се* тај облик би гласио (*раз*)орен, док би поређење са *Оринац* имплицирало *е* у другом слогу: **Орѣнъ* (за тај тип оронима уп. Лома 1982). Сме ли се на основу ова два оронима поред прасл. **oriti* (стсл. *орити*, *орѣ*, бут. *оря*, чеш. *obořiti*, пољ. *oborzyć*) и **oraiti* (рус. *орайть* ‘викати’) претпоставити и интранзитив ***orēti*? Са друге стране, *Орје* би могло бити и **Орље*, средњи род придева *орљи* ‘орловски’ који није редак у топонимији (RJA има *Орље* као име села у Далмацији, поред два примера из Босне; за развој *љ > ј* уп. *Орја Лука < Орља Лука* код Даниловграда), па се ни за *Орјен* у недостатку старих помена не би могла искључити могућност свођења на зооним *оръль* ‘орао’. Изворно је име могло гласити **Орлин* (*врх*) ‘орловски врх’ и означавати не целу планину, већ само њен највиши врх који се данас такође зове *Орјен*, а још и *Зубачки Кабао* (Ђурић-Козић 1903, 1111). Придев *орлин* ‘aquilinus’ RJA има само из Стулића и оцењује га као непоуздан. У Стулићеву речнику то би заиста могао бити русизам, према *орлинѣй*, али у нашој топонимији реликтно се чувају бројна придевска образовања на *-ин* од зоонима (подробније у мом раду предатом за „Ономаатолошке прилоге“ XIII), а не много далеко од Орјена налазимо један такав топоним изведен управо од *оръль*: *Орлина*, село јз. од Никшића, поменуто први пут у турском попису 1455. (Шкриванић 1959) < **Orъlina* (*вьсь*). *Орјен* се да извести из **Орлин* преко псеудојекавског облика **Орљен*.⁷ Но све су ово нагађања, и питање порекла овог оронима остаје отворено у недостатку помена старијих од стотинак година.

⁷ Говорећи овде о *Орјен*, а мало више и о *Ловћен* као о евентуалним псеудојекавизмима типа *Србјеновица* треба да имамо у виду да се у сва три случаја ради о позицији *и* пред *н*. Не располажем подацима на основу којих бих смео говорити од позиционо условљеном прелазу *ин > њн* упоредивом са *ип > ѣр* (уп. Ивић 1956/85, § 144) у источнохерцеговачким говорима, али у топонимији Србије може се наћи доста примера са *ин > ен*: *Каленић*, *Баћенац*, *Челењача*, *Драгенице* и др. За суд о старини и распрострањености ове појаве чини се од важности српски облик средњегрчког имена Κοιμνίνος, (читај: *Комнинос*) преузетог, с обзиром на историјске околности (име византијске династије), не пре XII века. Сви његови сх. облици (*Комнен*, *Комњен*, *Комљен*, *Комлин* итд.) свде се на **Комњн*, потврђено већ код Св. Саве у житију Св. Симеона у грађији *Комњнѣн* (уп. RJA и Skok II s.v. *Комнен*).

ЛИТЕРАТУРА

- Bojanovski 1973: I. Bojanovski, Rimska cesta Narona-Leusinium kao primjer saobraćajnog kontinuiteta, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 8, Sarajevo, стр. 137–187.
- Bourciez 1956: É. Bourciez, *Éléments de linguistique romane*. Quatrième édition, révisée par l'auteur et par les soins de J. Bourciez, Paris.
- Вујовић 1969: Л. Вујовић, Мрковићки дијалекат, *Српски дијалектолошки зборник* XVIII, Београд, стр. 73–399.
- Дедијер 1909: Ј. Дедијер, *Херцеговина*, СЕЗБ XII, Нас. 6, Београд.
- Ђурић-Козић 1903: О. Ђурић-Козић, *Шума, Површ и Зујци у Херцеговини*, СЕЗБ V, Нас. 2, Београд.
- Ebert 1926: *Reallexikon der Vorgeschichte*, herausgegeben von M. Ebert, Bd. VI, Berlin.
- Ердељановић 1907: Ј. Ердељановић, *Кучи*, СЕЗБ VIII, Нас. 4, Београд.
- Ердељановић 1926: Ј. Ердељановић, *Сивара Црна Гора*, СЕЗБ XXXIX, Нас. 24, репринт Београд 1978.
- Гарашанин 1967: М. Гарашанин, Црна Гора у доба Римског царства, у: *Историја Црне Горе I*, Титоград.
- Георгиев 1977: Вл. Георгиев, *Тракийше и тилхнийт език*, Софија.
- Ивић 1956/85: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и иштокавско наречје*, Београд 1956, Нови Сад 1985.
- Ivić 1985: P. Ivić, Cemovsko polje and Cijevna, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* XXXI–XXXII, стр. 211–213.
- Јовићевић 1911: А. Јовићевић, *Ријечка нахија*, СЕЗБ XV, Нас. 7, Београд.
- Лома 1982: А. Лома, Именски пар Маљен : Повлен, *Ономастолошки прилози* III, стр. 155–168.
- Лома 1990/91: А. Лома, Sloveni i Albanci do XII veka u svetlu toponomastike, *Сивановинијше словенског историјела у Албанији* (Зборник радова са међународног научног скупа одржаног у Петинју 21, 22. и 23. јуна 1990), Титоград 1991, стр. 279–327.
- Лома 1990/94: А. Лома, Дискусија у зборнику Осме југословенске ономастичке конференције и другог лингвистичког скупа „Бошковићеви дани“, одржаних у Титограду и Даниловграду 19–21. априла 1990, Подгорица 1994, стр. 269–272.
- Лома 1992/93: А. Лома, Језичка прошлост југоисточне Србије у светлу топономастике, у: *Говори њризренско-тишмоцке области и суседних дијалеката*. Зборник реферата са научног скупа (Нишка Бања 17–20. 6. 1992), Ниш 1993 [1995], стр. 107–136.
- Лома 1993а: А. Лома, Неки славистички аспекти српске етногенезе, *Зборник Машице српске за славистику* 43, стр. 107–126.
- Лома 1993б: А. Лома, Neue Substratnamen aus Dacia Mediterranea, *Linguistique balkanique* XXXVI 3, стр. 219–240.
- Лома 1994: А. Лома, Осамнаест векова у три слова: топоним *Ниш* као живи споменик прошлости, у: Н. Богдановић (прир.), *У светлу царских градова*, Ниш, стр. 7–26.
- Mayer 1940: А. Mayer, Doprinosi poznavanju rimskih cesti u Dalmaciji, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LI/1930–34, Split 1940, стр. 125–150.
- Mayer 1957: А. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier* I, Wien.
- Miller 1916: С. Miller, *Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart.
- Михаиловић 1973: В. Михаиловић, Порекло имена наших манастира (Бездин, Обед), *Јужнословенски филолог* XXX 1–2, стр. 440–443.
- Новаковић 1912: Ст. Новаковић, *Законски синоменици српских држава средњег века*, Београд.

- Pešikan 1982: M. Pešikan, Moguće onomastičke paralele imena putnih stanica na rimskom kontinentalnom putu kroz Crnu Goru, *Onomastica Jugoslavica* 9, стр. 91–98.
- Пешикан 1985: М. Пешикан, Имена из ловћенског села Мајстора, *Ономајтолошки џрилози* VI, стр. 1–20.
- Петровић 1988: Др. Петровић, Топонимија Куча, *Ономајтолошки џрилози* IX, стр. 1–163.
- Поповић 1958: I. Popović, Slaven und Albaner in Albanien und Montenegro, *Zeitschrift für slavische Philologie* XXVI, стр. 301–324.
- Putanec 1970: V. Putanec, Refleksi aloglotskog diftonga *au* u hrvatskosrpskom jeziku, *Filologija* 6, 155–164.
- RJA: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb 1880–1967.
- CE36 ... Нас.: Српски етнографски зборник — Насеља српских земаља, Београд.
- Sergejevski 1962: D. Sergejevski, Rimska cesta od Epidauruma do Anderbe, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, nova serija XVII, 73–109.
- Skok 1928: P. Skok, Ortsnamenstudien zu De administrando imperio des K. Const. Porphyrogenet., *Zeitschrift für Ortsnamenforschung* 4, стр. 213–243.
- Skok 1972: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* II, Zagreb.
- Suić 1955: M. Suić, Istočna jadranska obala u Pseudo Skilakovu Periplu, *Rad JAZU* 306, стр. 121–187.
- Schramm 1981: G. Schramm, *Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnnamen als Zeugen der Geschichte Südosteuropas im ersten Jahrtausend n. Chr.*, Stuttgart.
- Томић 1949: Св. Томић, *Пива и Пивљани*, CE36 LIX, Нас. 31, Београд.
- CIL: *Corpus inscriptionum latinarum*, ed. Th. Mommsen, Berlin.
- Шкриванић 1959: Г. Шкриванић, *Именик географских назива средњовековне Зете*, Титоград.
- Шкриванић 1974: Г. Шкриванић, *Пушеви у средњовековној Србији*, Београд.

Summary

Aleksandar Loma

PETRIFIED NAMES. A CONTRIBUTION TO THE RESEARCH OF PRE-SLAVIC RELICS IN THE ORONYMY OF MONTENEGRO

The paper deals with two names, both already suspected of having a Pre-Slavic origin: *Osmín* and *Lovćen*. Late Mitar Pešikan inclined to derive the former from Indo-European basis **akmon-* ‘stone’, while the latter was supposed by Petar Skok to go back to Old-Dalmatian word *lau* ‘rock’. Here an attempt is made to clarify their morphologic structures and phonetic history. Also the possibility is considered to relate the two oronyms, in spite of geographic difficulties, with two ancient place-names of the region, *Asamon* and *Leusinum* (conjecturally: **Leucinum*).

ЗВЕЗДАНА ПАВЛОВИЋ

(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ОНИМИ СА ОСНОВОМ СТРЖ-

У раду се анализирају оними са основом *сѣрж-* на српском језичком подручју и у суседству.

На западно-јужнословенском говорном подручју налазимо лексеме и ониме (топониме, ојкониме, орониме и хидрониме) који су изведени од основе *сѣрж-* из прасл. **strъžь/*strъžь*. Деривати се налазе и у лексичком фонду других словенских језика. Према Фасмеру¹, у руском језику егзистира лексема *сѣреж* која има значење „середина и самое глибокое место в реке, быстрое течение“ (руско црксл. *стръжсьнь/стръжсьнь*). Паралеле у другим језицима су: укр. *strižень*, буг. *стрыжень*, слов. *stržen* 'стрежень, лощина', старочешки *strziess* 'charybdis'. Фасмер упућује на новију реч *стержень* из прасл. **strъžень* или **strъžьнь*, руско црксл. *стръжень* 'сердцевина', укр. *strižень* 'сердцевина дерева', српхрв. *сѣрж* 'сердцевина', слов. *stržen* 'сердцевина дерева, стержен гнойника', буг. *стрыжень* 'стержень гнойника'.

Фасмерово је мишљење да су у питању две сродне основе које се могу замењивати, па се јављају у различитим ситуацијама.² Сусрећемо се са два семантичким функцијама: 1. оно што се налази испод коре дрвета, у унутрашњости дрвета, медула, и 2. дубоко место у средини реке; место где вода брже протиче. Заједничка им је семантичка нијанса: оно што је у средини.

Основа *сѣржь-* је из круга лексичких јединица пренета у ономастичку лексику. Њено присуство запажено је како у топонимији и оронимији, са једне стране, тако и у хидронимији, са друге стране. Зашто се наглашава ова подвојеност хидронима од других онима? Само када наиђемо на име воденог тока које садржи ову основу, можемо бити сигурни да тај хидроним има значење: средина, дубоко место у реци; место у реци где вода брзо протиче. Ако је реч о

¹ М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Москва 1971, књ. III.

² О томе и F. Bezljaj, *Slovenska vodna imena*, Ljubljana 1961, књ. II, стр. 228.

другим видовима онима, тада се потврђује присуство значења: оно што је у средини; нешто између.

Стржан или *Стржањ* је име планине у Босни. „Милач утиче под планину Малован, а излази под Стржаном под именом Шуице“ (РЈА³). Ороним је формиран од *сѣрж-* наставком *-ан* односно *-ан+јъ*.

Стржањ је (1) већ поменути ороним који се зове и *Стржан*. Претпостављам да се оним *Стржањ*, који је забележио Вук у свом Рјечнику, односи на исту локацију, али га он дефинише као 'зидине од старог града испод којих извире вода Шуица'. Тако се (2) зову и два места у Босни, једно је у крају око Бугојна, а друго у Ливањском крају (РЈА³).

Стржине је ојконим који је постојао у средњовековној Србији: „Принесохомъ ... светому ... Пантелејмону (въ светѣј Горѣ) ... село *Стржине* с метохом и с међами.“ Податак се налази записан у Даровници из 1395. године (Гласник СУД 24, 272). Данас овај ојконим није познат.

Стржаница је „топогр. име. Име извора у Дољанима даруварскога котара у Славонији“ (год. 1898, РЈА³). Овај оним је првобитно био топографско име, топоним, па је суфиксацијом са *-ица*, хидронимским суфиксом, ушао у ред хидронима.

Скок у Рјечнику, под лексемом *срѣч* (< *сѣрж* < **strъg-enъ*), наводи и топониме: *Стржсин*, *Стржино*, *Стржна Глава*. За прва два топонима није прибележена локација. Трећи оним је хидроним, како Скок наводи — 'врело' на терену Косова и Метохије. Оним се првобитно односио на микроороним који има синтагматску форму — *Стржна глава*, а у каснијој фази је то име пренето на извор, именовало га и тако дало хидроним.

Међу називима која означавају површинска својства тла, међу топонимима острва Брача, налази се и име *Стрежоци*. Уз овај топоним Шимуновић је дао напомену: „Од основе *сѣрж* 'оно што је у средини'. Од те се основе творе многи топографски називи, АРј, XVI стр. 790.“⁴

На територији Македоније, у сливу Вардара, као десна притока реке Пијавице, тече *Стрежна река*. Дуриданов њено име изводи из **strъžьnъ* од **strъžь*, руско *стрѣж* 'tiefste Stelle eines Flusses'.⁵

У Словенији има већи број водених токова чија су имена деривати основе *сѣрж-*. Налазимо их у књизи Ф. Безлаја.⁶ У њиховом склопу нема одступања или фонолошких промена у основи у правцу вокализације, појављивања вокала уз вокално *р*. То значи да се чува

³ РЈА — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1956, књ. XVI, стр. 790.

⁴ Р. Šimunović, *Toponimija otoka Brača*, Supetar 1972, стр. 200.

⁵ I. Duridanov, *Die Hydronymie des Vardarsystems als Geschichtsquelle*, Köln—Wien 1975, стр. 301.

⁶ Наведено дело Ф. Безлаја, стр. 228–229.

основа *сѣрж-* која је као таква карактеристична за ове пределе као и за српскохрватске:

Сѣржен л. пр. Фарјевца; *Трњски сѣржен* и *Ракишки сѣржен*, два извора Пивке код Постојне; *Сѣржен* пр. Поредника; *Сѣржен* пр. Пшате; *Сѣржен* рукавац Градашчице код Љубљане; *Сѣрженица* л. пр. Отушке; *Сѣрженица* л. пр. Тржишке Бистрице.

Запажамо да се вокалски елемент предњег реда *e* развио у позицији испред вокалног *p*, и то на приморју — *Сѣрежсоци* и у Македонији у имену реке *Сѣрежна река*.

Како објаснити неколико топонима и хидронима код којих се у основи уз *p* налази вокал *и*. Да ли и они припадају категорији онима са основом *сѣрж-*?

Сѣрижавски њоџок је л. пр. Топлице, улива се у Топлицу одмах испод Прокуља. Поток протиче кроз села *Г.* и *Д.* *Сѣрижава*.⁷ На основу овога податка јасно је да је поток именован ојконимима. Поставља се питање да ли је та форма ојконима примарна. Године 1879, у Српским новинама 176, имена ових села имају форму *Г.* и *Д.* *Сѣражава*, а код Котуровића⁸ су записана као *Г.* и *Д.* *Сѣржава*. Овај последњи облик ојконима треба прихватити као првобитни — са основом *сѣрж-*. У облику *Сѣражава* је дошло до накнадне вокализације, уз *p* се развија, као последица потребе за лакшим изговором, вокал *a*. На који начин је могла да се образује трећа форма ојконима и хидронима — *Сѣрижава* са вокалом *и*? Преко пута *Сѣрижавског* потока, улива се у Топлицу са десне стране поток *Сѣрижељ*. Свакако је овај хидроним утицао да се мотивационо нејасни облици *Сѣрж-* и *Сѣраж-* замене основом *Сѣриж-* која је житељима прихватљива као значењски јасна. Како се у хидрониму *Сѣрижељ* налази прасловенски морфем *-ељ*, данас код нас редак у прављењу нових лексема, прихватићемо хидроним као стари облик изведен из старе основе, али не *сѣрж-* већ *сѣриж-* (*сѣрижса*, *сѣриз*, *сѣризати*) из прасл. **strъgь*, црксл. *сѣръжа*. Из те исте основе настао је и ојконим *Сѣрижило*, име села у околини Крагујевца.⁹ Наставак *-ило* даје лексеме које потврђују да се на томе месту нешто обавља (солило, појило). Семантика овога ојконима би, према томе, била: место где се обавља *сѣрижса*.

С краја 17. века је податак о ониму *Сѣрижна ријека*: „топогр. назив. Од Новске стране (т.ј. од Бос. Новог) до Стрижне рике до Јоове. То је тимар Чаколовића, (1695–1703). Старине 12, 24.“ (РЈА³). Име топонима је идентично хидрониму за који немамо податак. *Сѣрижна ријека*, као примарно образовани оним, има двочлану форму — квалификатив на *-на* од *сѣриж-*, уз који се налази и апелатив *река*.

⁷ Ј. Мишковић, *Хидрографија независне кнежевине Србије*, Београд 1880, стр. 69.

⁸ С. Котуровић, *Речник местиа у краљевини Србији*, Београд 1892, стр. 135.

⁹ К. Јовановић, *Речник свију вароши, варошица, села и засеока у Србији*, Београд 1872, стр. 74 и 116.

Проучавање ономастичког материјала, у првом реду хидронима, са јужнословенског терена, понекад је указивало на постојање истих типова онима на тим просторима и на украјинској територији. Не види се могућност да се то овом приликом констатује, иако је реч о воденим токовима чији називи чувају старе форме. Оними са *и* у основи не могу да буду потврда некадашње блискости српског и хрватског језика са украјинским језичким простором. Реликти са обликом *сѣриж-* у значењу 'дубоко место у реци; оно што је у средини' не би се могли сачувати ни због присуства хомонима *сѣрижа* (стрига) као регуларне форме са другим значењем.

Можемо извести закључак да је фонолошка структура *сѣриж-* типично западно-јужнословенска и да се јавља у онимима којих има у ограниченом броју; нешто учесталија је само у хидронимима Словеније. Накнадна појава вокала *а* и *е* у неколико онима је ретка појава настала у њиховом историјском развоју. Оними са *и* у основи припадају другом семантичком кругу, а самим тим изведени су од друге основе.

Summary

Zvezdana Pavlović

ONYMS WITH THE STEM *STRŽ-*

The analysis of the onyms derived from the old stem *strž-* shows that the types as *Stržan*, *Stržavski potok*, etc., are the ones characteristic of the west South-Slavic area, but that they are not very frequent. The types with the vowel *i* in their stems, which belong to different semantic group are also mentioned.

СНЕЖАНА ПЕТРОВИЋ

(Институт за српски језик САНУ, Београд)

ЕТИМОЛОШКЕ БЕЛЕШКЕ

(сх. *бага*, *баглама*, *баге*, *багла*)

У раду се тумачи порекло речи *бага* f., *баглама* f. „горњи део весла“ и *баге* pl. „део на чуну, оплетен од рибарских једека, где се учврсти чунарско весло“ и допуњава се етимолошко објашњење речи *багла* f. „навиљак, свежањ, мали пласт; китица, чуперак“.

Сх. *бага*, *баглама*, *баге*

У РСАНУ s.v. *бага* као једно од десетак разнородних значења ове речи наводи се и „попречни држак на веслу“¹ (источна Србија, Бачка и Хрватска)². Велика разноликост значења ове лексикографске одреднице није последица семантичког развоја једне лексеме, као што би на први поглед могло изгледати, већ погрешно спојених хомонима различитог порекла³. Реч *бага* у овом значењу потврђена је и са другачијим акцентом: *бага* f. „горњи део весла“ (Mihajlović–Vuković 1977:9). У истом извору забележена је и лексема *баглама* f., идентичног значења као и реч *баге*, pl. „део на чуну, оплетен од рибарских једека, где се учврсти чунарско весло“. Михајловић и Вуковић наводе да је порекло именице *бага* од тур. *baga*, без значења, док се за именице *баглама* и *баге* етимологија не наводи. Не може се тачно утврдити коју су литературу аутори користили при давању етимологије турцизмима, јер у одредницама то не пише. Из списка литературе може се наслутити да су то били или Скоков Етимолошки

¹ У РСАНУ је за значење ове речи грешком упућено на бабак¹, а треба да стоји бабак².

² Примери код којих се наводи само убикација, или нема ни ње, преузети су из РСАНУ.

³ О другим хомонимним речима из ове одреднице РСАНУ в. С. Петровић, Сх. *бага* „врста коњске болести“ и њој сродне лексеме (у штампани).

речник (Skok I-IV) или РСАНУ. Реч *bága* „горњи део весла“ била би пореклом од тур. *bağa* „врста коњске болести, израслина на врату, корњача, оклоп корњаче“ (Škaljić 1985:111) без обзира на то да ли је етимологија преузета из једног од ова два извора, или да је консултован Шкаљићев речник (Škaljić 1985). Са формалне стране ово тумачење није спорно, али се поставља проблем семантичке мотивисаности српскохрватске речи.

Пут до исправне етимологије ове речи могао би да пође од тумачења порекла лексеме *баглама*, којом се именује иста реалија. Ова реч је позајмљеница из турског језика, од тур. *bağlama* „спој, веза, шарка“ (Škaljić 1985:112), па би, ако се прихвати поменуто тумачење порекла речи *bága*, оне биле етимолошки разнородне⁴.

Сматрамо да би порекло ових двеју позајмљеница, будући да оне припадају специфичној, рибарској терминологији и означавају исту реалију, било исправније тражити у оквиру исте етимолошке породице. Порекло речи *bága* „горњи део весла“ у том случају би се могло протумачити на два начина. Први би био, да је та реч директна позајмица од тур. *bağ* „веза, спој, уже, ланац“⁵. У турском језику није забележено идентично значење „држак, горњи део весла“ ове речи, али како се заправо ради о ручки, дашчици ужљебљеној у весло, семантички след „спој“ → „шарка“ → „држак“ сасвим је могућ, а специфична семантичка обојеност је карактеристична за лексеме које припадају одређеној терминологији⁶. Формална препрека овом тумачењу могао би бити прелазак мушког у женски род — *баг* > *бага*, који није уобичајен код турских позајмљеница, али се као могућност не може искључити. Облик *bága*, с друге стране, може се протумачити и као домаћа креација, скраћеница од *баглама*.

За значење именице *баге* рл. упућује се на *скланик* „део на чуну, оплетен од рибарских једека, где се учврсти чунарско весло“, мада се из самог примера не види јасно да ли су *баге* од дрвета, једека⁷, или и од једног и од другог материјала. Како су *баге*, макар делом, начињене од једне врсте конопаца, једека, порекло ове речи може бити у директној вези са тур. *bağ* „конопац, веза, спој“⁸. Овакав облик множине претпоставља једину женског рода — *бага*, али је он можда и резултат избегавања палатализације у множини мушког рода — *баг* — *бази*. Потенцијална јединина женског рода може бити

⁴ Турске речи *bağlama* „веза, шарка“ и *bağa* „врста коњске болести, корњача“ различитог су порекла (в. Севортян II:13-18 и 40-42).

⁵ Турске речи *bağ* и *bağlama* воде порекло од исте глаголске основе **ba:g-* са основним значењем „везати, повезати“. Именица *bağ* формирана је непосредно од овог глагола, док је лексема *bağlama* нешто познија творба од проширене глаголске основе *bağla-* (Севортян II:13-17).

⁶ И други турцизми у рибарској терминологији показују особине одступања од основног значења, нпр.: *бунар* „удубљење које риба ископа, отвор у леду“, *кушија* „отвор на леду“, *кубура* „справа за извлачење закачене мреже из воде“.

⁷ Михајловић и Вуковић *једек* дефинишу као „конопац на који је причвршћена мрежа и за који се мрежа повлачи или конопац којим се вуче чамац“.

⁸ Ова турска реч етимолошки је сродна горе поменутиим (в. напомену бр. 5).

у вези и са лексемом *бага* „горњи део весла“, зато што се чунарско весло својим горњим делом, *багом* причврсти за *баге*.

Овим лексемама могла би бити етимолошки сродна и реч *бага* „коларска алатка“, забележена у РСАНУ. На листићу старе грађе овог речника није забележен никакав опис ове алатке, али је значење „коларски алат“ записан заједно са значењем „држак на веслу“, из истог извора и од истог записивача (Тихомир Остојић, Збирка речи из Бачке и Хрватске). На листићу се налази и цртеж *баге*, само један, а и географски ареал се поклапа са горе поменутих (све су потврде са територије Војводине), па се може закључити да се ради о истој реалији, а самим тим и о етимолошки сродним речима.

Сх. *багља*

Лексема *багља* у нашем језику потврђена је у следећим облицима и значењима: *багља* f. 1. „навиљак, свежањ, мали пласт“ (Змај, Хрватска), 2. „китица, чуперак“ (књиж., Лика), *багаль*, m. ген. *багља* 1. „в. *багља*“ (Срем, Вук), 2. „трупац који вири из земље“ (Црна Гора), *багљо(в)* m. „мали пласт сена“ (Реић/Вацлија 1990:23), *багљати* impf. „правити багље од сена и сламе“ (Вук), као и деминутиви *баглић*, *багљић*, *багљица*⁹.

Исправну етимологију сх. *багаль* m., *багља* f. < мађ. *boglya*, дијал. *baglya* „навиљак сена“ *bogolya*, *buglya* „прамен перја на главама птица“ даје Адамовић (Адамовић 1969:287–8). Исто тврди и Скок s.v. *багаль* (Skok I:88), не улазећи дубље у порекло саме мађарске речи. И Хадрович у својој монографији ове речи тумачи као мађаризме (Hadrovics 1985:125).

Порекло ових српскохрватских речи је очигледно и неспорно, али етимологију саме мађарске речи треба још једном размотрити. Адамовић (ор. cit.) сматра да је мађ. *baglya* турског порекла, мада је неизвесно из ког је тачно турског језика она позајмљена (од савремених турских језика ову реч имају: казанскотатарски *boyol*, *bogil* „пласт“, тоболскотатарски *toyol* „исто“, алтајски *pül* „исто“, јакутски *bugul* „пласт сена“). Адамовић одбацује Гомбоцеву тврдњу да је мађарска реч пореклом од поволшкобугарског **bugul*. Хадрович (ор. cit.) не помиње Адамовићев чланак и каже да је подједнако несигурно да ли она потиче од мађ. *bog* „прамен, свежањ“ или од неке турске речи. Не постоји ниједна формална препрека да се прихвати турско порекло мађарске речи, док семантика управо говори у прилог тој етимологији¹⁰. За сада је немогуће утврдити из ког тачно турског је-

⁹ У тимочком дијалекатском речнику постоје лексеме **багати* (*бага*) „стављати снопље у вршалицу“ и *багатиор* „особа која ставља снопље у вршалицу“ (Тимок, Динић 1988:19), али су оне највероватније локалне позајмљенице из румунског језика. И у бугарском је *багџић* „човек који пушта снопове у вршалицу“ (БД 1968:189) можда локална креација са турским суфиксом.

¹⁰ Уп. сх. *везати* „б. направити од нечега сноп, свежањ“, *везач*, *везалац*, *вежсилац*, *везивач*, *врзач* „1. а) онај који веже жито у снопове“.

зика потиче ова мађарска реч, али се ипак може са извесношћу рећи да води порекло од турске речи која припада породици лексема изведених од турске глаголске основе *ba:g-* са основним значењем „везати“ (Севортјан II:13–17), а како је значење „сноп“ забележено код западнотурских и источнотурских језика (кумикски, киргиски, казашки, каракалпачки, узбечки, ујгурски), највероватније је да је из неког од њих ова реч и позајмљена¹¹. Севортјан (Севорган II:17) сх. *багља* погрешно тумачи као директну позајмљеницу из турског.

ЛИТЕРАТУРА

- Абаев В. И., 1958. *Историко-этимологический словарь осетинского языка I*, Москва–Ленинград.
- Адамовић М., 1969. Турске позајмице неосманског порекла, *Наш језик*, н.с., XVII/5, 284–298.
- БД 1968. *Българска диалектология IV*, Софија.
- Динић Ј., 1988. Речник тимочког говора, *СДЗБ XXXIV*, 11–335.
- Михајловић В.–Вуковић Г., 1977. *Srpskohrvatska leksika ribarstva*, Novi Sad.
- Рејс М./Вацлија Г., 1990. *Rečnik bačkih Bunjevaca*, Novi Sad, Subotica.
- РСАНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XIV, А–недотруо, Београд 1959–1989.
- Севортјан Э. В., I–IV *Этимологический словарь тюркских языков*, Москва.
- Skok P., I–IV *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1971–1974.
- Hadrovics L., 1985. *Ungarische Elemente im Serbokroatischen*, Budapest.
- Škaljić A., 1985. *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo.

Summary

Snežana Petrović

ETYMOLOGICAL NOTES
(BĀGA, BAGĀMA, BĀGE, BAGĀJA)

The author in this paper gives the etymology of the following fishing terms: *bāga* nf., *baglāma* ‘the upper part of the oar’; *bāge* npl. ‘a part on a dinghy, knitted around with the cordage, where the dinghy oar is fasten’, from the Turkish root *ba:g-* ‘to rope, to join’. A more detailed explanation is given for the Turkish origin of the word *baglja* nf., ‘pitchforkful, bundle; wisp’, actually a loanword from the Hungarian language.

¹¹ Moryše је да је од истог турског корена пореклом и осетинска реч *bagalæg* „арба с широким кузовом и на низких колесих дляперевозки цельных копен сена“ (Абаев 1958:231).

ЗОРКА КАШИЋ

(Дефектолошки факултет, Београд)

НЕКИ ПРИМЕРИ УКРШТАЊА РОМАНСКЕ И ОРИЈЕНТАЛНЕ ЛЕКСИКЕ

У раду се анализирају неки карактеристични примери укрштања романских и оријенталних позајмљеница у српском језику. Лексика је испитивана у једном селу у дубровачком залеђу.

На широком простору нашега језика (у народним говорима и у стандардном језику) јављају се позајмљенице романског и оријенталног порекла које су општеприхваћене, па се више и не осећају као позајмљенице. Ова лексика није предмет нашега рада. Предмет овога прилога су позајмљенице романског и оријенталног порекла на подручју укрштања ова два доминантна културна и језичка утицаја.

Романизми су доминантна лексика у периферним говорима, говорима јадранске обале и њеног непосредног залеђа, а турцизми у централним говорима. Говори из залеђа јадранске обале карактеристични су по паралелној појави великог броја романизма и турцизама.

Појава укрштања романских и оријенталних позајмљеница анализирана је у једном селу у југоисточној Херцеговини (Жакову). Поменуто село налази се у непосредном дубровачком залеђу.

На терену је прикупљена и анализирана лексика романског и оријенталног порекла која је још жива у активном (и пасивном) речнику говорника, а која је на путу замене словенском лексиком или лексиком неког другог порекла из стандардног језика.

Лексика је забележена у адаптираној фонетској форми, а значење је дефинисано према значењу у овом говору. Значење није увек једнако са значењем датим у речницима.¹

Географски положај овога подручја и историјске прилике условили су појаву истовременог културног контакта ове руралне средине са двама урбаним — Дубровником и Требињем. Дубровник је представљао тржиште за сточарске и пољопривредне производе, а Требиње административни центар, односно центар власти.

¹ За одређивање етимологије и значења романизма и турцизама коришћени су речници и литература који се дају на крају овога прилога.

Неколика века су преко контаката са Дубровником у овај говор улазили романизми, а у току та иста неколика века преко контаката са Требињем (и муслиманским становништвом у њему) у овај говор су улазили турцизми. Религија овог становништва није утицала на примање романизама и турцизама, јер је и ово село, као и сва суседна, православне вероисповести.

Рурално становништво је честим контактима са поменутиим градовима примало елементе урбане културе, а преко њих и одговарајућу лексику. Овај културни и језички контакт видљив је у многим доменима, јер је земљорадничко-сточарском становништву недостајала терминологија за многе делатности и гране цивилизације, која се позајмљивала од урбаног становништва. Романизми и турцизми су у овај говор улазили посредно — дакле из словенских говора Дубровника и Требиња.

Препшитање романизама и турцизама анализирано је у лексици културе становања, исхране, одевања и у називима за географске и атмосферске појаве.

1. У култури становања огледа се, истовремено, јак и романски и оријентални утицај. Велики је број лексема које именују делове куће, алат, намештај и друге предмете у кући. О романском утицају сведоче следећи романизми: *бáнак* (камено седиште), *бáул* (дрвени ковчег за девојачко рухо), *бòцун* (оплетена флаша веће запремине), *брѝйѝва* (мали нож на расклапање), *брѝка* (лимена посуда за захватање воде), *брѝзнѝн* (суд за кување или држање воде), *бѝрса* (торба за ношење ситнијег терета), *вáз* (стаклена посуда за чување прерађевина од воћа и поврћа; тегла), *гáнчѝн* (гвоздена мотка са куком на крају), *гáнча* (дрвена мотка са куком на крају), *демѝжáна* (оплетена флаша веће запремине), *жмѝо* (чаша за вино), *ѝмбуља* (покривач од кострети), *каниѝнела* (танка кровна греда), *каниѝула* (славина), *кáчуо* (бакарни суд у коме се кува јело на огњишту), *кáшеѝ* (једна врста отвореног сандука за држање воћа), *кáшун* (велики сандук за чување брашна и жита), *кáкара* (шоља за белу кафу), *клáк* (креч), *клáчина* (кречана), *кòмасѝре* (ланац над огњиштем на који се веша котао), *кòрнѝж* (ивичњак на дворишту или поред пута), *лáма* (плекс), *лѝмица* (турпија за оштрење металних предмета), *мáл* — *мáлѝц* (велики гвоздени чекић са дрвеном дршком), *мáца* (тепшик чекић), *ѝáла* (лопата), *ѝаниѝáруо* (виљушка), *ѝѝжѝо* (камено седиште поред огњишта), *ѝáѝѝ* (тањир), *ѝлáња* (столарска алатка), *ѝодѝмјениѝа* (кућни темељ), *рáшѝела* (дрвена решеткаста врата), *рòмијенча* (мали метални суд за захватање воде), *скáле* (мердевине), *скáлини* (степенице), *сòврња* (ситно камење), *сѝрáмац* (душек), *ѝáлијениѝа* (чекић за клесање и разбијање камена), *ѝáраца* (отворена галерија поред куће), *ѝѝѝа* (шерпа), *ѝòвјелица* (дрвена ниска столица), *ѝиваре* (носила за терет који носе двоје између себе), *ѝѝга* (ручна тестера), *ѝѝгун* (велика тестера са две ручке за резање стабала), *ѝкáља* (ситан комад камена), *ѝкáѝула* (кутија са поклопцем), *ѝкрáбица* (фиока).

турцизми који су постали општи, познати на широком простору нашега језика, као: *џла* (слатко јело од брашна, маслаца и шећера), *чџрба* (врста куваног јела), *џигарица* (јетра), *кајсија* (кајсија), *меза* (закуска), *џиримач* (рижа), *џиџа* (слано или слатко јело), *чџек* (велики комад нечега), *џанарика* (шљива округлог плода). Међутим, јавља се и један број турцизама уже распрострањености, као: *бајам* (бадем), *дџум* (уздужна кришка воћа), *вџрда* (утроба заклане животиње), *јџек* (оброк), *каџуза* (лубеница), *џдџирва* /пастрма/ (суво месо уопште), *џџија* (врста зеља) и сл.

И у овом домену је ретка синонимна употреба романизама и турцизама типа: *мијендел* — *бајам*, *џџа* — *чџек*, знатно чешће се допуњају, као: *каџирадина*, *кџвса* — *џдџирва*, *џиџун* — *каџуза*, *лџица* — *џџија*, *џрџска* — *кајсија*, *кџиџела* — *џанарика* и сл.

3. У култури одевања преплићу се оба утицаја. Романски утицај видљив је у лексемама типа: *бџиџа* (бело памучно платно), *гџије* (доколенице без наглавака), *зџије* (папуче од платна), *калчине* (кратке чарапе), *кџиула* (сукња), *раџа* (домаће сукно), *рџба* (одећа), *џџела* (врста fine тканине), *фџџка* (машница), *кџреџи* (женски прслук)...

С друге стране, јављају се турцизми: *бџсма* (шарена памучна тканина), *бурунџук* (вео од прозирне тканине који се носи на венчању), *белџзука* (наруквица), *џурџија* (дужи женски огртач без рукава), *џамџдан* (врста мушког прслука), *џџка* (једноставан мушки и женски огртач од грубог сукна, стара неугледна одећа), *јаџка* (оковратник, крагна), *канџело* (свитак вуне за плетење или ткање)...

Ни овде се романизми и турцизми не јављају синонимно, него се допуњају.

4. Преплитање и допуњавање романизама и турцизама јавља се и у именовању географских и атмосферских појава. Ту су фреквентни следећи романизми: *џрија* (ваздух), *бџнда* (страна), *вџла* (долина, увала, низак простор), *лаџиџи* (севати), *лџџа* (бара), *фџриџуна* (невреме, олуја), али и турцизми: *дџман* (магла, прашина, дим), *џинџија* (доба дана пред сумрак), *јаџгија* (пожар, велика ватра), *киџамџи* (невреме) и др.

* * *

Наведена лексика представља само мали део романизама и турцизама који се јављају у испитиваном говору. Дати су само неки карактеристични примери који илуструју појаву укрштања и преплитања романског и оријенталног културног и језичког утицаја на одређеном подручју.

Највећи број анализираних позајмљеница (пошто су се прошириле на малом простору) показује тенденцију нестанка и замене речима које су у употреби на читавој територији нашега језика. Потпуна фонетска и морфолошка адаптираност ове лексике доказује да

је говорници не доживљавају као страну. Доживљавају је као заста-релу и непристижну па је због тога мењају.

ЛИТЕРАТУРА

1. Budmani, Pero: Dubrovački dijalekat, kako se sada govori, *Rad JAZU*, LXV, Zagreb, 1883, стр. 155–179.
2. Зоре, Луко: Дубровачке туђинке, *Сјоменик САН*, XXVI, Београд, 1895, стр. 1–26.
3. Мусић, Срђан: *Романизми у северо-западној Боки Койторској*, Филолошки факултет Београдског универзитета, књ. XLI, Београд 1972.
4. Пецо, Асим: *Говор источне Херцеговине*, *СДЗБ*, књ. XIV, Београд, 1964.
5. Пецо, Асим: *Турцизми у Вуковим рјечницима*, „Вук Караџић“, Београд, 1987.
6. *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад — Загреб, 1967–1969, књ. I–III, Нови Сад, 1971–1976, књ. IV–VI.
7. *Рјечник хрватскога или српскога језика*, *JAZU*, Zagreb, 1880–1976, књ. I–XXIII.
8. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ, Београд, 1959–1989, књ. I–XIV.
9. Skok, Petar: *Etimologijski рјечник хрватскога или српскога језика*, књ. I–IV, *JAZU*, Zagreb, 1972–1974.
10. Škaljić, Abdulah: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1965.
11. Kašić, Zorka: *Govor Konavala*, *СДЗБ*, књ. XLI, Београд, 1995.

Summary

Zorka Kašić

SOME EXAMPLES OF INTERSECTION OF ROMAN AND ORIENTAL LEXICON

Some characteristic examples of intersection of Roman and Oriental loanwords in Serbian language are analyzed in this work. The lexicon was examined at one point in Dubrovnik's rear. It was found that (because of already well-known historical circumstances that lasted for centuries), two urban surroundings at the same time influenced usage of large number of Roman and Oriental loanwords in all aspects. It was also found that Roman and Oriental loanwords do not overlap but complement each other in some sorts of pairs. A lot of non-standard Roman and Oriental loanwords can still be found in active (or passive) vocabulary, but there is the tendency of substituting them for Serbian words or for the standard lexicon of other origin.

АСИМ ПЕЦО

(Филолошки факултет, Београд)

ИМЕНИЦЕ НА -УРА У НАШЕМ ЈЕЗИКУ

У раду се, на основу грађе коју нуди Матешићев обратни речник српског језика, даје попис именица на *-ура* у нашем језику, са ширим освртом на њихову акценатску и семантичку компоненту. У попису се, поред Матешићеве грађе, даје попис именица на *-ура* још у Вуковом рјечнику, Рјечнику ЈАЗУ, Речнику САНУ, Матичином речнику и речнику македонског језика.

1. Подручје српског језика не карактерише јединствен граматички систем. Ово вреди, исто тако, и за српскохрватски језик као члана јужнослов. и општеслов. породице језика. Да бисмо се у то уверили, довољно је да отворимо било коју дијалектолошку карту нашег језика. Тамо ћемо лако уочити бројне изоглосе које пресецају нашу језичку територију, било да је реч о фонетским, морфолошким, прозодијским, синтаксичким или лексичким изоглосама. Ове разлике су негде јаче, а негде слабије испољене, али оне су ту, и стручњаци их лако уочавају. Порекло ових разлика ми баштинимо из наше прошлости, а њихови узрочници су неједнаки. Указујем на неке од њих.

а) Наши далеки преци нису ни дошли на Балкан као хомогена друштвена и језичка група. И ту је било уочљивих разлика, које су се на балканским просторима, због неједнаких услова живота, могле да увећавају.

б) Наши преци, или, тачније, преци Јужних Словена, нису ни дошли на Балкан из исте зоне, нити истим правцем. Историјски подаци упућују на два правца њиховог досељавања: кроз Дакију и кроз Панонију¹.

в) Историја наших народа на овим балканским просторима није била јединствена. И понајмање је била таква. Постојале су мање средњовековне државе са различитим интересима и утицајима.

г) Као последица свега тога била су и различита религиозна опредељења, што се касније везивало за различита национална опредељења.

¹ Др Павле Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика, Матица српска, Нови Сад 1956, стр. 17.

д) Све до нашега века, до краја друге деценије овога века, наши народи никада нису били у границама јединствене државе, нити су им (национални) интереси били усмерени ка истоме циљу.

Сви ови разлози, а то нису и једини, утицали су на то да ни наш речнички фонд нема иста обележја. То се може уочити и на примеру грађења речи, па и на лексици као таквој.

2. У овоме раду биће речи о именицама нашега језика које се завршавају на *-ура*, било да су у питању лексичке речи или речи које су изведене творбеном морфемом *-ура*, односно њеним дериватима: *-дура*, *-чура* и сл.

Именице са оваквим завршетком, тј. које се завршавају на *-ура*, нису бројне у нашем језику, како у данашњем српском језику, тако ни у српскохрватском језику као члану словенске породице језика. Ако пођемо од података које нам нуди обратни речник српскохрватског језика проф. Јосипа Матеша², доћи ћемо до закључка да таквих речи, тј. речи са завршним *-ура*, има у српскохрватском језику до три стотине. Наиме, Матешин речник нуди нам 255 таквих одредница. Па ако и дозволимо да ту нису обухваћене све речи овога типа, њихов број никако неће прелазити три стотине. А, истини за вољу, то је одвећ мало. Управо, ако пођемо од податка да Рјечник нашега језика који је издала Југославенска академија знаности и умјетности, а то је, до сада, најобимнији речник српскохрватскога језика, има око 250.000 одредница, биће нам јасно да у томе збиру речи на *-ура* чине само један хиљадити део. Па ни Речник нашега језика који издаје Српска академија наука и уметности, а до сада је издато четрнаест књига, до слова *н*, неће ту унети битније измене. Остаје, дакле, да рачунамо са податком да речи на *-ура* у српскохрватском језику може бити само око један хиљадити део, један промил.

На основу списка који следи лако ће се запазити да је највећи број наших речи на *-ура* страног порекла, било да су у питању новије или старије наше посуђенице. Уз то, велики број тих речи припада групи наших изведеница.

3. О речима на *-ура* налазимо краће осврте и у приручницима нашега језика. Тако у књизи *Наука о грађењу речи* од проф. Александра Белића³, на страни 117, указује се на изведенице наставком *-ур* и *-ура*. За оба типа ових изведеница ту се констатује да се налазе „у малом броју речи (углавном лексичким)“, а само је наставак *-ура* добио „мало ширу употребу, и то са аугментативним значењем“. Међу таквим изведеницама имамо: *главџура*, *ишјандура*.

² Josip Matešić, Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen, Otto Harrassowitz-Wiesbaden 1965, за бројне односе у појединим речницима нашега језика в. код мене, Писци и њихов језик, Просвета, Београд 1995, стр. 468.

³ Др Александар Белић, Савремени српскохрватски књижевни језик, II део, Наука о грађењу речи, Научна књига, Београд 1949, стр. 117.

Проф. М. Стевановић, у књизи *Савремени српскохрватски језик, I*, за наставак *-ура* констатује да је „заједно са својим дериватима“ носилац пејоративности (*главура, девојчура, њијандура*). Такву семантичку компоненту наставак *-ура* даје и изведеницама од придева, тип: *гадура*.

Разлика између примера типа *главура* и *гадура* је у односу основе и наставка. Код примера типа *главура* управни део је именица, одредбени је наставак (*глав-ура = велика глава*). Код примера типа *њијандура* имамо обрнуто стање⁴: управни члан је наставак, а одредбени је основа (*њијан-дура = човек који њије, њијани човек*).

Нешто шире, мада и ту врло кратко, о наставку *-ура* налазимо у *Tvorbi riječi u hrvatskom književnom jeziku* од Стјепана Бабића⁵. Ту читамо: „Sufiks *-ura* dolazi na domaće i strane osnove, a izvedenice imaju različita značenja“. Мало је домаћих речи изведених овим суфиксом. Такве су: *гадура, совура, женура*. Стране изведенице овим суфиксом могу имати у основи и именицу и глагол. Акцент је везан за пенулитиму (*-ура*). Изведенице на *-ура* „означају *posao, svojstvo osobe* označene osnovnom imenicom“. Међу таквим изведеницама имамо: *адвокаџура, агенџура, архџеџура. Ајараџура* има „збитно значење“, а *ајреџура* и *дресура* су изведене од глаголских основа. И то је све.

На основу пописа именица на *-ура*, који следи, лако се може закључити да њихов број није велик, било да су у питању лексичке речи на *-ура*, било да су у питању изведенице тим суфиксом. Додајмо уз ово да је и сâм суфикс *-ура* страног порекла. Код Скока за тај суфикс налазимо да је „živ i produktivan lat. i romanski sufiks“ који служи „za pravljenje apstrakta od part. perf. glagola, rjeđe od pridjeva: *natura ... bravura, investitura, advokatura, registratura*“. Понекад се, према француском њ јавља и наше *и: лекџура*⁶.

4. На следећим страницама даје се попис речи на *-ура* у нашем језику, према Матешићевом обратном речнику. Истина, овде се те речи дају азбучним редом, према Матешићевом абецедном поретку. Ради целовитијег увида у постојаност или непостојаност неке од тих речи у нашем савременом језику, уз Матешићеву потврду дају се потврде и из неких других речника нашега језика (Вуковог⁷, РЈАЗУ⁸, Матичиног⁹, Речника САНУ¹⁰ и обратног речника македонског јези-

⁴ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, I*, Научно дело, Београд 1964, стр. 535.

⁵ Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, ЈАЗУ—Глобус, Загреб 1986, стр. 319.

⁶ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, III, ЈАЗУ, Загреб 1973, s. v. *-ura*.

⁷ Вук Стеф. Карацић, *Српски рјечник*, Нолит, Београд 1969.

⁸ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, ЈАЗУ, Загреб.

⁹ *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска — Матица хрватска, Нови Сад — Загреб, шест књига.

¹⁰ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, четрнаест књига.

ка¹¹). Овакав преглед именица на *-ура* у нашем језику дозвољава да пратимо не само њихову распрострањеност него и њихова значења.

Редни број	Одредница (Матезић)	Вук	РЈАЗУ	РСАНУ	Матичин речник	Макед. језик
1	абиту́ра	—	—	—	—	—
2	абревијату́ра	—	—	—	+	—
3	аванту́ра	—	—	+	+	+
4	авикулту́ра	—	—	—	—	—
5	агенту́ра	—	—	+	+	+
6	агрикулту́ра	—	—	+	+	—
7	адвокату́ра	—	—	+	+	+
8	администрату́ра	—	—	—	—	—
9	ађуганту́ра	—	—	+	+	—
10	акупресу́ра	—	—	—	—	—
11	акупунку́ра	—	—	—	—	—
12	алату́ра	—	—	—	—	—
13	амбразу́ра	—	—	+	+	—
14	ангосту́ра	—	—	—	—	—
15	апарату́ра	—	—	+	+	+
16	аперту́ра	—	—	—	—	—
17	апикулту́ра	—	—	—	—	—
18	апликату́ра	—	—	+	—	—
19	апрегу́ра	—	—	+	+	—
20	армату́ра	—	—	+	+	+
21	архитекту́ра	—	—	+	+	+
22	аура	—	—	+	+	—
23	бабура	+	+	+	+	+

¹¹ Речник на македонскиот јазик, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, три књиге и: Обратен речник на македонскиот јазик, саставио Владимир Миличиќ, Скопје 1967.

Редни број	Одредница (Матешкић)	Вук	РЈАЗУ	РСАНУ	Матичин речник	Макед. језик
24	балатура балатура	—	+	+	+	—
25	бандура	—	—	+	+	—
26	баура	+	+	+	+	—
27	бахура	—	—	—	—	—
28	блесура	—	—	—	—	—
29	бордура	—	—	+	+	—
30	бравура	—	—	+	+	—
31	брадура	—	+	+	+	—
32	брошура	—	—	+	+	+
33	бура	— (буро)	+	+	+	—
34	бура	+	+	+	+	+
35	бутура	—	+	+	+	—
36	верзура	—	—	—	—	—
37	визура	—	—	+	—	—
38	воденбабура	—	—	—	—	—
39	гадура	—	—	+	+	—
40	гарнитура	—	—	+	+	+
41	гарсџн-фризура	—	—	—	—	—
42	главура	+	+	+	+	—
43	глазура	—	—	+	+	+
44	глиндура	—	+	+	—	—
45	гоцура	—	—	+	—	—
46	гравура	—	—	+	+	+
47	гретхен-фризура	—	—	—	—	—
48	гудура	+	+	+	+	—
49	гунтура	—	+	+	—	—
50	гура	+	+	+	+	—

Редни број	Одредница (Матешић)	Вук	РЈАЗУ	РСАНУ	Матичин речник	Макед. језик
51	дактилопартитура	—	—	—	—	—
52	датура	—	—	+	—	—
53	диктатура	—	—	+	+	+
54	дјевџчура	+	+	+	+ (дјевџчура)	—
55	доцентура	—	—	+	+	+
56	дресура	—	—	+	+	+
57	дур(а)	+	+	+	+	—
58	експозитура	—	—	+	+	—
59	електроагрикултура	—	—	—	—	—
60	емеритура	—	—	—	—	—
61	жмура	+	+	+	+	—
62	жнура	—	—	—	—	—
63	жџура	+ жџура	+	+	—	—
64	зџура	—	+	+	+	+
65	зоокултура	—	—	—	—	—
66	импостура	—	—	—	—	—
67	инвентура	—	—	+	+	—
68	инвеститура	—	—	+	+	—
69	интендантура	—	—	+	+	—
70	испичутура	+	+	+	+	—
71	јод-тинктура	—	—	+	+	—
72	јудикатура	—	—	+	+	—
73	јура	—	+	+	+	—
74	јџура	—	+	+	—	—
75	калаура- караула	+	+	+	+ (караула)	—
76	калаштура	—	—	—	—	—

Редни број	Одредница (Матенић)	Вук	РЈАЗУ	РСАНУ	Матичин речник	Макед. језик
77	кандидату́ра	—	—	+	+	+
78	ка̀нура	+	+	+	+	—
79	ка̀пура	+	+	+	+	—
80	ка̀рику́ра	—	—	+	+	+
81	ка̀са́тура	—	—	+	—	—
82	ка̀са́ту́ра	—	—	+	—	—
83	ка̀ту́ра	—	+	+	—	—
84	ква̀драту́ра	—	—	+	+	+
85	квесе́ту́ра	—	—	+	+	—
86	кла̀вијату́ра	—	+ (кла̀вијату́ра)	+	+	+
87	кла̀узу́ра	—	+ (кла̀узу́ра)	+	+	—
88	кла̀фу́ра	—	+	+	—	—
89	кли́сура	+	+	+	+	+
90	кожу́ра	—	—	+	+	—
91	колату́ра	—	—	+	+	—
92	коле́кту́ра	—	—	+	+	—
93	колорату́ра	—	—	+	+	+
94	команданту́ра	—	—	—	—	—
95	ко̀нјекту́ра	—	—	+	—	—
96	ко̀нјункту́ра	—	—	+	+	+
97	контра́кту́ра	—	—	+	—	—
98	конту́ра	—	—	+	+	+
99	конфи́ту́ра	—	—	—	—	—
100	коре́кту́ра	—	+ (коре́кту́ра)	+	+	+

Редни број	Одредница (Матенић)	Вук	РЈАЗУ	РСАНУ	Матичин речник	Макед. језик
101	кòсмура	+	+	+	+	—
102	кòстура	—	—	+	+	—
103	креатúра	—	—	+	+	+
104	кубатúра	—	—	+	+	+
105	кúбура	+	+	+	+	— (кубур)
106	култúра	—	+ (кúлтúра)	+	+	+
107	кúндура — кòндура	—	+ (кòндура)	+	+	+
108	кúндура	—	—	+	+	—
109	кúра	—	+	+	+	—
110	кúра	—	+	+	+	—
111	кúстура	+	+	+	+	—
112	лажура	—	—	+	+	—
113	лазура	—	—	+	—	—
114	легислатúра	—	—	+	+	—
115	легура	—	—	+	+	+
116	лектúра	—	+ (лèктúра)	—	+	+
117	лигатúра	—	—	+	+	—
118	ликвидатúра	—	+ (ли- квидатúра)	+	+	—
119	лiнцура	+	+	+	+	—
120	литàура	—	—	—	—	—

Редни број	Одредница (Матешкић)	Вук	РЈАЗУ	РСАНУ	Матичин речник	Макед. језик
121	литерату́ра	—	+ (ли- тера- ту́ра)	+	+	+
122	лошчура	—	—	+	+ лошгу- ра и лошчура	—
123	лубура	+	+	+	+	—
124	лушчура	—	—	— (луш- чура)	—	—
125	љечура	—	+	—	—	—
126	љуштура	—	+	+	+	—
127	магистрату́ра	—	—	+	+	+
128	маја-култу́ра	—	—	—	—	—
129	маклура	—	—	+	+	—
130	макулату́ра	—	+ (ма- кула- ту́ра)	+	+	—
131	максу́ра	—	—	+	—	—
132	мангура	+	+	+	+	—
133	маникүра	—	—	+	+	—
134	манифакту́ра	—	—	+	+	—
135	мануфакту́ра	—	—	+	+	+
136	мату́ра	—	+ (лич- но име)	+	+	+
137	мензу́ра	—	—	+	+	—
138	мёншчура	—	—	+	—	—
139	миксту́ра	—	—	+	+	—
140	минијату́ра	—	—	+	+	—

Редни број	Одредница (Матезић)	Вук	РЈАЗУ	РСАНУ	Матичин речник	Макед. језик
141	монокултура	—	—	+	+	—
142	мундура	—	—	+	+	—
143	мундура — монтура	—	—	+(мон- дура)	+	—
144	мура	—	+	+	—	+
145	мура	+	+	+	+	—
146	мускулатура	—	—	+	+	+
147	натура	+(нату- ра)	+(нату- ра)	+	+	+
148	некултура	—	—		—	—
149	нерватура	—	—		+	—
150	номенклатура	—	—		+	+
151	нунцијатура (!)	—	+(нун- ци- јатура)		+(нунци- јатура)	—
152	партитура	—	—		+	+
153	пачаура	+	+		+	— (пача- вра)
154	педиктура	—	—		—	+
155	пијандура	+	+		+	—
156	пијанчура	—	—		+	—
157	плёура	—	—		+	—
158	позитура	—	—		+	—
159	политура	—	—		+	+
160	попишура	— (попи- шуља)	—		+	—
161	пџура	—	—		+(пџура)	— (потур)

Редни број	Одредница (Матешић)	Вук	РЈАЗУ	РСАНУ	Матичин речник	Макед. језик
162	прѐзурa	—	—		—	—
163	прелатѹра	—	+		+	—
164	претѹра	—	+		+	—
165	префектѹра	—	—		+	+
166	примогенитѹра	—	—		+	—
167	провијантѹра	—	—		+	—
168	прогенитѹра	—	—		—	—
169	прокуѹра	—	—		+	—
170	прокуратѹра	—	—		+	+
171	просектѹра	—	—		+	—
172	просфора-пѝскура	—	+		+	+
173	просфора-прѝскура	—	+		+	—
174	професѹра	—	—		+	+
175	процедѹра	—	—		+	+
176	прѣшура	—	+		+	—
177	пуерикултѹра	—	—		—	—
178	пѹра	+	+		+	+ (цига- рете)
179	пѹра	+	+		+	—
180	пѹрпура	—	+		—	—
181	пѹћпура	—	+		—	—
182	разѹра	—	+ (разу- ра)		+	—
183	регистратѹра	—	+		+	+
184	ремедѹра	—	—		—	—
185	репаратѹра	—	—		+	—
186	рецептѹра	—	—		+	—
187	руптѹра	—	—		+	—

Редни број	Одредница (Материјал)	Вук	РЈАЗУ	РСАНУ	Матичин речник	Макед. језик
188	савура	—	+		+	—
189	саламура	+	+		+	+
190	сатура	—	+		—	—
191	саћура	+	+		+	—
192	сакатура	—	—		+	—
193	секундогенитура	—	—		+	—
194	сигнатура	—	—		+	+
195	силвикултура	—	—		—	—
196	синекура	—	—		+	+
197	скулптура	—	—		+	+
198	статура	—	—		—	—
199	стриктура	—	—		+	—
200	структура	—	—		+	+
201	стуктура	—	—		+	—
202	стѹра	+	+		+	—
203	суперструктура	—	—		+	—
204	сура	—	+	(сѹра)	+	—
205	табулатура	—	—		+	—
206	тамбура	+	+		+	+
207	текстура	—	—		+	—
208	тектура	—	—		+	—
209	температура	—	—		+	—
210	терциогенитура	—	—		+	—
211	тестатура	—	—		—	—
212	тинктура	—	—		+	+
213	титулатура	—	—		+	—
214	тонзура	—	+		+	—
215	тортура	—	—		+	+

Редни број	Одредница (Матешић)	Вук	РЈАЗУ	РСАНУ	Матичин речник	Макед. језик
216	тура	+	+		+	+
217	тура	—	+		+	+
218	ћура	—	+		+	—
219	ултимагенитура	—	—		—	—
220	уљешура	—	+		+ (глава- та уљешура)	—
221	ура	+	+		+ (ура и ура)	—
222	фактура	—	—		+	+
223	фелдокомандатура	—	—		—	—
224	фигура	—	+		+	+
225	фискултура	—	—		+	+
226	фисура	—	—		+	—
227	флексура	—	—		+	—
228	фрактура	—	—		+	+
229	франкатура	—	—		—	—
230	фризура	—	—		+	+
231	фура	—	—		+	—
232	фура	—	+ (фура)		—	—
233	фурнитура	—	—		—	—
234	хасура	—	+		+	—
235	хасура — асура	+ (асура)	+		—	+
236	хортикултура	—	—		+	—
237	хура	—	—		+ (хура)	—
238	цезура	—	—		+	+
239	цензура	—	—		+	+

Редни број	Одредница (Матешкић)	Вук	РЈАЗУ	РСАНУ	Матичин речник	Макед. језик
240	циг`анчура	—	+		+	—
241	циг`анштура	—	—		—	—
242	цизу`ра	—	—		—	—
243	цикорија — цигу`ра	—	—		+	—
244	црнпу`ра	—	+		—	—
245	цљ`ра	+	+		+	—
246	чангу`ра	—	+		+	—
247	чаху`ра — чау`ра	+	+		+	—
248	чаху`ра	—	+		+	—
249	чу`кура	+ чу`кур- чу`кура	+		+	—
250	шешу`ра	—	—		+	—
251	шну`ра	—	+		— (шнур)	—
252	штукату`ра	—	+		+	—
253	шунд-литерату`ра	—	—		+	—
254	шљ`ра	+	+		+	+
255	шу`ра	—	+		—	—

Мада је овај списак именица на -ура понудио највећи број наших именица са овим завршетком, он никако није и коначан. Наћи ће се још понеки пример. Тако овамо још иду: *балаура* (РЈАЗУ), *аб-фешунгскура*, *абмагерунгскура*, *гесиура*, *дљра*, *инфрастирукијура*, *кай-љура*, *конирадљра*, *сконирадљра* (Клаић¹²), *дежура*, *јадура*, *црвенијура*, *љресура* и *љасљаљура* (савремени говор). А овој скупу припадају и патроними типа: *Кљмура*, *Маљура*, *Тљура* и хипокористици типа: *Ну`ра* (Нурија), *Му`ра* (Муриз), *Шљура* (Шухрета), *Су`ра* (Менсура), *Пу`ра* (Пуриша), односно: *Кљшура*, *Мандура*, *Сљљевура*, *Сљљљура*, надимци (в. Živko Vjelanović, Antroponimija Bukovice, Književni krug, Split 1988). Могуће је да ће се наћи још неки пример на -ура, али број таквих потврда, укључујући и дијалекатску лексику, неће бити

¹² Bratoljub Klaić, Veliki rječnik stranih riječi, Зора, Загреб 1968.

велик. Матешкић нам је овде понудио оно што нам нуде наши речници, или, бар, највећи део те грађе. (То, опет, говори да број наших именица на *-ура* не прелази три стотине одредница). Као што је већ речено у уводу, Матешкићева грађа нуди око 250 одредница, па када би оне све и биле активне у савременом језику, било које области сх језика, а нису, то не чини ни један промил укупног фонда наших речи. Очекује се, наиме, да ће Речник нашега језика, који издаје САНУ, имати око пола милиона одредница. И, што је вредно истаћи, наставак *-ура* не припада продуктивним суфиксима у нашем језику и, као такав, ретко се јавља, за било које значење именице уз коју долази.

5. Наведени примери нуде разнолике закључке. Указујем на неке од њих:

а) Међу именицама са завршним *-ура* има и наших речи и туђица. Домаће речи на *-ура* нису бројне. Како оне неизведене, тако и оне изведене.

Међу лексичким речима на *-ура* имамо и ове:

бѹра (према Скоку, то је „sveslavenski naziv iz praslav. doba za v'ihor, zaо vjetar“, а ту именицу налазимо и у другим слов. језицима: руски и украјински: бурја, чешки: bouře, пољски: burza); *зѹра* (ако је у основи глагол згурити < гурити = грбити се); *жѹра* „čovjek malen i mršav, kepec“ (Скок, s.v.); *ћѹра* „kuhano tijesto od kukuruzna brašna, kačamak ... žganci, palenta“, ако је у вези са глаголом пурити = пржити, пећи, v. RJAZU, Скок), *ћѹћѹра* „onomatopeja (uzvik) kojom se oponaša glas prepelice = coturnix“ (Скок); *ѹра* (ако је у основи глагол цурити, Бернекер, v. Безлај, s.v. Даничић доводи у везу са талијанским fanciulla, Матзенауер са грчким χορα. За Безлаја „Обоје neverjetno“; *хура-ура*, узвик; *шура*, по Скоку „Sveslav. i praslav.“ реч. У основи је придев *шур*).

Постоји и један број изведених именица на *-ура* у чијој се основи налази наша реч. Такве су: *воденбѹра*, *гѹдура* (гад-), *главѹра* (глава-), *испичѹћѹра* (испити-), *кожѹра* (кожа-), *лажѹра* (лаж-), *дјевојѹра/девојѹра* (девојка-), *љѹчура/лѹчура* (лијек/лек-), *љѹштитѹра* (љуштити-), *пијанѹра* (пијан-), *прхѹра* (прхати, прхнути), *чахѹра/чаура* (ако је у основи чаша, коју су именицу Словени посудили из иранског „preko Skičana“, Скок).

Знатно су бројније речи страног порекла које се завршавају на *-ура*, типа: *ѹра*, грч. aigē = дах, пропук, зрак, вјетар (Клаић), *јѹра*, лат. jus-juris = право; *Јѹра* — Јѹрај, лат. Georgius; *кѹра*, лат. cura = брига; *кѹра*, турц. kura = коцка, регрутовање; *мѹра*, енгл. moor = благо с водом, угажено (Клаић), *мѹра*, тал. mora, motta = врста игре; *сѹра*, арап. sure = ред, поглавље, глава из Курана; *шѹра*, франц. tour = окрет у плесу...; *тѹра*, турц. tugra = службени монограм, врста печата; *ѹра*, нем. Uhr = час, сат; *ѹшѹра*, рум. ciutură, лат. cytula = плоска, суд за текућину;

односно, типа: *абитѹра*, лат. abiturus = испит зрелости; *аванѹра*, франц. aventure = пустоловина; *брошѹра*, франц. brochure = вр-

ста књижице; *гравура*, франц. gravure = резбарија; *дресура*, нем. Dressur = обука животиња; *канура*, турц. kanut = велико повјесмо (садржи пет канчела, Клаић); *мајура*, лат. maturus = испит зрелости; *прокура*, лат. procurare, нем. Prokurа = пуномоћје...

или: *адвокајура* — адвокат-ура; *архијектјура* — архитект-ура; *апарайура* — апарат-ура, *инијенданјура* — интендант-ура, *доценјура* — доцент-ура, *команданјура* — командант-ура...

Речи овога типа, како нам и наведени примери показују, могле су бити преузете из различитих страних језика, а и сам наставак -ура је, као што смо већ истакли, страног порекла. Неке од њих су примане скоро у неизмењеном облику, неке су, при уласку у наш језик, доживљавале извесне фонетско-морфолошке промене, а неке су могле бити преузете из страних језика у облику какав ми данас познајемо у нашем речнику, иако су оне могле бити створене и у нашем језику, по већ устаљеном творбеном обрасцу (*адвокај+ура*).

б) Интересантан је и акценат именица на -ура. Неизведене именице на -ура најчешће имају акценат на слогу испред -ура, наравно, уколико нису у питању двосложне именице. Уп.: *бура*, *жура*, *згура*; *јура*, *кура*, *јура* према: *бабура*, *баура*, *бахура*, *брадура*, *глабура*, *гадура*, *кајура*, *кајура*, *кисура*, *косијура/кусијура*, *кундура*, *лажура*, *линцура*, *љушијура*, *илџура*, *идијура*, *иуђијура*, *сајура*, *сађура*, *савура*, *шамбура*, *асура/хасура*; *циганчура*, *циганијура*, *црњијура*, *чахура/чаура*, *чукура*, *шешура* — и све имају краткоузлазни акценат испред -ура. У нашој грађи нашла су се само неколика примера са краткосилазним акценатом на томе слогу: *јуријура*, *јрдскура*; неколико примера има краткосилазни акценат на -ура: *бура*, *жура*, *жура*, *згура*, *згура*, *мура*, *јура*, *сијура*, *јура*, *фјура*, *јура*, а има потврда и за узлазне акценте на -ура код двосложних речи: *јура*, *жмура*, *жнура*, *кура*, *мура*, *јура*, *сура*, *јура*, *фјура*, *шнура*, *шура*. Природа наших акцената, полази се од новоштокавских говора, упућује на закључак да су ове именице биле подложне акценатским изменама као наше именице типа *нога*, *рука*, *девојка* код којих се развијала новоштокавска политонија и где смо добијали нове акценте узлазне интонације или на слогу испред -ура или на томе завршетку: *брадура* < *брада+ура*, односно: *жмура* као *рука*.

Посебну акценатску скупину чине именице на -ура типа *аванјура*, *агенијура*, *адвокајјура*, а те су и најбројније, код којих имамо устаљен акценат на пенултими. Ако се наиђе на одступање од овога, биће у питању или неки превид (*нунијајјура*, *клазура*), или је у питању мање уобичајени акценат, акценат који може имати регионално обележје (*корџкијура*, *клавијајјура*, *клаузура*, *леккијура*, *ликвидијјура*, *лијтердијура*, *макулајјура*). Овакве акценте, најчешће, налазимо у РЈАЗУ, што би могло упућивати на акценат обрађивача речника. Чини ми се да ни *разура* (Матичин речник), као ни *најура* (РЈАЗУ), не иду данас у наш језички стандард, у нашу савремену прозодијску норму.

в) За значење именица на -ура наши граматичари, видели смо, не дају широки круг семантичких вредности. Али, ако се узму у обзир

сви примери које смо навели, видеће се да је и семантичка компонента именица на *-ура* доста велика. Овде, свакако, треба разликовати неизведене и изведене именице са завршним *-ура*.

Код неизведених именица на *-ура* може се указати на ова значења: „зао вјетар“ — *бура*; „дрозга“, „вулканска лава“, „врста вештачког ђубрива“, „име кози“ — *згура*; „онај који је журав, кржљава или мршава особа“, „врста птице“, „врста заразне болести“, „име овци“, „презиме“ — *жура*; „законско право“ — *јура*; „прова, кљун“, „камара дрвља која се спаљује и претвара у угаљ“, „тука, будија, пућка, ћурка, мисирка“ — *јура*; „врста јела од кукурузна брашна“ — *јура* и сл.

И изведенице на *-ура* могу имати различита значења, као што су:

а) аугментативно значење, заједно са својим дериватима — *урина*, *-урда*: *брадура*, *брадурина*; *главура*, *главурда*, *главурина*; *ијандура*, *ијандура*, *ијандурина*, *ијандурина* ...;

б) пејоративно значење, мада и реч у основи има компоненту пејоративности: *јадура*, *блесура*, *лажура*, *гадура*, *смрдура*;

в) врста оруђа, оружја: *кусиура*/*косиура*, *кубура*;

г) врста занимања, посла, делатности: *агрикулџура*, *адвокаџура*, *администџура*, *архиџура*, *лекџура*;

д) резултат неког посла: *карикаџура*, *гарсон-фризура*, *фризура*, *гравура*, *брошура*, *јод-џинкиџура*;

ђ) радња глагола у основи: *дресура*, *инвенџура*, *корекџура*, *лекџура*, *регистџура*, *реџура*;

е) установа везана за именицу у основи: *адвокаџура*, *регистџура*, *командаџура*, *инџенданџура*;

ж) збирно значење: *армаџура*, *гарниџура*, *лиџераџура*, *ману-факџура*, *мускулаџура*, *реџура*, *џемџераџура*, па и: *куџура*, *наџура*, *џорџура*.

Сасвим разумљиво, неке од ових именица, именица на *-ура*, могу бити и семантички поливалентне (уп. *адвокаџура* = процес вршења радње, посао, канцеларија; *регистџура* = исто, *архиџура* = врста студија, процес гл. радње, врста занимања). Које ће од могућих значења бити употребљено, зависи од говорне ситуације (уп. *Студира архиџуру*; *Бави се архиџуром*; *Архиџура је данас на цени* и сл.).

Summary

Asim Peco

NOUNS ENDING IN *-URA* IN SERBIAN LANGUAGE

Based on the material from the Matešić's reverse dictionary of Serbo-Croatian language, the list of nouns ending in *-ura* is made, with the special reference to their accent and meaning. This list also includes the nouns ending in *-ura* from the following dictionaries: Vuk Karadžić, SANU, JAZU, Matica srpska, and from the dictionary of Macedonian language.

ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ

(Железничка техничка школа, Београд)

ТВОРБА ПРИДЕВА СА ПРЕФИКСОМ НЕ-

У раду се даје подела придева са префиксом *не-* према начину творбе. Наводе се ограничења у комбиновању придева са овим префиксом.

Придеви са префиксом *не-* у лексички фонд савременог српског језика ушли су у различито време и различитим начинима творбе. Са аспекта савремене творбене перцепције све придеве са овим префиксом можемо поделити на две групе:

1) на придеве код којих се префикс *не-* слио са кореном тако да се у њима више не осећа као засебна морфема (*невин*).

2) на придеве код којих се *не-* осећа као морфема, тј. префикс (*не-срећан*, *не-сиој-ив*).

Придеве са префиксом *не-* могуће је поделити и на следеће две групе:

1) на придеве код којих је веза између придева и префикса *не-* директна. Већина придева спада у ову групу (*невидљив*, *несиваран*, *незрео*, *нехомоген*).

2) на придеве код којих је веза између придева и префикса *не-* индиректна, зато што су ови придеви образовани суфиксалним начином од именица које у себи већ садрже овај префикс. Тако је, на пример, придев *немоћан* изведен од именице *немоћ*, а није постао негирањем придева *моћан* коришћењем префикса *не-*. То потврђују значења ових речи наведена у РМС:

нѐмоћ, нѐмоћи ж (инстр. нѐмоћи и нѐмоћу; лок. нѐмоћи и немѐћи) 1. *недостѐајѝак*, *немање* (физичке снаге), *слабостѝ*, *изнемоглостѝ*. — Осетио је најпре немоћ у рукама и ногама, па онда у целом телу. *Вес.* Ми хоћемо праведно осигурање у случају старости, болести и друге немоћи. *Хорв.* 2. *недостѐајѝак снаге*, *моћи да се ѝосѝиѝгне жељени или ѝосѝѝављени циљ*, *немогућностѝ*. — Потреса ме осећање моје немоћи да помогнем човеку. *Лаз. Л. З.а.* *несѝособностѝ*. — Она [нејасна песма] је ... знак песникове немоћи да се изрази. *Анѝ.* 2. Тај споменик је заправо доказ његове ... стваралачке немоћи. *Крл. б.* *недостѐајѝак*, *слабе стѝране* (неке *ѝеорије*, *ѝосѝѝавке* и сл.). — Особито

се очитује немоћ ламаркизма кад жели објаснити такве чињенице ... *НЕ. 4.* покр. *болесѝ уоѝшѝѝе; куга.* — Приповиједао ми је како је дошла немоћ и поморила све људе. *Рад. А.* (РМС: III, 712)

немоћан и **немоћан**, -ћна, -ћно **1.** *који је без (физичке) снаге, малаксао, изнемогао.* — У овом градском предјелу налази се и више завода за болесне, немоћне и сиромашне. *В 1885.* Он је био малаксао и немоћан, а у души му је било мрачно и пусто. *Дом. 2.* *који није у стању да што учини, који је одраз немоћи, који је без снаге, моћи да би могао постојѝићи жељени или постојањени циљ.* — Из гласа јој избије потмули, немоћни бијес. *Пав. И* у овој офанзиви непријатељ се показао немоћан. *Дед. В. 3.* *необ. мали, сѝћан.* — Тврде и суве њиве дале мале и увеле класове, лако и немоћно зрневље. *Ђур. 4.* *болесѝан.* — Зар не видите да је фра-Брне немоћан? Њему шкоди и најмањи немир. *Маѝ.* (РМС: III, 712)

Присвојни придев *неборчев*, забележен у РСАНУ, постао је од именице *неборац*.

небѝрчев и **небѝрчев**, -а, -о *који ѝриѝада неборцу, који се односи на неборца* (Правопис, 458) (РСАНУ: XIV, 688)

Према начину творбе придеве са овим префиксом можемо поделити на две групе:

1) префиксални придеви: *не-велик, не-мали, не-леѝ, не-здрав, не-јак, не-веѝѝ, не-драг, не-дуг, не-жив, не-крив, не-чисѝ, не-сѝор, не-ѝун* (РМС), *не-благ, не-брз, не-добар* (РСАНУ);

2) префиксално-суфиксални придеви (*не-корисѝ-ан, не-оѝис-ив, не-ѝревод-ив*).

Највећи број префиксално-суфиксалних придева образован је помоћу суфикса *-ан/-ни*: *неакустѝичан, неаналѝѝичан, неболесѝан, небрижан, негоросѝасан, неживоѝан, незлобан, незначајан, неверан, незгодан, нејаван, некулѝуран, немаран, немиран, неморалан, немоћан, неѝлодан, нескладан, неславан, несличан, несрећан, нечасѝан*¹.

Међу придевима са овим префиксом налазе се и негирани попридевљени трпни придеви: *неакредѝѝован, неакценѝѝован, неаморѝѝизован, небиран, неवासѝѝѝан, невенчан, незасејан, неисказан, необрезан, неокресан, неоѝисан, неоѝлакан, неоѝран* (РМС) итд. Многи партиципи, при одређеним условима, губе глаголска обележја и прелазе у класу придева, добијајући при том квалитативно значење².

¹ Овде је наведен само мањи део придева са суфиксом *-ан/-ни*, јер је у РМС и РСАНУ забележено више од 300 придева са овим суфиксом.

² Види Кулагин 1956: 8. Ирена Грицкат указује на случајеве непосредног синтаксичког додира речце *не* и глаголског облика који не представља предикат (Грицкат 1961–1962: 121).

неопран, -а, -о који није *опран*, *иран*, *нечист*. — Проматрао је ... жуто, необријано, неопрано лице. *Кол. фиг.* Боже, греха јоште неопраних! *Змај.* (РМС: III, 724)

неоплакан, -а, -о који није *оплакан*, *неожаљен*. — Цвили љута рана, бунтовничка, зла, неоплакана. *Майиш.* (РМС: III, 723)

неокресан, -а, -о који није *окресан*; *фиг.* *груб*, *ироси*, *неошесан*. — Удари да му одговара сусјед, човјек ниска струка, а простачина неокресана. *Љуб.* (РМС: III, 722)

Код придева партиципног порекла веза са трпним придевом не осећа се у свим случајевима подједнако. Код придева *невасијшан*, на пример, веза са трпним придевом се и не осећа, док је, с друге стране, код придева *неопран* очигледна. Речи *неопран*, *необријан*, *незасејан* и сл. представљају прелазни тип између партиципа (трпног придева) и придева. Глаголска обележја су код ових речи још увек врло јака.

У већини случајева облици без префикса *не-* нису уврштени у описне речнике. Тако, на пример, РСАНУ и РМС не бележе облике *опран*, *окресан*, *обријан*, *оплакан*, *исказан*, *засејан* и др. Изузетак су речи код којих је процес попридевљавања трпних придева завршен (*васијшан*) и где се веза са глаголом изгубила. Ово показује да присуство префикса *не-* слаби глаголска обележја и олакшава попридевљавање трпних придева. У већим двојезичним речницима српскохрватског и неког страног језика, у којима се наводи и врста речи, негирани облици партиципа пасива најчешће се сврставају у придеве, док уз облике без префикса *не-* обично стоји *pp* или се не наводе као посебне одреднице.

neposijan *adj* unsown (XCEP: 350)

posijan *pp* sown, broadcast, scattered freely (XCEP: 495)

neopisan *adj* undescribed (XCEP: 345)

opisan *pp* described, delineated (...) (XCEP: 413)

nekovan *adj* uncoined; (*željezo*) not wrought (XCEP: 340)

kovan *pp* forged; (*od kovine*) metal, metallic (XCEP: 224)

neuprljan *adj* unsoiled, unstained, unblotted (...) (XCEP: 363)

uprljan *pp* soiled, sullied, tarnished, stained, defiled (XCEP: 763)

Овај наставак налазимо и у придевима *несирејшан*, *нејасан*, *нераван*, али придеви *сирејшан*, *јасан* и *раван* „су постали лексичким речима јер у њима не познајемо више друге речи или корене речи од којих су они постали“³, па зато и не можемо да их убројимо у префиксално-суфиксалне придеве.

³ Уп. Стевановић 1975: 559.

Велики број префиксално-суфиксалних придева са префиксом *не-* изведен је суфиксима *-ив* и *-љив*, који су „по пореклу свакако, а претежно и по значењу (...) један исти наставак“⁴. Ови суфикси се додају на основу глагола и именица, а, доста ретко, и на основу придева⁵: *недоказив, недојустив, незавршив, незастијарив, неизведив, изводив, неодгодив, неодложив, неопозив, неопросив, неосвојив; невидљив, недељив, недостајљив, недохвајљив, незагубљив, незапаљив, незацељив, неизбирљив, неодољив, неосетљив* (РМС)⁶.

Префиксално-суфиксални придеви са наставком *-ен* нису бројни: *неблаговремен, неборбен, недвојбен, недвосмислен, недостојанствен, недрушћивен* (РСАНУ), *нејединствен, немален, нејисмен, несавремен, неслужбен, несвојствен* итд. Описни речници српскохрватског језика, међутим, бележе велики број негираних придева партиципског порекла: *невиђен, недељен, недобијен, недобојен, недовршен, недонесен, недојечен* (РСАНУ), *незаборављен, незавијен, незадовољен, незадужен, незахваћен, незацељен, незамењен, неизведен* (РМС) итд. Оно што је речено код придева партиципског порекла са наставком *-ан/-ни* важи и овде.

neobrađen *adj* (*tlo*) uncultivated, untilled; (*neoran*) unploughed (...) (XCEP: 334)

obrađen *pp* worked (out), shaped, elaborated; (*kamen, drvo, koža*) dressed (...) (XCEP: 383)

nenaglašen *adj* unstressed, not emphasized (...)

naglašen *pp* stressed, emphasized (...) (XCEP: 305)

nenagrađen *adj* unrewarded, without recompense (...)

nagrađen *pp* rewarded (...) (XCEP: 306)

nenamješten *adj* (*nezaposlen*) unemployed (...) (XCEP: 342–343)

namješten *pp* placed, put up, set (...) (XCEP: 314)

Негирани придеви са суфиксом *-ић* су малобројни: *незаконић, неизразитић, неистинитић, нечеститић, нејемелитић, неречитић, неразборитић, неразложитић* (РМС). Најчешће су изведени од општег именичког дела⁷.

Врло често се граде придеви од именица наставком *-ић*, али „рекло би се, преко придева на *-ов*, мада многе од основних именица никако немају при себи таквих придева. Па и у случајевима где су такви придеви могући (...) *-ов* се никако не осећа као саставни део ни неке посредне основе, већ заједно с крајњим *-ић* чини *наставак*

⁴ Уп. Стевановић 1975: 550.

⁵ Уп. Стевановић 1975: 550.

⁶ И овде, као и код придева са суфиксом *-ан/-ни*, наведен је само мањи део придева забележених у описним речницима српскохрватског језика. У РСАНУ и РМС налази се око 190 придева са овим префиксима.

⁷ Види Стевановић 1975: 569.

-овит⁸. У РСАНУ и РМС забележено је неколико придева са овим суфиксом и префиксом не-: *невидовић*, *негласовић*, *недаровић* (РСАНУ), *несликованић*, *нередовић* (РМС).

Придеви са суфиксом *-ски*, углавном присвојни, али не само они, често се јављају и са префиксом не-: *неакадемски*, *неаксиомајски*, *неакционарски*, *неамајтерски*, *неамерикански*, *неаристиокрајски*, *неархијектионски*, *неаустријски*, *небалкански*, *небирокрајски*, *неблагодански*, *небрајски*, *невластитоски*, *невођарски*, *негеометријски*, *негермански*, *негосподски*, *неградски*, *недемокрајски*, *недипломајски* (РСАНУ), *недругарски*, *некономски*, *неесетски*, *неземаљски*, *незаконски*, *нељудски*, *неоргански*, *нејлански*, *нејартијски*, *несјорски* (РМС) итд.

Наставак *-ски* јавља се заједно и са „по неким од правих присвојних наставака *-ин*, *-ј*, *-ов/-ев*, тј. као други део сложеног наставка у служби за означавање врсте не само када је у основи властито, лично име него и иначе⁹. Негирани придеви са овим сложеним суфиксом су ретки: *небеговски*, *невуковски* (РСАНУ), *несесирински* (РМС).

Десетак придева води порекло од радног глаголског придева: *невидео*, *невикао*, *недозрео*, *недокисао*, *недомро*, *недошроу*, *недорасиао* (РСАНУ), *незарасиао*, *незасиарео* (РМС). И код ових речи, као и код попридевљених трпних придева, присуство негативног префикса не- слаби глаголска обележја.

У РСАНУ су забележена три придева настала попридевљавањем глаголског прилога садашњег: *неважећи*, *невредећи* и *недосиајући*. За придев *недосиајући*, наведено је да је застарео.

Интересантни су придеви *ненаш* и *несвој*, настали попридевљавањем негираних заменица *наш* и *свој*.

не́наш, -а, -е необ. *шућ*, *сиран*. — Тко нас досад запрни, него ненаши и нељуди. *Павл.* По њуху ... разликујем наше од наших људи. *Дав.* (РМС: III, 717)

не́свој, -оја, -оје *који се не осећа као свој*, *шућ*, *сиран*. — Ми смо тим помели већину хрватскога народа, којему највећма слади икавштина, па он нешто несвога назире у тој промјени. *Павл.* Зато ми је живот тако неодређен и несвој. *Сек.* (РМС: III, 759)

Остали суфикси су ретки.

Иако се префикс не- комбинује са већином придева, са неким групама придева се не јавља, или се јавља врло ретко. Важно је напоменути да се могућности комбиновања префикса не- према примерима које налазимо у описним речницима српскохрватског језика (Вуков Рјечник, Броз-Ивековићев речник, РЈАЗУ, РСАНУ, РМС) и пода-

⁸ Уп. Стевановић 1975: 570.

⁹ Уп. Стевановић 1975: 547.

цима из старије лингвистичке литературе не поклапају сасвим са материјалом који сам прикупио од 1984. до 1996. године.

Префикс *не-* се најчешће комбинује са описним придевима који изражавају особину предмета или појава: *иријатан — неиријатан, лей — нелей, срећан — несрећан, иравилан — неиравилан, велики — невелики, њажљив — нењажљив* итд. Ипак, могућности комбиновања овог префикса са свим описним придевима нису једнаке.

Префикс *не-* се врло ретко комбинује са придевима који се не могу узајамно супротстављати због присуства у великом броју у оквиру исте класе речи, који означавају истородна обележја. Типичан пример су придеви за означавање боја¹⁰. У РСАНУ је, међутим, забележен придев *небео*.

небео, небела, небело ијек. **небијел, -а, -о** (некњ. ијек. небјел)

1. који није (*чистио*) беле боје. — Његове беле куће под црвеним црепом не може ни небела магла да покрије (Бож. Г. 4, 59).

2. фиг. *неиошћен, оцрњен*. — Ти се шегачиш с нама Јоване, — озбиљно му рече Зарија Бакић. — Не ... образа ми мога небјелога, никад ни дао Бог! (И. 2, 74). (РСАНУ: XIV, 673–674)

У описним речницима нема других придева који означавају боју са префиксом *не-*, а у новинама и часописима наишао сам још само на придев *неружичаст* (Дуга 299: 4).

Придеви са значењем појачавања или ублажавања степена квалитативног обележја, укључујући и придеве субјективне оцене, обично нису способни, осим ретких изузетака, да образују речи помоћу префикса *не-*: *огроман, иредиван, огаван, бледуњав, округлост, дрвенаст* итд.

Придеви са префиксом *не-* обично се не образују од речи које се због свог значења не могу супротстављати са другим придевима: *средњи, осредњи, айсолујан*.

Придеви који се употребљавају само у саставу устаљених фразеологизама не комбинују се са префиксом *не-*:

трештен и **трештен, -а, -о** у изразу: ~ пијан *иошћуно, сасвим ијјан*. — Били су обојица трештени пијани. *Глиш*. Тај је младић ... трештен пијан. *Сим*. (РМС: VI, 286)

Један број описних придева се у неким својим значењима може комбиновати са префиксом *не-*, а у другим не може. Тако се, на пример, придев *дубок* означавајући нормалан степен, односно у значењу „који има знатно растојање, пружање од површине до дна, од горњег до доњег краја; који има растојање веће од просечног или уобичајеног у својој врсти“¹¹ (*недубока река*) — слаже са префиксом *не-*, али

¹⁰ Види Кулагин 1959: 9.

¹¹ Уп. РСАНУ: IV, 773.

када има значење „који је достигао до највише границе“, „удаљен, давни (о времену)“¹² (*дубока прошлост*) „који је достигао пун развој, поодмакао; касни, позни“¹³ (*дубока старост*, *дубоке године*, *дубока ноћ*, *дубока јесен*), „ненарушен, потпун, чврст; који се у потпуности одржава, спроводи“¹⁴ (*дубок мир*, *дубок мрак*, *дубока црнина*, *дубока жалост*, *дубок хлад*)¹⁵ — комбиновање са овим префиксом није могуће.

Иако код слагања описних придева са префиксом не- постоје бројна ограничења, код односних придева (придеви „временског односа“, „просторног односа“, „других односа“¹⁶) ограничење је „генерално“ и лежи у значењу ових придева. Придеви који означавају обележја заснована само на односу према нечему обично се не супротстављају другим придевима. Претпостављени придеви *неданашњи*, *невечерњи*, *неондашњи*, *нелејошњи*, *нејрошлогодишњи*, *недоњи*, *негорњи*, *нејтамошњи*, *недесни*, *неовдашњи*, *несјочни*, *нежјијни*, *нездравствени*¹⁷ нису забележени у описним речницима српскохрватског језика.

Са односним придевима префикс не- се комбинује у случају кад они имају квалитативну нијансу значења или потенцијално квалитативно значење, на пример, *недругарски односи*.

недруѓарскѝ, -ā, -ō *који се не односи другарски, који није добронамеран, нејријателски*. — Нови начин „другарске“ критике ... има врло недругарску тенденцију. *Пол. 1957.* (РМС: III, 683)

Префикс не- се, без икаквог ограничења, јавља са односним придевима када се творе „терминолошки антоними“ код којих се „не постиже значење супротности већ противстављања или просто искључивања“¹⁸. Иако описни речници српскохрватског језика, ако сам их пажљиво прегледао, не бележе овакве придеве, у стручним текстовима њихова употреба није необична¹⁹.

Градивни придеви с префиксом не- нису забележени у описним речницима, али се и они, као и односни придеви, могу комбиновати с овим префиксом у терминолошким антонимима²⁰.

¹² Исто.

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Сви примери су узети из РСАНУ.

¹⁶ Уп. Станојчић и Поповић 1995: 84.

¹⁷ Сви ови придеви без префикса не- узети су из Станојчић и Поповић 1995: 84.

¹⁸ Уп. Грицкат 1961–1962: 121. Опширније в. у Оташевић 1995–1996: 92–93.

¹⁹ Види Оташевић 1995–1996: 92–93.

²⁰ Види Оташевић 1995–1996: 92–93.

ЛИТЕРАТУРА

- Грицкат 1961–1962 Грицкат, Ирена: О неким проблемима негације у српскохрватском језику. *Јужнословенски филолог*, XXV, 115–136.
- Кулагин 1956 Кулагин, А. Ф.: *Префиксальное не в именах прилагательных современного русского языка*. АҚД, Москва.
- Оташевић 1995–1996 Оташевић, Ђорђе: Значење придева са префиксом *не-*, *Наш језик*, XXX/1–5, 88–95.
- Станојчић и Поповић 1995 Станојчић Живојин, Поповић Љубомир: *Грамађика српског језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд.
- Стевановић 1975 Стевановић, М.: *Савремени српскохрватски језик (грамађички системи и књижевнојезичка норма)* I. Београд.
- ХСЕР Вујас Желјко: *Hrvatsko ili srpsko-engljeski enciklopedijski rječnik*. Zagreb, 1989.
- РСМ *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6. Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.
- РСАНУ *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–14. Институт за српскохрватски језик, САНУ, Београд, 1959–1989.

Summary

Ђорђе Оташевић

ADJECTIVES FORMED WITH THE PREFIX *NE-*

Formationwise adjectives with the prefix *ne-* fall into two groups: prefixed and prefixed-suffixed ones. In most adjectives with this prefix there is a direct connection between the adjective and the prefix. In few instances this connection is indirect — adjectives are formed by the means of suffixation from nouns which already contain this prefix.

The majority of adjectives with the prefix *ne-* have the suffix *-an/-ni* (*nekoristan*). Numerous are also adjectives with suffixes *-iv/-ljiv*, *-ski* and *-en* (*nedokaziv*, *nedemokratski*, *nedruštven*). Other suffixes occur more seldom. Adjectives which originate from adjectivized present participle, scarcely found in hermeneutic dictionaries of the Serbo-Croatian, presently occur more frequently than in the past (*nevladajući*, *neushićujući*, *nesvetleći*).

There are adjectives that are never, or quite rarely, combined with the prefix *ne-*. In that number there are:

a) adjectives with the meaning of intensification or mitigation of the degree of qualificative marcation, including adjectives of subjective evaluation (*ogroman*, *ogavan*, *bledunjav*);

b) adjectives that, due to their meaning, cannot be opposed to other adjectives (*srednji*, *osrednji*, *apsolutan*);

c) adjectives used only when they are included in firm phraseologisms (*trešten pijan*);

d) adjectives that cannot be opposed because of their intensive presence in the same word class (*crn*, *zelen*).

ЖИВОЛИН СТАНОЈЧИЋ

(Филолошки факултет, Београд)

ИЗ ПОЕТСКОГ ЈЕЗИКА М. ЦРЊАНСКОГ — У СВЕТЛУ ЈАКОБСОНОВИХ УЧЕЊА¹

На основу Јакобсонових теоријских дефиниција трију језичких појмова избор, намена и промена — аутор овог рада истражује неколике особине и карактеристике језика Милоша Црњанског у роману „Сеобе“. Анализирана су обележја на лексичком, творбеном, синтагматском и морфосинтаксичком нивоу језика.

У својој краткој теоријској расправи *Efforts Toward a Means-Ends Model of Language in Interwar Continental Linguistics* (написаној 1962, в. Јакобсон 1971: 522–526), Роман Јакобсон формулише и мисао да је “the selection of [language] units or of their combinations... a purposive operation”, те да је инсистирање Прашке школе на „циљности у језику“ (purposiveness in language) као резултат дало једну од најтачнијих (и најкориснијих) подела датога језика као таквог, поделу на „функционалне дијалекте“, односно, другим речима — поделу на различите *језичке ситшлове*, који су радикално изменили поглед на језичку промену као чињеницу језичке историје. Каже Р. Јакобсон у тој расправи: “The change is conceived as a fact of linguistic synchrony, and as any fact of synchrony it demanded a means-ends test with respect to the whole system of language” (Јакобсон 1971: 525).

Као свака високотеоријска мисао која је заснована на научно тачној опсервацији чињенице, и ова Јакобсонова мисао враћа нам се као прецизна основа аналитичког инструментарија у језичкој материји. За ову — Јакобсону посвећену — прилику показују то у анализи морфосинтаксичке ситуације настале као резултат „циљне операције“ језичког ствараоца Милоша Црњанског, једног од два (други је Иво Андрић) сигурно најдрагоценија писца српске књижевности XX века.

¹ Чланак је рађен у оквиру пројекта „Развојни процеси у савременом српском језику“ и прочитан као реферат на међународном симпозијуму „Лингвистика и поезика“ у част Романа Јакобсона, одржаном у Софији (Бугарска) 24–26. маја 1996.

У једној својој ранијој расправи указао сам на факат, са одређеним потенцијалом уопштавања, да је скоро свака јединица морфосинтаксичке структуре, заправо, активно језичко средство („means“) чувања / промене дубинских значењских слојева лексеме (Станојчић 1994: 569 и д.). При томе, управо сам анализирао принципе избора нашег језичког ствараоца (М. Црњанског) у конкретном пару лексема (*град* : *варош*), које се налазе у истој синхроној равни и српског књижевног језика, и његовог појединачног остварења — језика уметничке прозе Милоша Црњанског. Дата анализа, такође, управо имплицира и уважавање Јакобсонове „циљности“ (purposefulness), јер је избор лексема о којима је реч очигледно диктиран природом микројезичког контекста, дакле, *mutatis mutandis* — једног одређеног језичког система, језичке организације структуриране према захтевима природе односа говорника (писаца) и његовог саговорника / слушаоца (читаоца). Тај однос, реализован језичким средствима, заправо је деликатан микроконтекстни склоп заснован на потреби давања информације и на потреби и емотивног побуђивања интереса за ту (и управо ту) информацију. При томе, треба узети у обзир чињеницу да се до таквог побуђивања интереса, емотивног, па тиме и најефектнијег, може доћи пре свега оном употребом језичких средстава која код слушаоца ствара што рељефнију слику појма. У томе, писац бира она језичка средства која су најпогоднија за стварање слике.

У чему ја видим реализацију Јакобсонове „циљности“, која се као таква јавља на фону избора? Ако дати микроконтекст узмемо као непроменљиву, једном заувек дату, количину, дакле, ако је узмемо у синхроном пресеку, који по дефиницији искључује утврђивање било какве симбиозности, динамичке (и активне) везе аутора са својим текстом (која би, да постоји, нормално резултирала у процес, дакле — у дијахронију), јасно је да у конкретном случају избора у пару лексема *град* : *варош* пре свега налазимо стварну језичку јединицу. У томе датом случају она је морфосинтаксичка структура коју називамо „генитивска синтагма лексеме *варош*“. И — анализа дате јединице у датом микроконтексту (а то је однос дела система према систему, ма колике њихове материјалне димензије биле) само показује да је психолингвистичким процесима учења језика енкодирано језичко осећање М. Црњанског изабрало (од свих могућности) реченицу: *звук звона дуго се сливао, са вароши, на њих* — са аблативним генитивом именице *варош*, специфично одређеним (прецизираним) предлогом *са*, који као знак (сигнум) носи и доминантну идеју „висина“, уз присутну идеју „површина“. То је било довољно да у датом контексту писац употреби лексему *варош* и тако је супротстави лексеми *град*, коју у истом микроконтексту, дакле — напореда, употребљава: *йоловина њих разбегла се према граду* (Станојчић 1994: 571–572).

Пишчев ц и љ да значи разлику између лексеме *варош* „urbs“ и лексеме *град* „castellum“ / „urbs“ резултирао је неупотребом ове друге (*град*) у генитивској синтагми са предлогом *са*. Другим речима, да је написао **звук звона дуго се сливао, са града, на њих* —

језичко осећање пишчеве генерације сигурно би значење лексеме прогумачило као значење „castellum“. Наравно, Црњански је могао употребити и лексему *град* у генитивској синтагми, могао је написати: *звук звона дуго се сливао, из града, на њих — и употребити предлог *из* да би сачувао *град* са значењем „urbs“. Међутим, при томе читалац не би имао информацију (или бар конотативно подсећање) и о чињеници, видљивој из непосредно претходног контекста — о звуку звона који допире *из* Печуја, „вароши“ која се налази „на њврим брдима на која су се уселили из равнице“. Дакле — информацију о идеји „висине“, која је — иначе — имплицирана у лексичком значењу предлога *са* и јасна већ и на првом перцепцијском нивоу, како сам у датој анализи установио (Станојчић 1994: 572). А да је реч о правом (Јакобсоновом) принципу „means-ends“ односа, доказ је и трећи елеменат овог поетског микроконтекста: Црњански ствара емпатичку (реченичну) структуру тиме што — уз предлог *са* у генитивској синтагми, који и сам носи доминантно значење „висина“ — употребљава и глагол *сливајти се*. Његов творбени модел, наиме, такође носи аблативно значење: *сливајти (се)* је имперфективни глагол према перфективном глаголу *слијти (се)*, који и један и други стоје према имперфективном простом глаголу *лијти*, значећи: „спустити (се) / спуштати (се)“, „потећи / тећи на ниже“ — као што чини течност (Речник МС, 1973).

И једноставно набрајање заступљених елемената, окупљених око и само једне морфосинтаксичке структурне јединице нивоа (Белић-Сосир-Јакобсонове) синтагме² — показује да је у питању примена избора (језичких) средстава („means“): на нивоу лексике (*град* : *варош*), на нивоу падежне синтагме (предлог *са* или *из* уз облик генитива именице *варош*), на нивоу творбе речи (избор између *сливајти* и *лијти*), па, најзад, и на нивоу клаузе у морфосинтаксичком смислу: избор лексема у чијем је значењу заступљена идеја „висина“ (*сливајти се* : *са вароши*). Мора се рећи да је ту, у основи, пре свега, избор на нивоу лексике. Јединице других нивоа (синтагме, клаузе, творбени модели), тј. — конкретни облици језичких јединица, практично су неопходни „носачи“ („carriers“) лексичких јединица. Као такви, они су у многим случајима својеврсно додатно средство („means“), са корективном функцијом. У једном уопштенијем смислу, иако она по себи у оквирима граматичког система јесу денотативне категорије, могла би се таква средства дефинисати и као средства конотативног ранга, у односу на денотативни ранг средстава лексичког нивоа. Међутим, у сваком су случају у домену и појма „means-ends“, и појма „purposive operation“, које је средином овог века дефинисао Р. Јакобсон.

² Чак и у морфофонолошкој структури језичког исказа: “Thus the diversity of sandhi laws denotes a gradation of the SYNTAGMES,... according to the degree of their coalescence (R. Jakobson, Selected Writings, II, The Hague-Paris, 1971, 108), а поретком у синтаксичкој структури где “none of the experts in syntax would ever by-pass Karcevskij’s classification of elementary combinations (Saussure’s syntagmes)” (R. Jakobson, Ibid., 519).

Испитујући атрибут *модерности* језика М. Црњанског пре неколико година, ја сам извео и један уопштени закључак, и тада поставши од Р. Јакобсона. Рекао сам тада: „И знајући за (једноставну а велику) Јакобсонову истину о несумњивом примарном фолклорном слоју свих словенских књижевних језика, истичемо да 'модерност' књижевничког језичког израза присуством овог слоја није ниуколико општећена. Управо, могли бисмо рећи, окренувши тезу, да ће присуство тога слоја, зависно од суптилности пишчевог језичког осећања, да се послужимо и овим Белићевим... појмом, и зависно од суптилности његовога проседеа — бити и савршен квалитет (дефинисане) модерности језичког израза, језика појединачног остварења“ (Станојчић 1991: 137). Тада сам то показао повлачењем аналогije међу примером песникове секвенце (из „Стражилова“: *А љрах, све је љрах, кад дигнем увис руку и љревучем, над љровидним брдима, и реком, на коју је скренуо пажњу књижевни теоретичар Н. Милошевић (Милошевић 1966: 15) и примерима типичне фолклорне секвенце типа Град градила три браћа рођена, коју традиционална граматика — само због морфосинтаксичке ситуације понављања секвенце град — градила/ — региструје у синтакси као посебну врсту објекта, иако ни по којем другом синтаксичком мерилу та секвенца није ништа друго до објекат као и сваки други (Стевановић 1986: 78). Избор устаљеног (фолклорног) клишеа поновљене основе у двома лексемама извучен је из ограничене схеме глагол + објекат и проширен на друге морфосинтаксичке јединице, у датом аналогу — и на клаузу. У тада датој анализи ја сам истакао да је за нас лингвисте-граматичаре, уз значење, у тексту М. Црњанског уочљива категорија мелодије. А она је реализована избором исказа који се може дефинисати као језичко средство обележено таутологијом на нивоу морфосинтаксе. Морфосинтаксички, дакле, у примеру из „Сеоба“: *Угазише вајре, али је љишина, љишина за сан, изостјала* (Црњански 1990: 16) — на нивоу синтаксичке јединице клаузе, у секвенци именица + ајозиција, имамо понављање истог језичког елемента (исте лексеме), дакако, нужно проширеног синтагматски (акузативном синтагмом за сан) да би се задовољила генеза апозиције, тј. традиционалном дефиницијом — генеза „другог имена“ одређиваног појма.*

Једнак поступак избора граматичар ће запазити и у другим средствима стварања реченичне мелодије, као једног од битних елемената морфологије формираног пишчевог језичког исказа. Навешћу за то и само једну реченицу из романа „Сеобе“ М. Црњанског, ону која гласи:

Траве бескрајне, ишло су по брдима и падинама до дна видика, расле ту ноћ, поплавиле су логор неким шумом ишло је био нечујан, али присутан свуд, око сваког шатора, око којих је исто тако, нечујно и неопажено, никло безбројно много зрна земљиних, изривених од невидљивих кртица (Црњански 1990: 17)

— и закључити:

(1) Прво, уобичајени за модерни језик ред речи ставиће атрибут уз одређивану именицу по схеми *йридев + именица : бескрајне йраве, земљиних зрна* (Ивић 1957: 122–123) — у поетском тексту „Сеоба“ ред је обрнут, инвертован, уобичајен за раније епохе: *йраве бескрајне, зрна земљиних*, и отуда за модерно језичко осећање — са конотацијом свечаног; и

(2) друго, уобичајена у модерном језику везничка морфема релативне клаузе, типична скоро, јесте везник *који, -а, -е*, онај што је у делу реченице: ... *око којих је ... никло безбројно много зрна*; — у поетском тексту „Сеоба“, у истој реченици, доминантно прво место, међутим, заузима везник *што*: *Траве бескрајне, што су йо брдима и йадинама, до дна видика, расле йу ноћ, йойлавиле су логор неким шумом што је био нечујан*. А тај везник такође је одлика старије фазе српског књижевног језика (Стевановић 1986, 2: 51).

Ове, чисто морфосинтаксичке, категорије језичких средстава изгледа да су језичка средства (*vehicles, means*) која — наравно, опонирана синхронички уобичајеним средствима истог тог ранга — морају бити обележена конотативним значењским карактеристикама, а део су специфичног, дакле, управо српског језичког инвентара, на исто такав, специфичан, начин. Конотацију свечане мелодије носе јер су „укрштене“ са уобичајеним комуникативним језичким средствима, тј. налазе се у истој „временској коцки“, нису сукцесивна, него су једновремена с њима. Управо онако као што су таква, једна према другима, на пример, сва дистинктивна обележја фонеме у Јакобсоновој интерпретацији њене „просторности“ (Јакобсон 1986: 91).

За разлику од описаног конотативног, директно денотативни значењски елеменат овог целог исказа је, са своје стране, универзалнојезичке природе. Дакле, није специфичнојезички, и у сваком језику, па и у овом посматраном, српском, у домену је сликовитог поређења. То је, уобичајена за све језике, метафора: *Траве бескрајне... йойлавиле су логор неким шумом што је био нечујан*. У истом исказу, метафора у реченици, у којој се појму у субјекатској секвенци (*йрава*) предикатом приписује акција појма *вода (йойлавиши)*, дата је у контексту којим се, такође универзалнојезички, износи и антонимски однос: *шум што је био нечујан*, у конструкцији у којој се особина „нечујан“ атрибуира појму „шум“, што је — по природи ствари — у домену апсолутних супротности.

Као што, дакле, у избору није све специфичнојезичко него је и универзалнојезичко, тако, такође, не треба схватити да је у целом језичком исказу који је створен актом појединачног језичког остварења све — вољни одбир пишчев, те да је свака језичка црта која читаоцу, по његовом сопственом језичком осећању, пада у очи као јединица опонирана истој таквој јединици комуникативног (уобичајеног) обележја — конотативно средство у функцији свесног стилизовања текста. Једноставно, у целокупном језичком инвентару и поет-

ског дела има црта које се јављају напоредо а не опонирају се у „временској коцки“ како смо је горе дефинисали. Сигурно је да се, уз наведене, на пример, и архаична придевска лексема *сан*, *-а*, *-о*,³ у реченицама: *Није била уморна, није била сана* (Црњански 1990: 4), *Сан и ошјежао, јахао је погнуће главе* (Црњански 1990: 157), или црквенословенска лексема *честњејши*, у реченици: *Тада честњејши Исакович йоце будиши Комесара* (Црњански 1990: 31), или архаична генитивска каузална конструкција с предлогом *са* м. због, у реченици: *Знали су да су чувени са своје мушке снаге* (Црњански 1990: 83), или архаична конструкција са ергативним инструменталом уз пасивни партицип: *Кад би време, уђоше у двор, дочекани слугама, да њрво одстоје свечану мису* (Црњански 1990: 26) и многе друге — могу окарактерисати као такве, тј. као резултат свесног одбира и као опониране јединице, са конотативним значајем, битним за свесну стилизацију текста.

Међутим, многе од јединица у датом стицају просто су у пишчевом језику присутне као спонтана количина. Природно, и оне су резултат одбира, али без изразитије (па чак и без икакве) пишчеве тежње да им се у датом микроконтексту открије опонентна јединица. На пример, тешко би се друкчије него као спонтано уведени дијалектизам могли протумачити примери дијалекатске конгруенције која је заступљена у реченици: *Учећи нове војнике да бацају чиишавва мала бурад* (Црњански 1990: 49) место књижевнојезичког ... *да бацају чиишаву малу бурад*, или пример формалне конгруенције у реченици: *Жена Аркадијева, слуге Исаковичеве, њо имену Ситана, нарочишо се беше њрочула* (Црњански 1990: 142) место уобичајенијег облика значењске конгруенције *слуге Исаковичевог*, или пример употребно лимитиране, регионалне лексеме *свега* м. општијег књижевнојезичког *само, једино*, у реченици: *Мада су знали да их њонегде чека свега нека смежурана баба, венац лука, улар, или каква сребрна койча на кашу, били су раздрагано њошли у ноћ, да краду* (Црњански 1990: 17), или пример неуобичајене за модерни српски језик глаголске рекције коју видимо у реченици: *Шшо се њак њиче оног једног случаја силовања, није хџео да га њоверује, њошишо је њаквих случајева њредвиђао много више* (Црњански 1990: 23), са директним објектом у облику акузатива без предлога уз глагол *њовероваиш*⁴ као и, наравно, многи други примери језичких јединица свих нивоа.

³ Речник Матице српске, књ. V, 1973, наводи ову лексему са обележјем „песн.[ички] в. сањив“ (стр. 639), док је Рјечник hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU, XIV/61 (Zagreb 1954), стр. 606, наводи и према Стулићевом речнику, и према Вуковом, са примерима из старијих језичких фаза — из Дошена: *Sad diveri k mladi teku, da je s a n u još zateku*, одн. Вука: *Stana s a n a, pa se prepanula* (nar. pesma) и Даничића: *Svečani je Đuri dan, kadno ti je Đura s a n* (poslov.).

⁴ Речник МС, књ. IV, Нови Сад, 1971, стр. 504, са таквом допуном наводи /само/ пример из Стјепана Митрова Љубише, црногорског писца из XIX века: *Да се намјерим на духовника... милосийива који ће моје муке и невоље њовероваиш*.

Узимајући у обзир, у анализираним примерцима микроконтекста утврђено, симултано укрштање језичких особина које се, иначе, јављају у дијасистему, дакле — као јединице временски / просторно различитих слојева језика, закључићу да такав језички исказ, заправо, није линеарна категорија, која, природно, подразумева дводимензионалност. Сваки такав језички исказ је тродимензионална категорија — „временска коцка“ језичких црта, које слушалац / читалац перципира као монолитну јединицу, одн. које се у његовом језичком осећању реализују као јединствена, иако комплексна, целина.

ГРАЂА

Црњански, М., 1990 Сеобе — Друга књига Сеоба, Београд.

ЛИТЕРАТУРА

- Ивић, М., 1957 „Једно поређење Вуковог језика с нашим данашњим књижевним језиком“, *Зборник Матилице српске за филологију и лингвистику*, I, Нови Сад, с. 114–126.
- Jakobson, R., 1971 *Selected Writings, II, Word and Language*, The Hague — Paris.
- Јакобсон, Р., 1986 *Шест предавања о звуку и значењу*, Нови Сад.
- Милошевић, Н., 1966 Предговор Сабраним делима М. Црњанског, Сеобе I, Београд.
- Матица српска, 1973 *Речник српскохрватског књижевног језика*, Књига пета, Нови Сад, под: *слици се I*. (стр. 858).
- Станојчић, Ж., 1991 „О једном реченичном моделу у роману 'Сеобе' Милоша Црњанског“, *Научни састајник славистија у Вукове дане*, 20/2, с. 135–142.
- Станојчић, Ж., 1994 „О језичком осећању М. Црњанског — алтернација *варош* — *град*“, *Зборник Матилице српске за филологију и лингвистику*, XXVII/1–2, Нови Сад, с. 569–573.
- Стевановић, М., 1986 *Савремени српскохрватски језик*, II, Београд.

Summary

Živojin Stanojčić

FROM THE POETIC LANGUAGE OF MILOŠ CRNJANSKI — IN THE LIGHT OF ROMAN JAKOBSON'S THEORIES

On the ground of R. Jakobson's theoretical definitions of three language notions: *selection*, *purpose* and *change*, the author of the present paper is examining several features of M. Crnjanski's language in his novel "Seobe" ("Migrations"). The analyzed features are found on the lexical, word-formation, syntagmatic (case-sequence) and morpho-syntactic (sentence/clause) levels of the language. The author's main goal is to find out the processes that lead toward the final selection results. He takes the given Crnjanski's micro-context as an unchangeable quantity at the level of synchrony, which, by its very definition, excludes any symbiosis (dynamic/active connection) between the writer and his text. In such a context, the contents of Jakobson's notion purposiveness is carried out, resulting in writer's choice of a determined language unit (in analyzed sample, for instance, in choice in pairs like *varoš* : *grad*; prepositions *sa* : *iz* + *genitive case*; word-formation models paired as *slivati* : *liti*; sequences with an attribute relevant for the form-

ation of sentence melody as *trave beskrajne : beskrajne trave*; conjunctive positions in relative clauses like *što : koji* etc.).

The author is defining, also, the basic elements of Jakobson's notion *change* as far as it concerns the qualities consisting of the poetic language features described in linguistics as a result of language development. Consequently, taking in consideration the general close relation of the folklore foundation of Serbian literary language and its later modern stages (which R. Jakobson has stated for almost all Slavic literary languages), the present paper gives several general interpretations of a number of particular morpho-syntactic units in the language of the analyzed Crnjanski's novel. Among them is the writer's choice of the repeated adjoining words (*ali je tišina, tišina za san, izostala*), in what Crnjanski follows the folklore model found in so-called inner object (*grad gradila tri brata rođena*), or Crnjanski's usage of archaic lexical and syntactic units (*čestnjejši, dočekan slugama*), or local/dialectal forms (for instance: adjective *san, -a, -o*, accusative case complement to verb *poverovati — poverovati ga*, etc.). The paper, nevertheless, points out strong boundaries between the conscious, purposive choices, at one side, and the spontaneous choices, at the other side, introducing, by analogy with R. Jakobson's notion of "phoneme spaceness", his own theoretical model of "the time cube" in which the opposition of language features that are relevant to style exist.

МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ

(Институт за српски језик САНУ, Београд)

СТИЛ — ПОЈАМ И ДЕФИНИЦИЈА

У овом раду аутор покушава да из угла науке о језику и науке о књижевности укратко осветли појам стила. Поред тога, он даје дефиницију стила уопште, дефиницију стила у лингвистичком и дефиницију стила у књижевноуметничком смислу.

1. Данас се стилем, у најопштијем смислу, означава сваки организован и затворен систем средстава изражавања (како речима, тако и бојама, тоновима, линијама). Зато се о стилу не расправља само у вези са књижевношћу, него и у вези са сликарством, музиком, архитектуром. Проширујући с временом своје значење, појам „стил“ се изједначио са појмом „начин“, па се отуда доводио у везу са начином уопште. Тако се често говори о стилу (начину) понашања, одевања, писања, певања, рецитовања, мишљења. Термин „стил“ редовно се употребљава с атрибутом који означава неку особину или неки аспект настајања. Отуда је свака људска делатност и сваки производ те делатности огледало својих произвођача и носилаца, те амбијента у којем настају. Стил је, у ствари, садржај, лице и наличје онога што је човек већ створио, онога што ствара и онога што ће створити. Он спада у ред разликовних категорија било које врсте појавности, чиме се та појавност разликује од свих других, без обзира на то да ли оне припадају истој или различитим категоријама. Општост стила се остварује занемаривањем (апстраховањем) неких дистинкција индивидуалних појавности чија се универзалност узима само у оквиру успостављене општости. Тако се стил јавља као спољашњи облик (форма), као унутрашњи садржај и структура свега онога што је у вези са човеком и његовом делатношћу. Индивидуалност стила остварује се инсистирањем на дистинкцијама појединачних појавности и на њиховој непоновљивој аутентичности. Отуда је стил есенцијални облик сваке индивидуално доживљене стварности. Јер, да нема стила, свака појавност би изгубила своју препознатљивост и постала део неуобличене масе у којој би све појединачно било исто што и опште. Зато се стил јавља као стални, позитивни или негативни, квалитативни прагматички облик сваке појавности. У свакој од њих има неког стила чији се квалитет испољава као естетска вредност. Зато две појавности јесу две управо по ономе у чему се разликују, по својој јединствениости

и непоновљивости, што није ништа друго него сам начин испољавања, права суштина стила. Стога су индивидуалне појавности, као квалитативни индикатори стила, једини облици презентације различитих стилова. Оне су стил сâм.

2. Садржај појма „стил“ утврђиван је по различитим критеријима који су се у току историјског развоја знатно мењали. У античко доба стил се посматрао у оквиру уметничког дела: тако је за Платона стил специфична особина, квалитет који једно дело има а друго нема (Платон: 1968, 77), а за Аристотела стил је генерички појам који означава различите особине дела (Аристотел: 1988, 48). Овакво схватање стила током времена веома је еволуирало; отуда доста касније Бифон сматра да је стил човек сâм (Buffon: 1898, 15). У двадесетом веку, када се конституише модерна стилистика, долази до поплаве различитих поимања стила. Ипак, у дефинисању и проучавању стила постоје три основна приступа: општеуметнички, књижевни и лингвистички. Зависно од тога с ког становишта се посматра појам „стил“, дају се најразличитија његова тумачења и одређења. Ако се овоме дода да се стилу, с једне стране, прилазило након темељних анализа грађе једног или више језика, једног или више стилова, а с друге стране, да се у одређивању карактера стила приступало без било каквих практичних истраживања, онда се у потпуности може схватити постојеће шаренило које влада у схватању и дефинисању појма „стил“. Тако Баји, творац модерне науке о стилу, полазећи од тога да стилистика проучава афективне чињенице језичког система са гледишта њиховог емоционалног садржаја, посебно подвлачи да је стил афективни додатак чистој интелектуалној информацији (Bally: 1951, 16); Рифатер тврди да стил није ништа друго него преварено очекивање (Riffaterre: 1971, 148); Марузо каже за стил да је особина исказа условљена одбором конститутивних елемената датог језика који се употребљавају у одређеним околностима (Marouzeau: 1951, 289); за Шпицера стил представља изражавање пишчеве властите личности (Spitzer: 1928, 511); Алонсо сматра да је стил све оно што индивидуализира неки књижевни ентитет: једно дело, једног писца, једног раздобље, једну књижевност (Alonso: 1965, 38); Гиро претпоставља да је стил специфичан облик дела условљен његовом функцијом (Giraud: 1969, 37); за Томашевског стил је нека посебност (Томашевский: 1983, 7); Мистрик поистовећује стил са начином изражавања у одређеној области (Mistik: 1977, 31), а Матезијус мисли да је стил начин помоћу кога говорна творевина одговара изражајним захтевима функционалног објекта (Mathesius: 1967, 464); за Једличку стил је заједнички и јединствен начин структурирања језичког израза (Jedlička: 1970, 9); за Ризел стил је начин употребе у говорном или писменом акту, систем за изградњу израза (Riesel: 1963, 10); Флајшер и Михел истичу да је стил на карактеристичан начин структурирана свеукупност језичких појава у једном тексту (Fleischer и Michel: 1975, 41); Кајзер посматра стил као синтетички појам за целину у коју улазе сви језички облици неког дела (Kajzer: 1973, 113); за Виноградова стил је друштвено осмишљена и функционално условљена унутарње

обједињена свеукупност поступака употребе, одбира и споја средстава говорне комуникације (Виноградов: 1958, 73); Тимофејев види стил као јединство у разноликости (Тимофеев: 1950, 313); а Винокур под-разумева стил као спознајну наградњу над језичким канонима (Винокур: 1925, 61); Кожина сматра да је стил особан карактер говора ове или оне социјалне врсте која одговара одређеној области друштвене активности и њој корелативном облику свести (Кожина: 1983, 49). Када је у питању схватање појма „стил“ и његово дефинисање, сличну ситуацију налазимо и код стилистичара и других лингвистичких и књижевних стручњака који су деловали на српском језичком подручју. У својој „Стилистици“ Маретић дефинише стил као добар начин писменог изрицања мисли у прози (Maretić: 1899, 575); Белић, у својим расправама о стилу, одређује стил као начин писања својствен каквом истакнутом књижевнику (Белић: 1935, 133); Живковић дефинише стил као јединство и хармонију свих елемената књижевног дела у јединственој уметничкој структури (Živković: 1972, 21); за Лешића стил је конкретна реализација језика у живој речи, првенствено писаној, коју карактерише посебност њене организације (Lešić: 1979, 142); а за Прањића стил је избор изражајних средстава, избор као укупност свих изражајних средстава (Прањић: 1985, 6); Симић полази од тога да стил чини комплекс обележја знака (Simić: 1991, 248); док Тошовић подвлачи да је стил избор и структурирање (комбинација) елемената да би настала потпуна мисаона целина (Tošović: 1988, 52). Сва ова поимања стила у суштини не само да показују да стил у историјском контексту има властити егзистенцијални карактер него испољавају и опште одређење стила као нечег што је посебно и неповољиво, како у језичкој реализацији, тако и у било којој другој врсти израза. Не упуштајући се у расправу о многим теоријама о природи стила, његовој генези и појавним облицима, а будући да сам лингвиста који се бави језиком песничког дела, покушаћу укратко да из угла науке о језику и науке о књижевности осветлим појам стила и дам своју дефиницију стила у општем, језичком и књижевноуметничком смислу.

3. Из односа језичког израза и мисли, у коме се језички материјал посматра сам за себе као експресивно средство, у науци о језику произашао је став о стилу као лингвистичкој категорији која се изражава преко природе језичког знака, односно преко успостављеног односа ознаке и означеног. Изучавањем структурних и функционалних особина знакова који улазе у састав вербалних структура, као и њиховог узајамног дејства и преображаја не само у току конституисања контекста него и у процесу одвијања комуникације, дошло се до појединих аспеката знака: семантичког (симетричан и асиметричан однос ознаке и означеног), синтактичког (однос знакова у систему), прагматичког (однос између знакова и оног ко те знакове употребљава) и естетског (однос између знака у језичкој и знака у поетској употреби). Знак у потпуној изолованости, у неупотреби, има стилистичку вредност једнаку нули, јер се ознака и означено налазе у стању апсолутног мировања. Тек у употреби, у контексту, знак постаје

поприште активног дејства ознаке и означеног, што води успостављању њиховог међусобног односа из кога проистиче стилистика сваке знаковне јединице. Познато је да језик у конкретној реализацији није хомоген, него се јављају различити типови његове раслојености, где свака реч, свака конструкција припада једном стању одређеног језика, једној посебној зони говора: (1) територијалној (дијалекти, наречја, покрајински говори и сл.); (2) социјалној (социолекти: жаргони, аргои, језик урбаних средина, језик руралних средина и сл.); (3) полној (мушка и женска); (4) старосној (дечји говор, говор омладине, говор одраслих, говор старијих); (5) функционалној (књижевопоуметнички, научни, административни, публицистички, разговорни) и (6) индивидуалној (индивидуални говори — идиолекти). Стил у лингвистици не представља само одраз конкретне реализације знака, него и динамизацију формалне апстракције ознаке и означеног — двеју дистинкција, које као стилистички активно средство могу да реализују све потенцијале присутне у њему. Зато се појам стила у лингвистици суочава са самом језичком реалношћу, са неисцрпном реализацијом његове употребе и са свим индивидуалним креативним актуелизацијама говорне или писане речи. Из лингвистичког схватања појма стила као стилског нивоа у језику произашла је теорија о функционалним стилловима, који према општем језику нису ништа друго до посебни начини конкретне реализације језика. Функционални стилови су настали опонашањем и умножавањем утврђених друштвених и језичких навика и конвенција у појединим областима, који се као језички образци неминовно намећу свакој појединачној употреби језика, при чему, наравно, не поништавају њену креативност и аутентичност (која се у проучавању функционалних стилова занемарује).

4. Стил је један од најчешће употребљаваних појмова науке о књижевности. У овој области значење појма „стил“ постаје све обухватније, те се стога појављују и разлике у његовом схватању. Оне произилазе из развоја поимања књижевности као и из различитих теорија о природи књижевног дела. Услед тога се појам стила у књижевности употребљава са веома различитим обимом значења, од најужег — од језичког израза једног човека, па до најширег — до мисаоног и осећајног начина изражавања једног народа. Тако се говори о стилу једног писца, о стилу једног књижевног рода или врсте (романа, драме, лирске песме), о стилу епохе или књижевног правца (ренесансни, барокни, рационалистички, романтичарски, реалистички, симболистички, експресионистички), о националном стилу (енглески, француски, руски, пољски, српски). Но, без обзира шта означавао, стил у књижевности подразумева јединство свих мисаоних, емоционалних и осталих духовних особености једног писца, дела, књижевног рода, епохе, народа, изражених непоновљивим начином својственим том писцу, делу, књижевном роду, епохи, народу. Сасвим је свеједно да ли стил означава стил писца, дела, књижевног рода, епохе или народа, он увек представља индивидуалност, с том разликом што код одредница књижевног рода, епохе, народа — стил означава укупни збир специфичних појединости које добијају ранг општости. Иако се

индивидуалност стила огледа у многим разнородним елементима: у избору предмета који се описују, у ставу који се према њима заузима, у одабирању језичких средстава (од гласова, речи, облика, до синтагми, реченица), у начину комбиновања слика и ликова, у јачини ефекта свих употребљених елемената, она у историјској перспективи може попримити сва обележја интегралности, где означава више појединачних стилских појмова доведених до општег значаја (епски, драмски, лирски стил; стил романтизма, реализма, симболизма; енглески, француски, руски, пољски, српски стил итд.).

5. Да би се у науци о језику и у науци о књижевности (поетици језика) у потпуности одредила суштина стила, потребно је да се у оквиру сваке од њих истраживач позабави проучавањем семиолошке структуре језичког знака (у контексту и ван контекста), при чему би требало да има у виду то да знакови улазе у састав свих структурних творевина контекста (све функционише само у контексту) и да од њиховог понашања зависе многобројни процеси који се у контекстима одвијају. Мора се зато, када се говори о стилу у језику и књижевности, имати у виду значење речи и њена употреба у језику и књижевности, значење речи ван контекста, етимолошко или фигуративно значење, различите врсте конотације (експресивна, евокативна, пројективна), унутрашња форма језика, веза између звука и смисла, веза између фонетских и семантичких елемената, однос гласовне супстанце према означеном предмету, однос језика и људског духа, однос језика и форми мишљења, однос израза и садржаја, однос значења и означене функције итд., заправо треба да се имају у виду семиолошки процеси којим су обухваћени ознака и означено: однос ознаке и означеног, померање односа ознаке и означеног, остварени сусрет ознаке са означеним садржајем; биполарност знака, асиметрични дуализам знака, линеарност знака, произвољност знака, знак као вишеслојна творевина, семиолошко поље знака, семиолошки простор знака, стање знака ван акције и у акцији, развој знака, идентификација знака итд., што представља детаљан приказ природе знака, састава знака, функције знака. Тек оваква проучавања воде ка поузданијем и свеобухватнијем схватању појма „стил“, како у језику и књижевности, тако и у свим вербалним знаковним системима.

6. На крају, неколико речи о дефиницији појма „стил“. Иако је стил веома сложена и вишеслојна појава, ради научног уопштавања и апстраховања потребно је да се он што тачније одреди. Тако за мене појам „стил“, у општем смислу, означава спољашњи облик (форму) и унутрашњи садржај (структуру) сваке појавности; у лингвистичком смислу, стил означава нарочити избор и начин употребе језичких средстава у односу на постојећу језичку норму; у књижевноуметничком смислу, стил означава избор и начин употребе језичких средстава условљених одабраном поетском формом у односу на успостављену и језичку и поетску норму.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Alonso D., 1965. *Saggio di metodi e limiti stilistici*, Bologna.
 Аристотел, 1988. *О ђесничкој уметности*, Београд.
 Bally Ch., 1951. *Traité de stylistique française*, Heidelberg.
 Белић А., 1935. „Стил и језик“, *Наш језик* 5, Београд.
 Buffon G., 1898. *Discours sur le Style*, Paris.
 Виноградов В. В., 1955. „Итоги обсуждения вопросов стилистики“, *Вопросы языкознания* 1, Москва.
 Винокур Г. О., 1925. *Культура языка*, Москва.
 Guiraud P., 1969. *Essai de stylistique*, Paris.
 Живковић Д., 1972. *Теорија књижевности*, Сарајево.
 Jedlička Al., 1970. *Základyčeske stylistiky*, Praha.
 Kajzer V., 1973. *Jezičko umetničko delo*, Beograd.
 Кожина М. Н., 1983. *Стилистика русского языка*, Москва.
 Lešić Z., 1979. *Jezik i književno djelo*, Sarajevo.
 Maretić T., 1899. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
 Marouzeau J., 1951. *Lehique de la terminologie linguistique*, Paris.
 Матезиус В., 1967. *Пражский лингвистический кружок*, Москва.
 Mistrík J., 1977. *Štylistika slovenskogo jazyka*, Bratislava.
 Платон, 1968. *Сочинения в 3-х т.*, Москва.
 Прањић К., 1985. *Језик и књижевно дјело*, Београд.
 Riesel E., 1963. *Stilistik der deutschen Sprashe*, Moskau.
 Riffaterre M., 1971. *Essais de stylistique structurale*, Paris.
 Spitzer L., 1928. *Stilstudien*, München.
 Simić R., 1991. *Uvod u filozofiju stila*, Sarajevo.
 Тимофеев Л. И., 1950. *Теорија књижевности*, Београд.
 Томашевский Б. В., 1983. *Стилистика*, Ленинград.
 Тошковић В., 1988. *Funkcionalni stilovi*, Sarajevo.
 Fleischer W. и Michel G., 1975. *Stilistik der deutschen Gegenwartssprache*, Leipzig.

S u m m a r y

Milosav Ž. Čarkić

STYLE — CONCEPT AND DEFINITION

In this paper an attempt is made at clarifying the concept of style from the standpoints of linguistics and theory of literature. The author presents a definition of style of his own: "Generally speaking, style designates the outer appearance (the form) and the inner content (the structure) of a phenomenon. Linguistically speaking, style designates a particular choice and mode of applying the linguistic means with regard to the given linguistic standard. In terms of literature as an art, style designates the choice and the mode of application of linguistic means conditioned by the chosen poetic form with regard to the established linguistic and poetic norm."

Издавач: Институт за српски језик САНУ

Компјутерска припрема за штампу: Давор Палчић
Штампа: „Стручна књига“ — Београд, Лоле Рибара 48